УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2694 від 05.09.2024 року (Ідентифікатор медіа R30-04515)

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Засновано в 2001 році

Передплатний індекс 23823

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
4 (95)' 2024

DOI: 10.32782/UDU-VOU.2024.4(95)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Заступник головного редактора

Катерина ГОНЧАРЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Редакційна колегія

Валентина БОБРИЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Наталія КОЧУБЕЙ, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена МАТВІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ISSN 2078–1016

Мар'я НЕСТЕРОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, академічний куратор кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій», директор Європейського центру досконалості «Європейські студії соціальних інновацій в освіті»
Володимир СЕРГІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Віолета СКИРТАЧ, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету
Діана СПУЛБЕР, доктор філософії, професор Університету Генуї (Італія)
Світлана СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри української філософії та культури філософського факультету Національного університету імені Тараса Шевченка
Наталя ТИТОВА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Олена ЯЦЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, запрошений дослідник Інституту інженерії, орієнтованої на людину, Школа інжинірінгу та інформатики Бернського університету (Швейцарія)

Редакційна рада

Віль БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
Галина БЕРЕГОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри журналістики та філології Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика
Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Володимир ЄВТУХ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Наталія РІДЕЙ, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Григорій ТОРБІН, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
тел.: +38 (096) 398 20 03

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: vou@udu.kyiv.ua
Сайт журналу: journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou

Схвалено рішенням вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол 6 від 18.12.2024 р.)

© Вища освіта України, 2024
© Педагогічна преса, 2024
© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2024

ЗМІСТ

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Віктор АНДРУЩЕНКО
Освітній потенціал миру 5

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ XXI СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Валентина БОБРИЦЬКА
Формування культурної ідентичності іноземних студентів в умовах глобалізації: виклики та можливості для української вищої освіти 10

Руслан ГРЕЧКОСІЙ
Ефективність потенціалу філософської освіти в бізнесі та управлінні: ресурс «людського фактора» 19

Юлія СОЛОДОВНІКОВА, Ольга ШУЛЬГА, Асель ЖУСУПОВА, Еліза БАБИЧ, Анатолій СОН
Багатоцентрове крос-секційне ретроспективне дослідження впливу факторів вибору професії 26

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Оксана КУЗНЄЦОВА
Інноваційний вимір післядипломної педагогічної освіти: стратегії, функції, механізми 33

Максим ФЕНЬ
Людина у викликах пандемії COVID-19: філософсько-антропологічна і соціально-антропологічна інтерпретація простору та часу 43

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЄКТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Володимир МАЛЬЧЕНКО
До питання про соціокультурні імплікації складності 52

ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Арина ФРУМКІНА
Формування флексивного мовлення під час інтегрованого навчання молодших засобами англійської мови 60

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Олег БАГАС, Анастасія МІКІТІН
Фізична активність на природі: шлях до зниження стресу та тривожності 68

Роман КУДРИК
Філософсько-антропологічні аспекти формування світоглядної освіти 75

Олександр ЦИБІН
Європейський цивілізаційний вибір України: змістовні та суб'єкт-об'єктні колізії 81

ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ

Катерина ГОНЧАРЕНКО
Огляд на дослідження Pierre Bourdieu – Science de la science et reflexivite 90

Contents 92

До уваги авторів 94

На підставі Наказу МОН України від 10.10.2022 р. № 894 (додаток 2) журнал «Вища освіта України» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» зі спеціальностей «033 – Філософія», «011 – Освітні, педагогічні науки».

УДК 37.01:172.4
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).01

Віктор АНДРУЩЕНКО
доктор філософських наук, професор,
ректор
Український державний університет імені
Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0000-0002-7997-5913

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ МИРУ

У грудні 2024 року в столиці Австрії Відні відбувся широкоформатний Міжнародний форум Федерації всесвітнього миру за темою «Європа та Україна: спільні перспективи та цінності». У складі української делегації участь у ньому взяв доктор філософських наук, член-кореспондент НАН та академік НАПН України, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, президент Міжнародної асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, професор Віктор Андрущенко, який виступив з доповіддю «Освітній потенціал миру». Публікуємо її з деякими доповненнями.

* * *

Повноформатна війна, яку веде проти України російський агресор, актуалізує теоретичні і практичні пошуки захисту суспільства, держави, народу та культури від безперервних атак і постійних обстрілів головних об'єктів критичної інфраструктури, мирних міст і сіл України, численних безчинств, які масово здійснюють «рашисти». Одночасно українці ведуть наполегливий пошук ресурсів, засобів, шляхів здобуття перемоги, досягнення миру, упорядкованого майбутнього. Усіх нас об'єднує загальна ідея миролюбства, прагнення облаштування Європи і світу без насильства та війн, утвердження способу життя на основі гуманістичних стандартів, демократії та справедливості.

Реалізацію цього прагнення забезпечує продуктивно-упорядковане матеріальне і духовне виробництво, дипломатія і бізнес, наука і культура, релігія і мораль, а головне – освіта, здавна визнана як основний механізм соціалізації особистості, що готує нові покоління до життя в гуманістично справедливому світі.

В основі такої освіти лежать європейські цінності – віра, надія і любов, толерантність і справедливість, демократія і солідарність, повага до людини і миролюбство. Зрощені засобами освіти у свідомості й почуттях народів, вони спонукають до миролюбства, єднання, співпраці, солідарності.

Щоправда, досить часто людей збурює протистояння інтересів, яке нерідко вили-

вається у кровопролитні війни. Загальновизнаним є розуміння війни як кровопролиття, вбивства, руйнації матеріальних і духовних цінностей, надбань культури. І хоча дехто саме з війною пов'язує подолання суспільної кризи чи виходу із застою та своєрідного загнивання тих чи інших суспільств, війна – як справедлива, так і не справедлива – завжди була й залишається кровопролиттям і вбивством. Як писав у свій час давньоримський філософ Марк Туллій Цицерон, «краще поганий мир, ніж хороша війна». Упередити війну, не допустити зіткнення, а тим паче – здобути перемогу над агресором, досягти стану, який знаменитий німецький філософ Іммануїл Кант називав «вічним миром», завжди було й залишається «рожевою мрією» цивілізаційно налаштованого людства.

Завершення холодної війни, здавалося б, відкрило шлях до практичного здійснення означеної мрії. Здавалося, але не вийшло. Європейський простір здригнувся під цинічним викликом путінської агресії в Україну, а далі – можливо, у Європу і в більш широкий світовий простір. Над світом нависла загроза третьої світової війни із цілком очевидною можливістю застосування ядерної зброї.

Як і наприкінці XX століття, світ знову потребує об'єднання здорових сил планети задля захисту, проти «путінізму» та «рашизму», задля досягнення справедливого миру, відбудови й відновлення зруйнованого світу, утвердження безпекового способу життя не тільки в регіональному, але й у глобальному (планетарному) вимірі. Цивілізовані народи та культури мають довіритись одне одному, об'єднатись у єдиному прагненні зупинити агресора й перемогти, як у свій час вони об'єдналися проти нацизму, сталінізму, тоталітаризму.

У подоланні означеної загрози важливою є участь представників різних країн, людей різних професій і сфер діяльності – політиків і дипломатів, виробничників і бізнесменів, діячів науки і культури, мистецтва і релігії, представників усіх сфер суспільної життєдіяльності людства. Без перебільшення зазначу, що найважливіша роль у цьому процесі належить такій людиноємній галузі, як освіта. І це зрозуміло. Люди живуть так, як вони думають, і водночас думають так, як вони живуть. Сформувати нову цивілізаційну духовність, налаштувати на досягнення української перемоги, запліднити покоління ідеями миру і справедливості, зробити їх більш розсудливими та відповідальними за майбутнє – ось основне завдання, яке стоїть нині перед освітою.

Наприкінці XX століття Європа прийняла низку принципових рішень щодо піднесення ролі освіти у формуванні цінностей, які забезпечують єдність народів Європи. Своєрідними точками біфуркації у цьому вимірі є Лісабонська конвенція щодо визнання кваліфікацій освіти у європейському просторі (1997 р.), Болонські декларації (1999 р.), Велика хартія університетів (2010 р.), рішення численних громадських об'єднань, що формують єдиний простір європейської освіти.

У цьому ж контексті і з цією ж метою очільники європейських педагогічних закладів створили Міжнародну асоціацію ректорів педагогічних університетів Європи (2011 р.), провели низку знакових перемовин (Київ, Прага, Вільнюс, Франкфурт-на-Майні), розробили й утвердили документ стратегічного штибу – Педагогічну Конституцію Європи (2013 р.).

Цей документ має високе міжнародне значення. Він:

– окреслює засади узгодженої транснаціональної політики в галузі педагогічної освіти;

– визначає принципи формування, організації і діяльності ключових ланок загального механізму підготовки педагогічних кадрів;

– спрямовує педагогічну діяльність на формування миротворчої свідомості молоді;

– сприяє розвитку партнерства країн у системі педагогічної освіти європейського простору задля миру, єдності й солідарності.

Йдеться про підготовку нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття, вчи-

теля, який виховає покоління європейців, здатних до перемоги, а далі – жити у спільному європейському домі у повазі, порозумінні і співпраці.

Наш проєкт продовжує і розвиває Лісабонські (1997), Болонські (1999) домовленості в галузі освіти, продовжує наративи Великої хартії університетів (2010), низки інших принципових рішень громадських об'єднань та організацій, покладає завдання впровадження спільних програм, підготовки підручників і навчальних посібників, книг для читання, спрямованих на формування стійкого неприйняття війни, утвердження патріотизму, внутрішньої потреби щодо захисту суспільства від агресії, благоговіння перед мирним упорядкованим життям, поширення незаперечних цінностей миру, співпраці і справедливості. Педагогічна освіта, як і освіта загалом, більшості країн європейського простору має зосередитись на утвердженні узгоджених миролюбних наративів і через оновлений зміст насамперед предметів гуманітарно-світоглядного спрямування (таких, зокрема, як історія, географія / геополітика, екологія, соціологія, економіка, інших дисциплін) сформувати в дитини, учнів та студентів глибоко усвідомлене й чуттєво укорінене почуття миролюбства, справедливості, демократії і свободи.

Ще до початку повномасштабної війни ректори педагогічних ЗВО домовились про створення віртуального університету, який би забезпечив почергове ознайомлення слухачів, учнів і студентів зі специфікою підготовки педагогічних кадрів у різних країнах Європи, спонукав до формування узгоджених підходів, центром яких мали б бути європейські та загальнолюдські цінності.

Підготовка педагогів за єдиною шкалою означених цінностей (з урахуванням національних особливостей) змінює історичну місію вчителя: учитель стає не тільки носієм офіційно вивірених знань, а відповідальним і правочинним суб'єктом-провідником високої духовності, яка окрилює, спонукає до дії заради перемоги, утвердження миру і справедливості.

Підготовлений на єдиній гуманістично-ціннісній основі новий учитель буде здатним до «стирання» образу іншого як «ворога»; формування толерантності, зваженості й миролюбності; утвердження екологічного світогляду; виховання поваги до прав людини, демократії і солідарності, співпраці з представниками різних релігійних конфесій.

Разом із мільйонами своїх вихованців, представників різних народів і культур такий учитель зможе упередити конфлікт, розв'язати суперечності, що роз'їдають живе поле культури, зрештою, зупинити війну, налагодити взаємно вигідне міжнародне співробітництво.

Звичайно, для перемоги потрібна ефективна зброя, політична воля й підтримка міжнародних партнерів. Однак високий дух прагнення до перемоги і єднання, зрощений учителем, ніколи не залишався на другому чи третьому місці. «Війни виграють не генерали, – писав у свій час перший канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк, – а шкільні вчителі і парафіяльні священники». І це зрозуміло. Адже саме вчитель зрощує в людині той нескорений людський потенціал, який спонукає до боротьби з ворогом, забезпечує перемогу.

На жаль, перед початком російського вторгнення в Україну наш проєкт було згорнуто вказівкою тогочасного українського уряду, а далі – заморожений практично на десятиліття.

Нині настав час його відродження. Україна спільно з партнерами близька до перемоги. Завтра настане мир. Чи довгим він буде для України, Європи, всього світу? Багато в чому це залежить від всіх нас – людей доброї волі, прибічників миру, а особливо від поколінь, які тільки-но входять у життя. А це означає, що діяльність учителя у зрощенні миролюбних переконань молоді має глобальний характер. Педагогічна Конституція Європи, яка постає як Програма підготовки нового вчителя, змінює його (вчителя) історичну місію: як носій доброго, вічного, справедливого, вчитель фактично постає гарантом довготривалої живучості цивілізації.

Освіта має переконати кожного в тому, що Україна воює з абсолютним світовим злом, що вона потребує допомоги, що війна має завершитись українською перемогою, а ще більше в тому, що ця перемога потрібна не тільки для України, але й для всього світу.

Звісно, для виконання цієї історичної місії сучасна освіта потребує суттєвої, системної та послідовної модернізації – оновлення як за змістом, так і за способами організації. Вона потребує впровадження інновацій, які б забезпечували (надавали) відповідь на виклики внутрішнього і зовнішнього світу, формували цілком реальну картину світу, забезпечували її світоглядне осмислення. Спираючись на науку та соціально-історичний досвід цивілізації, знаннєві надбання інших форм духовно-практичного освоєння світу, освіта має зосередитись насамперед на викликах війни, навчанні конструкторів і творців ефективної захисної зброї, навчанні та вихованні бійців, здатних до її використання на полі бою, формуванні поколінь, здатних до боротьби, стійкості та здобуття перемоги.

Водночас сучасна освіта має доступно й переконливо роз'яснити сутність контраверсійної ситуації минулого, нинішнього і майбутнього світу, причини та наслідки загострення глобальних проблем сучасності, найближчі і віддалені зміни клімату, наслідки глобального потепління, інтенсивного освоєння космосу. Вона має посилити власне опертя на найновіші досягнення природничих і техніко-технологічних наук тощо, творчий доробок виробничих пошукових (раціоналізаторських) досягнень дослідників-практиків. У центр сучасного змісту освіти мають переміститись енергетична, продовольча й екологічна проблеми. Освіта має предметно висвітлити, відшукати й обґрунтувати пропозиції щодо мінімізації (а в перспективі – остаточної ліквідації) загроз, загрози світового голоду тощо.

Актуальними для формування змісту та напрямів розвитку освіти є процеси освоєння тотальної комп'ютеризації суспільства, виникнення та бурхливого розвитку такого явища, як «штучний інтелект». Важливим завдання просвітницького процесу є також більш детальне і предметне вивчення специфіки сучасних міжнародних відносин, зміни політичної мапи світу, перебігу світових тенденцій, статусу та ролі сучасних світових безпекових установ і організацій.

Невідкладного й системного дослідження потребує проблематика власне освітянського штибу, зокрема глобальної освітньої політики, упровадження наукової освіти, методики й методології наукових досліджень, дозовано-дискурсного залучення всіх форм так званого позанаукового знання, фахової підготовки кадрів – організаторів освітнього процесу.

Модернізація освіти здійснюється за різноманітними напрямами. Однак я переконаний: найголовнішим серед них є саме педагогічний аспект, зорієнтований на випереджальну підготовку спроможного вчителя. І це зрозуміло. Адже саме вчитель, продовжуючи справу батьків, першим бере дитину за руку й протягом десятків років веде її сходинами зростання, змужніння, гармонійного розвитку. Він забезпечує усвідомлення дитиною проблеми співвідношення «добра» і «зла», сутнісної сили віри, надії і любові, національних і загальнолюдських цінностей, людино-людської творчо спроможної екзистенції єдності розуму та праці, самоствердження особистості в царині свободи.

Запропонований проєкт Педагогічної Конституції Європи розгортає і поглиблює межі педагогічного процесу, формує цілком реалістичну, науково обґрунтовану та вивірену модель як для України, так і для Європи. Важливо лише роз'яснити й донести його зміст до керівників держав і урядів, до тих, хто приймає рішення.

Як уже зазначалось, на глобальні виклики сьогодення й майбутнього облаштування життєвих процесів освіта має реагувати першою, адже вона готує нові покоління для життя в сучасному світі, а ще більше – у світі майбутньому. Знання, досвід, культура і просте людське сумління, які формуються переважно освітою, є тим неоціненним багатством, яке забезпе-

чує виживання цивілізації в сучасному соціально-турбулентному світі.

Цілком закономірним і зрозумілим є висновок про те, що для життя потрібні насамперед мир і співпраця народів і культур, які в умовах сьогодення мають розпочатися від української перемоги. Глобальна загроза, яку інспірує «імперія зла» (як назвав Росію американський президент Рональд Рейган), повинна бути знищеною або ж розсіяною між цивілізованими народами. Світ потребує миру, і освіта має відповісти на цю потребу першою.

На завершення поставлю лише одне запитання і спробую дати на нього коротку відповідь: чому деякі древні цивілізації, які славились високими надбаннями культури, зникли з людської історії, а деякі залишились і продовжують свою цивілізаційну ходу в майбутнє? Відповідь на поверхні: виживають не ті, хто намагався самоутвердитись силою зброї, а ті, хто дослухався до порад його величності Вчителя, торував життєвий процес за його мудрими настановами, шанував працю і творчість, зрештою, створював культуру.

Підтримавши вчителя, ми підтримаємо дитину, долучимо її до досвіду поколінь, а отже, забезпечимо гармонійне миротворче майбутнє, а разом із ним – остаточне безсмертя цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Андрущенко, В.** (2020). Педагогічна Конституція Європи (Хроніка відкладеного проекту). *Філософський альманах*. Київ : Видавництво «Людмила»; Франкфурт-на-Майні.

2. **Андрущенко, В.** (2013). Світанок Європи. Проблема підготовки нового вчителя для Європи XXI століття. *Вища освіта України*, № 2. Київ: Педагогічна преса.

3. **Андрущенко, В.** (2023). У пошуках свободи. Київ: Вид-во «Людмила», 2023. 735 с

4. **Гантінгтон, С.** (2018). Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ: «Наш Формат». 448 с.

5. **Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні** (2021). Київ.

6. **Пінкер, С.** (2019). Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки і прогресу. Київ: Наш Формат. 560 с.

REFERENCES

1. **Andrushchenko, V.** (2020). Pedahohichna Konstytutsiya Yevropy (khronika vidkladenoho proyektu) [Pedagogical Constitution of Europe (a chronicle of a postponed project)]. *Filosofskyy almanakh*. Kyiv: Vydavnytstvo “Lyudmyla”; Frankfurt-na-Mayni [in Ukrainian].

2. **Andrushchenko, V.** (2013). Svitanok Yevropy. Problema pidhotovky novoho vchytelia dlia Yevropy KhKhI stolittia [Dawn of Europe. The problem of training a new teacher for Europe of the 21st century]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, № 2. Kyiv: Pedahohichna presa [in Ukrainian].

3. **Andrushchenko, V.** (2023). U poshukakh svobody [In search of freedom]. Kyiv: Vyd-vo “Liudmyla”. 735 p. [in Ukrainian].

4. **Hantinhton, S.** (2018). Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh [Political order in changing societies]. Kyiv: Nash Format. 448 p. [in Ukrainian].

5. **Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini** (2021). [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

6. **Pinker, S.** (2019). Prosvitnytstvo sohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky i prohresu [Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress]. Kyiv: Nash Format. 560 p. [in Ukrainian].

УДК 37.014.5:316.7:378
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).02

Валентина БОБРИЦЬКА
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти
та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0000-0002-1742-0103

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню формування культурної ідентичності іноземних студентів у контексті глобальних суспільно-освітніх змін. Вона розкриває особливості адаптації молоді та висвітлює специфіку її впливу на самоідентифікацію особистості, яка опиняється в нових культурних і соціальних умовах. У фокусі уваги перебуває питання про те, якою мірою університети здатні підтримувати та розвивати мультикультурне середовище, забезпечуючи не лише академічну, а й ціннісну складову освітнього процесу. У межах дослідження проаналізовано етичні виклики, що виникають у зв'язку зі зростаючою студентською мобільністю та глобалізацією освіти. Акцент зроблено на важливості впровадження в закладах вищої освіти спеціальних програм адаптації, соціальної і психологічної підтримки, а також формування толерантного середовища задля зниження рівня культурних бар'єрів. Результати дослідження засвідчують, що поєднання національних освітніх традицій із сучасними методами організації освітнього процесу сприяє гармонійному розкриттю потенціалу іноземних студентів і збагаченню вітчизняної освітньої системи. Окрему увагу приділено стратегічним принципам, які можуть бути використані для побудови ефективної освітньої політики на макрорівні. Обґрунтовано, що їх застосування забезпечить стійкий розвиток інтеркультурного діалогу, сприятиме формуванню відповідального ставлення до глобальних викликів і допоможе побудувати університети майбутнього, орієнтовані на творення відкритого, культурно різноманітного й водночас згуртованого суспільства. Така модель взаємодії в перспективі зміцнює конкурентоспроможність українських університетів на світовій арені й розширює діапазон освітніх можливостей для студентів з усього світу.

Ключові слова: культурна ідентичність, іноземні студенти, глобалізація, університет, мультикультурне середовище, освітня політика, етичні виклики, інтеграція, толерантність, ціннісні орієнтири.

Valentyna BOBRYTSKA

FORMATION OF THE CULTURAL IDENTITY OF INTERNATIONAL STUDENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR UKRAINIAN HIGHER EDUCATION

The article is devoted to studying the formation of the cultural identity of international students in the context of global socio-educational changes. It reveals the peculiarities of the adaptation of young people to new cultural and social conditions and shows how this adaptation affects their self-identification. The focus is on the extent to which universities can support and develop a multicultural environment, providing both academics and the value component of the educational process. The study analyzes the ethical challenges that arise in connection with mass student mobility and the globalization of education. The emphasis is on the importance of implementing special adaptation programs, social and psychological support, and the formation of a tolerant environment in higher education institutions to reduce cultural barriers. The study results show that combining national educational traditions with modern methods of organizing the educational process contributes to the harmonious development of the potential of international students and the enrichment of the domestic educational system. Special attention is paid to strategic principles that can be used to build an effective educational policy at the macro level. Their application will ensure the sustainable development of intercultural dialogue, contribute to the formation of a responsible attitude to global challenges, and help build future universities focused on creating an open, culturally diverse, and, at the same time, cohesive society. Such a model of interaction in the future strengthens the competitiveness of Ukrainian universities on the world stage and expands the range of educational opportunities for students from all over the world.

Key words: cultural identity, international students, globalization, university, multicultural environment, educational policy, ethical challenges, integration, tolerance, value orientations.

Вступ. У сучасному світі стрімкі процеси глобалізації зумовлюють активне перетинання культур та ідей. Натепер вища освіта перетворилася на потужний інструмент цього процесу, оскільки вона відкриває можливості для співпраці й обміну досвідом між представниками різних країн. Університети й академічні спільноти ініціюють формування нових світоглядних підходів, що допомагають молоді пристосуватися до швидкоплинних умов сучасності. Завдяки розмаїттю міжнародних програм і проєктів студентська мобільність постійно зростає і стає дедалі більш поширеною. У такому контексті постає завдання глибше зрозуміти явище культурної ідентичності, яку молодь набуває або трансформує в інтернаціональному середовищі. Чимало студентів вибирають навчання за кордоном, одночасно збагачуючи як свою, так і культуру іншої країни. Проте цей процес часто виявляється непростим, оскільки кожна людина прагне привнести в нове середовище сформовані раніше традиції, власні цінності й норми поведінки. Іноземні студенти, які прибувають до незнайомої країни, стикаються з мовними бар'єрами, відмінними культурними зразками й особливостями освітнього простору. Належний баланс між повагою до власної культурної спадщини й успішною інтеграцією у нове суспільство стає для них надзвичайно важливим. Дослідження процесів збереження та зміни культурної ідентичності молодих людей є одним із ключових завдань для науковців, педагогів і менеджерів освітньої сфери.

Процес формування культурної ідентичності не можна розглядати як статичне явище, адже він залежить від різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників. Залучення до іншої культури, нові соціальні контакти та перегляд особистісних пріоритетів можуть вагомо вплинути на відчут-

тя належності й самовизначення молоді. Університети, зокрема, пропонують не лише навчальні програми, а презентують середовище, де зустрічаються різні системи цінностей і світоглядів. Саме в такому оточенні можуть виникати унікальні передумови для розвитку толерантності та взаємозбагачення, проте з'являються й нові складнощі. Щоб полегшити адаптацію іноземних студентів, багато закладів вищої освіти запроваджують програми соціальної інтеграції.

Сучасні комунікаційні технології істотно впливають на студентську мобільність, адже вони сприяють швидкому обміну інформацією та підтримці контактів на відстані. Іноземним студентам дедалі легше зберігати зв'язок із батьківщиною, спостерігати за глобальними тенденціями й одночасно відкривати для себе нові культурні перспективи. Утім, глобальні процеси можуть нівелювати певні унікальні звичаї та цінності, створюючи додаткові виклики для збереження власної ідентичності. Пошук балансу між залученням до глобальної культури та збереженням національних особливостей супроводжується емоційними і психологічними викликами. Дорослішання в новому середовищі стає насиченим досвідом, що часто визначає майбутній особистісний і професійний шлях студентів. Університети, які приймають іноземців, змушені аналізувати нові умови й розробляти власну стратегію інтеграції.

Аналіз процесів формування культурної ідентичності в контексті глобалізації дає змогу визначити оптимальні моделі освітньої взаємодії та підтримки іноземних студентів. Вивчення, систематизація і узагальнення їхнього досвіду відкриває підходи до глибшого розуміння адаптації молоді в полікультурному середовищі. Тенденції міжнародної студентської мобільності свідчать про постійне зростання кількості молодих людей, зацікавлених у навчанні за кордоном. Українські університети, маючи великий потенціал, можуть розробляти авторські стратегії, які водночас підтримують національні традиції і відкриті до світового академічного простору.

Метою статті є з'ясування принципів формування культурної ідентичності іноземних студентів в умовах глобалізації та виявлення можливостей освітньої політики для їхньої успішної інтеграції у нове соціокультурне середовище.

Методологія дослідження базується на системному аналізі й узагальненні науково-теоретичних підходів до вивчення процесів культурної ідентифікації. У рамках теоретичного пошуку застосовано порівняльно-історичний метод, який дає змогу розглянути еволюцію ідей щодо ідентичності та прослідкувати зміну парадигм у відповідь на глобалізаційні виклики. Також використано метод контент-аналізу, що уможливлює виявлення смислових домінант у фаховій літературі й оцінювання рівня наукової уваги до окресленої проблематики. При цьому акцент зроблено на міждисциплінарному підході, адже явище культурної ідентичності охоплює сфери освіти, соціології, філософії та культурології. Теоретична складова дослідження полягає у визначенні ключових понять, пов'язаних із феноменом культурної ідентичності, а також у розробленні категорійного апарату, необхідного для характеристики процесів, що відбуваються з іноземними студентами в новому середовищі. Здійснено концептуальний синтез окремих теорій, спрямованих на аналіз міжкультурної взаємодії та адаптації, щоб сформувати цілісну наукову модель вивчення впливу глобалізації на формування ідентичності. Розкриття внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають специфіку цього процесу, уможливлює системне розуміння закономірностей і перспектив його подальшого розвитку. Такий підхід забезпечує цілісність аналізу та створює підґрунтя для вироблення рекомендацій і практичних висновків щодо оптимізації освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи виклад основного матеріалу, варто зазначити, що сучасна українська освіта функціонує в умовах посиленої динаміки

глобальних змін і соціальних трансформацій, які впливають на всі сфери суспільного життя. У цьому контексті надзвичайно актуальною є теза В. Андрущенка про те, що «українська освіта шукає відповіді на виклики таких фундаментальних процесів, як глобалізація, інформаційна революція, зміна кліматичних та екологічних контурів світу, загострення політичного протистояння...» [2, с. 12]. Ті, хто залучений до освітнього процесу, зокрема викладачі, студенти й управлінці в галузі освіти, стикаються з новими запитами та потребами в міжнародній інтеграції, культурному обміні та формуванні інтеркультурної компетентності. Університети, які приймають студентів, дедалі частіше стають мультикультурним простором, де водночас співіснують різні етнічні й соціальні групи, різноманітні підходи до комунікації та різні світоглядні позиції. У таких обставинах якісне забезпечення навчальних програм має поєднуватися з конкретними механізмами підтримки іноземних студентів, аби адаптація і формування їхньої культурної ідентичності відбувалися гармонійно та сприяли особистісному і професійному розвитку.

Ключовим у дослідженні процесів формування культурної ідентичності є розуміння того, як саме людина реагує на нове культурне середовище й інтерпретує власний досвід у ньому. Відповідно до висновків Н. Авшенюк, «шлях, який обирає особистість для усвідомлення і тлумачення культурної відмінності, визначає напрям формування її світогляду» [1, с. 358]. Учена переконана у важливості цієї моделі, оскільки вона допомагає з'ясувати й пояснити спосіб перетворення світогляду освітянина та подолання його культурної несвідомості в контексті набуття міжнародного крос-культурного досвіду [1, с. 358]. Цей підхід особливо цінний у контексті вищої освіти, де студенти з різних країн та відмінним рівнем попередньої підготовки взаємодіють один з одним, а також із викладачами і локальним соціокультурним середовищем. Така взаємодія може стати одним із рушіїв для поширення глобальних освітніх трендів і формування нових педагогічних практик, здатних задовольнити потреби мультикультурного студентського колективу. Зі свого боку, університети отримують додаткові стимули до пошуку ефективних методів роботи з різними групами студентів, формування толерантного клімату всередині колективу та розвитку міжнародної співпраці, яка передбачає обмін досвідом у справі підтримки й розкриття культурної ідентичності.

Подальший аналіз джерел свідчить, що освітній простір має ґрунтуватися на ціннісних засадах, які визначають орієнтири для розвитку як вітчизняної, так і світової педагогічної думки. Як ми наголошували раніше [3], аксіологічний дискурс є вагомим чинником у формуванні освітньої політики з питань розвитку академічної і професійної мобільності в умовах розгортання трансформаційного суспільства, адже він дає змогу зберігати гуманістичні пріоритети в умовах соціальної турбулентності. Питання ціннісного підґрунтя освіти тісно переплітається з проблемами доступності та соціальної справедливості, які особливо актуальні в контексті глобальних викликів і розмаїтого студентського середовища. На нашу думку, у державній освітній політиці слід враховувати особливі потреби різних категорій здобувачів освіти щодо академічних обмінів, щоб створити єдиний простір розвитку для всіх, незалежно від їхніх культурних відмінностей [4; 12]. Вважаємо, що конвергенція професійної підготовки й вивчення іноземних мов сприяють розвитку навичок професійної мобільності студентів закладів вищої освіти [13]. При цьому сучасна українська вища освіта не може стояти осторонь потужних інформаційних тенденцій, що розширюють можливості для комунікації та обміну знаннями, проте водночас несуть загрози у вигляді втрати локальної самобутності [5]. Тому під час формування культурної ідентичності в новому середовищі варто враховувати й етичний вимір, адже принцип відповідальності, за Г. Йонасом [6], допомагає зберегти гуманістичні орієнтири у світі високих технологій.

Етичні виклики, що супроводжують процеси глобалізації та залучення іноземних студентів, нерозривно пов'язані з питаннями відповідальності перед майбутнім поколінням. Розвиток технологій, розширення можливостей комунікації та уніфікація світового освітнього простору дають людству колосальний потенціал, однак вони можуть спричинити й нові загрози, якщо втратити з поля зору моральний аспект. Університети, як соціальні інституції, зобов'язані не лише передавати знання та формувати фахові компетентності, а й забезпечувати усвідомлене ставлення молоді до планетарних викликів, зокрема екологічних і соціальних.

Значну увагу в цьому контексті варто звернути на позицію Г. Йонаса, який наголошував на необхідності переходу традиційної моралі на новий рівень усвідомленого ставлення до наслідків людської діяльності [6]. Він підкреслював, що в умовах могутнього технічного поступу варто враховувати не лише актуальні потреби суспільства, а й долю наступних поколінь. Таким чином, питання етики набуває комплексного характеру, адже потребує від усіх учасників освітнього процесу – студентів, викладачів, управлінців – орієнтації на довгострокові наслідки прийнятих рішень. Саме в процесі взаємодії з іншими культурами й поглядами формується здатність до критичного переосмислення власних цінностей, що є важливим кроком на шляху до відповідальної поведінки в глобальному масштабі.

З урахуванням цих викликів університети мають запроваджувати освітні програми, які допоможуть формувати навички морального мислення та стимулюватимуть обговорення етичних аспектів сучасних технологічних і соціальних змін. Водночас важливо приділяти увагу розвиткові емпатії та співчуття, а також навчанню міжкультурному спілкуванню, щоб студенти вчилися бачити за інакшістю не загрозу, а партнерів для діалогу. Переконані, що таке ставлення сприятиме створенню в закладах вищої освіти атмосфери довіри й відкритості, необхідної для виявлення потенційних конфліктів і пошуку колективних шляхів їх вирішення. Зрештою, відповідальне ставлення до світу на рівні особистості та громади стає запорукою формування стійкого й гармонійного суспільства, здатного відповісти на складні виклики сучасності.

Особливе значення має те, що національна й культурна ідентичність перебувають у постійному діалозі з глобальними трендами, будучи в стані динамічного розвитку та реагуючи на різноманітні зовнішні та внутрішні чинники [7]. Важливим аспектом цієї проблематики стає інтеграція іноземних студентів, які, опиняючись у новому суспільно-культурному оточенні, фактично оновлюють власні уявлення про світ і переглядають систему цінностей. У цьому сенсі людина набуває значення ключового суб'єкта змін, адже, як стверджують В. Кремень і В. Ільїн [8], вона поєднує у собі історичний досвід минулого та водночас відкритість до майбутнього цивілізаційного поступу. Університети ж, зі свого боку, мають виробляти такі методичні та педагогічні стратегії, що враховують як глобальний вимір освіти, так і національні освітні традиції, створюючи сприятливе середовище для культурного обміну [9].

Нормативне підґрунтя цих процесів закріплене у відповідних законодавчих актах, зокрема в Законі України «Про освіту» [10], що визначає загальні принципи формування освітнього простору та напрями розвитку вищої школи, включно із залученням іноземних студентів і забезпеченням міжкультурного порозуміння. Не менш важливим є формування толерантного, відкритого простору в суспільстві, яке, за В. Ткаченком і В. Кременем [11], стає імперативом у добу глобалізації, адже саме така настанова стимулює повагу до різноманітності та сприяє збереженню цілісної ідентичності. На завершення слід підкреслити, що ефективне впровадження інноваційних освітніх практик, зокрема шляхом розширення іншомовних програм і професійної підготовки, підвищує мобільність та конкурентоспроможність здобувачів освіти [12], водночас формуючи

умови для взаємозбагачення різних культурних традицій.

Інтеркультурні процеси, які відбуваються в університетському середовищі, є вагомими чинниками формування вміння співіснувати в умовах глобальної взаємодії. Студенти не лише отримують нові професійні знання, а й вибудовують взаємини на основі різних культурних кодів, мови та ціннісних орієнтацій. Таке розмаїття створює як можливості для взаємозбагачення, так і виклики у вигляді непорозумінь, психологічних бар'єрів чи конфліктів, що потребують від освітньої політики стратегічних рішень. Водночас якісна вища освіта в глобалізованому світі не може зводитися лише до академічних знань і технічних навичок; важливо розвивати соціальні й комунікаційні компетентності, які допоможуть молодим людям стати відповідальними громадянами планети.

З огляду на ці виклики можна запропонувати *п'ять ключових принципів*, що мають бути покладені в основу освітньої політики та практики з урахуванням потреб іноземних студентів і вимог глобалізованого суспільства:

– по-перше, принцип поваги до культурної різноманітності, який передбачає створення університетського середовища, що визнає та враховує унікальність кожної культури;

– по-друге, принцип діалогічності, що стимулює активну взаємодію учасників освітнього процесу та допомагає уникнути непорозумінь завдяки постійному обміну думками й інформацією;

– по-третє, принцип відкритості та доступності, який передбачає рівність можливостей для всіх здобувачів освіти незалежно від їхнього соціально-культурного походження, мови чи ментальності;

– по-четверте, принцип інтегративності, що полягає в поєднанні академічного та соціального компонентів освіти, а також в урахуванні специфічних потреб та інтересів іноземних студентів у навчальних програмах і позанавчальних заходах;

– по-п'яте, принцип відповідальності, що спонукає кожного учасника освітнього процесу (адміністрацію, викладачів, студентів) усвідомлювати роль і наслідки власних дій у формуванні гармонійного мультикультурного співтовариства.

Реалізація цих принципів на практиці передбачає узгоджену діяльність усіх зацікавлених сторін, розробку програм адаптації для студентів, які приїздять до України з різних культурних середовищ, а також підвищення кваліфікації викладачів у напрямі розвитку міжкультурної компетентності. Створення таких умов забезпечуватиме формування в іноземних студентів позитивного досвіду взаємодії, що сприятиме не лише закріпленню їхньої власної ідентичності, а й розширенню світогляду та формуванню поваги до різноманітності. У перспективі цей підхід сприятиме іміджевій привабливості українських університетів на міжнародній арені та зміцнюватиме позиції національної вищої освіти у світовому освітньому просторі.

Висновки. Проблематика культурної ідентичності іноземних студентів у добу глобалізації наштовхує на роздуми про взаємодію людини та її історичних коренів із безмежністю сучасного світу. Хіба не ставить це запитання: чи може особистість зберігати автентичні риси власної культури, занурюючись у багатогранне середовище іншої країни? Осягнення цього процесу спонукає замислитися, наскільки глибоко освіта впливає на ціннісні орієнтири людини і чи здатна вона утримати рівновагу між традицією та інновацією. Бо якщо університет є осередком свободи й творчості, то й відповідальність за формування свідомості, вільної від упереджень і нав'язаних стереотипів, лягає на нього в повному обсязі.

Здається, кожен, хто долучається до освітнього простору, свідомо чи несвідомо стає учасником великої гри смислів, де колективний досвід і персональна історія перетинаються в пошуках гармонії. Але чи можлива ця гармонія без глибокого переосмислення власних світоглядних установок, без радісного прийняття того факту, що «інший» може бути джерелом нових знань і досвіду? Мабуть, справжня солідарність виростає з уміння слухати й доз-

воляти собі бути почутим, а університет виступає саме тим майданчиком, де така взаємодія набуває найповнішого звучання.

Кожна культура має свої символи та маркери ідентичності, котрі підтримують зв'язок із минулим і створюють уявлення про майбутнє. Чи не є цей культурний код водночас і «паролем доступу» до спільноти, і «замком», що відмежовує її від решти світу? Якщо освітній простір претендує на відкритість, то йому доводиться ламати старі замки та шукати нові «паролі», засновані на взаємній довірі, діалозі й емпатії. У процесі адаптації іноземних студентів університет постає точкою зустрічі різних історій, сенсів та емоцій, яка покликана відкрити всім учасникам принаймні трохи більше розуміння один одного.

Чи достатньо нам лише раціональних аргументів, аби вказати студентам шлях до толерантності й поваги? Можливо, освітянська спільнота має докласти більше зусиль для розвитку внутрішнього чуття, яке веде людину до співчуття й милосердя, аби відкритість не залишалася декларацією на папері. Вирішуючи, як поєднати культурні традиції з новаціями, університети перестають бути пасивними ретрансляторами знань і стають активними учасниками складних моральних процесів. Тільки так можна розраховувати на довготривалий вплив у формуванні світогляду майбутніх поколінь.

За складних глобальних умов питання самоідентифікації набуває ваги і для спільноти, яка приймає. Чи не перетворюємо ми, приймаючи «інших», насправді себе на «інших» для власної традиції? Освіта як жива тканина соціального організму може або стимулювати інтеграцію, або посилювати відчуження, залежно від того, чи є в ній місце для осмисленої міжкультурної комунікації. Тож запитання про межу асиміляції та самозбереження звучить щораз гостріше, закликаючи до пошуків нової згоди між локальним і глобальним.

Парадоксально, однак саме на перетині різнорідних перспектив розквітає інтелектуальна свобода, що стає противагою тотальному конформізму. Але чи можлива ця свобода без відповідальності кожного? Бо якщо людина не усвідомлює, як її дії резонують із дальшими наслідками для планети та людства, то жодні кордони не врятують від екологічних чи соціальних криз. Може, університет здатний закласти особливий вимір мислення, що заохочує благородну обережність і повагу до майбутнього?

Деякі бачать у глобалізації загрозу, яка нищить усталені культурні світи, інші ж віднаходять у ній ресурс для особистісного зростання та збагачення. Але яке місце в цьому складному ланцюзі належить вищій освіті? Чи вистачає їй сил і волі опиратися негативним впливам і підживлювати ті сенси, які людство накопичувало століттями? Певно, що потрібне переосмислення самої природи знання: воно не лише передається, а й відтворюється за сприяння вільного духу, відкритого до всього нового.

Культурна ідентичність – не статична конструкція, а живий процес, у якому кожне покоління залишає свій слід. Якою буде ця спадщина після нас, якщо не узгодимо творчість з етикою, а пошук істини з повагою до життя? Питання про смисл власного існування, про місце у світі та про взаємодію з тими, хто відрізняється від нас, залишається відкритим і для нашого покоління, і для тих, що прийдуть. Мабуть, саме навчання тому, як ці питання правильно ставити і як на них відповідати, є головною місією університету.

У процесі інтернаціоналізації освіти не можна розглядати іноземних студентів як суто «внутрішню справу» університету. Хіба не є вони посланцями нових концепцій, методів і традицій, що можуть стимулювати й нас самих стати кращими? Однак зустріч культур інколи болісна: чи в змозі ми визнати, що чужі ідеї здатні кинути виклик нашим усталеним поглядам? Коли ж така болісність стає поштовхом до глибших роздумів і створює простір для розширення свідомості – тоді справжній процес освіти розквітає в усій своїй величі.

Зрештою, приймаючи нові погляди та способи мислення, університет може допомогти молодим людям з усього світу сформувати не лише міцну професійну

базу, а й цілісний гуманістичний погляд на реальність. Та чи готові ми, представники академічної спільноти, стати наставниками, котрі разом зі студентами заново осмислюватимуть самих себе і цей дивовижний світ? Мабуть, ключова відповідь криється у вирішенні діяти не з позиції страху й захисту власних меж, а з позиції щирої зацікавленості та бажання будувати спільний простір діалогу. Саме такий підхід здатен закласти підвалини для формування майбутнього, де культурна ідентичність кожного повноправно взаємодіє з глобальною спільнотою. Університет, котрий бере на себе сміливість виховувати відповідальних громадян планети, починає творити новий ландшафт смислів і культуру взаємної пошани. Чи не саме в цьому велика духовна місія вищої освіти й запорука того, що мозаїка цивілізаційного досвіду збагатиться новими, яскравими барвами.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авшенюк, Н. М.** (2016). Вплив закордонних стажувань на професійний розвиток учителів в умовах глобалізації освіти. *Edukacja zawodowa i ustawiczna*, 353–359.

2. **Андрущенко, В. П.** (2022). Українські університети перед викликами соціально-турбулентного світу. *Вища освіта України*, 4, 5–12. https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).01.

3. **Бобрицька, В. І.** (2015). Розвиток академічної і професійної мобільності в умовах розгортання трансформаційного суспільства. У В. П. Андрущенко (ред.), *Освітня політика: філософія, теорія, практика* (с. 243–272). Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

4. **Бобрицька, В. І., & Суліма, Є. М.** (2019). Забезпечення академічної мобільності: досягнення й нові виклики для європейського простору вищої освіти. *Освітній дискурс*, 17, 7–27. https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.17(10)-1.

5. Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі (2009). В. В. Лях [та ін.]; відп. ред. В. В. Лях; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ: XXI століття: діалог культур.

6. **Йонас, Г.** (2001). *Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації* (А. Єрмоленко та В. Єрмоленко, пер.). Київ: Лібра.

7. **Кармалюк, С. П., & Чайка, Г. В.** (2010). Національна і культурна ідентичність в умовах глобалізації. *Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*, 4, 101–110.

8. **Кремень, В. Г., & Ільїн, В. В.** (2020). Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього. У В. Г. Кремень та В. В. Ільїн, *Людина. Освіта. Соціум: монографія* (248 с.). Київ: Грамота.

9. *Освітня політика: філософія, теорія, практика* [монографія] (2015). За ред. В. П. Андрущенка; авт. кол.: В. П. Андрущенко, Б. І. Андрусишин, В. І. Бобрицька, Р. М. Вернидуб та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

10. *Про освіту*: Закон України № 2145-19 (2017). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

11. **Ткаченко, В. М., & Кремень, В. Г.** (2011). Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. *Політичний менеджмент*, 2, 14–32.

12. **Bobrytska, V.I.** (2014). Innovation in the Educational Policy of Ukraine in the Development of Academic Mobility. In L. Shlossman (Ed.), *Innovations in Education: Monograph* (pp. 16–27). Vienna: East West Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH.

13. **Bobrytska, V.I., Luzik, E.V., Skyrda, T.S., Tereminko, L.H., & Hurska, O.O.** (2021). Fostering tertiary student professional mobility skills via convergence of the professional training and foreign language learning. *European Journal of Educational Research*, 10 (4), 1919–1936. https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.4.1919.

REFERENCES

1. **Avsheniuk, N.M.** (2016). Vplyv zakordonnykh stazhuvan na profesiinyi rozvytok uchyteliv v umovakh hlobalizatsii osvity [The Impact of International Internships on the Professional Development of Teachers in the Context of Globalization of Education]. *Edukacja zawodowa i ustawiczna,* 353–359 [in Ukrainian].

2. **Andrushchenko, V.P.** (2022). Ukrainski universytety pered vyklykamy sotsialno-turbulentnoho svitu [Ukrainian Universities Facing the Challenges of a Socially Turbulent World]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 4, 5–12. DOI: 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).01 [in Ukrainian].

3. **Bobrytska, V.I.** (2015). Rozvytok akademichnoi i profesiinoi mobilnosti v umovakh rozghortannia transformatsiinoho suspilstva [Development of academic and professional mobility in the context of the development of a transformational society]. Osvitnia polityka: filosofiia, teoriia, praktyka [Educational policy: philosophy, theory, practice][monohrafiia]. Za red. V.P. Andruschenka; avt. kol.: V.P. Andruschenko, B.I. Andrusyshyn, V.I. Bobrytska, R.M. Vernydub ta in. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. P. 243–272 [in Ukrainian].

4. **Bobrytska, V.I., & Sulima, Ye.M.** (2019). Zabezpechennia akademichnoi mobilnosti : dosiahnennia y novi vyklyky dlia yevropeiskoho prostoru vyschoi osvity [Ensuring academic mobility: achievements and new challenges for the European higher education space]. *Osvitnii dyskurs*, 17 (3), 7–27. DOI: https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.17(10)-1 [in Ukrainian].

5. **Liakh, V.V.** (Ed.). (2009). Informatsiine suspilstvo u sotsialno-filosofskii retrospektyvi ta perspektyvi [The Information Society in Socio-Philosophical Retrospective and Perspective]. Kyiv: XXI stolittia: dialoh kultur [in Ukrainian].

6. **Jonas, H.** (2001). Pryntsyp vidpovidalnosti: U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii [The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Civilization]. (A. Yermolenko & V. Yermolenko, Trans.). Kyiv: Libra Publishers [in Ukrainian].

7. **Karmaliuk, S.P., & Chaika, H.V.** (2010). Natsionalna i kulturna identychnist v umovakh hlobalizatsii [National and Cultural Identity in the Context of Globalization]. Ukraina-Yevropa-Svit: *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny*, 4, 101–110 [in Ukrainian].

8. **Kremen, V.H., & Ilin, V.V.** (2020). Liudyna u vyklykakh tsyvilizatsii: vid mynuloho – do maibutnoho [Human in the Challenges of Civilization: From the Past to the Future]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].

9. **Andrushchenko, V.P.** (Ed.). (2015). Osvitnia polityka: filosofiia, teoriia, praktyka [Educational Policy: Philosophy, Theory, Practice]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada Ukrainy (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On Education: Law of Ukraine]. No 2145-19. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

11. **Tkachenko, V.M., & Kremen, V.H.** (2011). Tolerantnist yak imperatyv: natsionalna identychnist v dobu hlobalizatsii [Tolerance as an Imperative: National Identity in the Era of Globalization]. *Politychnyi menedzhment*, 2, 14–32 [in Ukrainian].

12. **Bobrytska, V.I.** (2014). Innovation in the Educational policy of Ukraine in the development of academic mobility. *Innovations in education: Monograph* 3/ ed.by L. Shlossman. Vienna: "East West" Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. P. 16–27 (180 p.) [in English].

13. **Bobrytska, V.I., Luzik, E.V., Skyrda, T.S., Tereminko, L.H., & Hurska, O.O.** (2021). Fostering Tertiary Student Professional Mobility Skills via Convergence of the Professional Training and Foreign Language Learning. *European Journal of Educational Research*, 10 (4), 1919–1936. DOI: 10.12973/eu-jer.10.4.1919 [in English].

УДК 111.32:334.722
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).03

Руслан ГРЕЧКОСІЙ
докторант кафедри філософії
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0009-0000-9022-7046

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОТЕНЦІАЛУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ В БІЗНЕСІ ТА УПРАВЛІННІ: РЕСУРС «ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА»

У цій статті ми маємо намір обґрунтувати думку, що випускники філософського факультету, філософи в сьогоденні є кращими кандидатами на посаду топ-менеджера чи керівника проєкту. З огляду на світові глобалізаційні процеси та тенденції саме «універсальні» працівники є наразі затребуваними в бізнес-середовищі й управлінні, адже вони мають обширне коло актуальних умінь і навичок. Логічне мислення, критичність, знання етики, психології, використання аналітичного підходу в роботі з інформацією та дипломатичного підходу до кожної конкретної ситуації є далеко невичерпним колом компетентностей філософа. Уміння аналізувати проблему, прораховувати варіанти розвитку подій, що мінімізують ризики під час реалізації проєктів, що набуваються в процесі отримання освіти для бізнес-середовища й управління є безцінними.

Та здебільшого всі ті недооцінені нашим сьогоденням уміння та навички філософа залишаються на периферії ринку праці, адже в нашій культурі допер не є поширеною практика застосування знання там, де воно корисне й необхідне. Наша культура тримається на традиційному уявленні про набуту статичну спеціальність, якій відповідає певне коло фахового профілю. Подібна логіка є дещо відсталою в контексті глобальних світових процесів, адже та ж таки європейська модель освіти орієнтована на глобальні чи трансверсальні компетентності, які й задіюються в тих сферах, де вони корисні. Підставою до неабиякого смутку є ще й те, що спосіб мислення філософа, його гнучкість, які дають змогу адаптуватися до будь яких викликів не лише в бізнес-процесі підприємства та які залишаються без уваги, позбавляють суспільство багатьох можливостей до розвитку.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні процеси в бізнесі, управління, людський фактор, глобальні компетентності, інновації, комунікація, прекарність, турбулентність.

Ruslan GRECHKOSIY

EFFICIENCY OF THE POTENTIAL OF PHILOSOPHICAL EDUCATION IN BUSINESS AND MANAGEMENT: THE HUMAN FACTOR RESOURCE

In this article, we intend to substantiate the opinion that graduates of the Faculty of Philosophy, philosophers are the best candidates for the position of top manager or project manager today. Taking into account the world's globalization processes and trends, it is «universal» employees who are currently in demand in the business environment and management, because they have a wide range of relevant skills and abilities. Logical thinking, criticality, knowledge of ethics, psychology, the use of an analytical approach in working with information and a diplomatic approach to each specific situation are far from an inexhaustible circle of competences of a philosopher. The ability to analyze a problem, to calculate options for the development of events that minimize risks during

the implementation of projects, acquired in the course of obtaining education for the business environment and management are invaluable.

But for the most part, all those skills and skills of a philosopher, which are undervalued by our present, remain on the periphery of the labor market, because in our culture the practice of applying knowledge where it is useful and necessary is still not widespread. Our culture rests on the traditional idea of an acquired static specialty, which corresponds to a certain circle of professional profile. Such logic is somewhat backward in the context of global world processes, because the same European model of education is focused on global competences, which are used in those areas where they are useful. The reason for sadness is that the philosopher's way of thinking, his flexibility, which allows us to adapt to any challenges not only in the business process and which remain neglected, deprive society of many opportunities for development.

Key words: globalization, globalization processes in business, management, human factor, global competences, innovations, communication, precariousness, turbulence.

Вступ. З-поміж сучасного філософського дискурсу є окремі теорії, у яких фігурують так звані мисленнєві (уявні) експерименти. Одним із таких є експеримент сучасного американського філософа Роберта Нозіка «Машина з виробництва особистого досвіду». Його сенс полягає в припущенні існування машини, яка є виробником із забезпечення будь-яких переживань людини. У неї закладені всі можливі алгоритми сценаріїв, що людина може вибрати на свій смак і розсуд як конкретне переживання, а також деталізоване їх відчуття, що не дасть жодних підстав засумніватися в їх реальності. Вибрати такий «сценарій життя» можна на два найближчі роки з подальшою перспективою руху в заданій системі координат.

Метою цього експерименту для Роберта Нозіка є демонстрація відмінності між буттям людини та відчуттям буття. Так, суспільство, його правила, «машинність» механізмів включає людину в коловерть процесів, де вона сама поступово переходить у режим автоматизму. Так, здавалося б дорослі люди на рівні суспільного буття залишаються інфантильними гравцями «в життя». Роберт Нозік підводить до думки («Anarchy, State, and Utopia), що підключення до машини дорівнює самогубству, адже чи не краще робити певні речі, аніж просто отримувати відчуття, що ми «щось робимо». Чи не кращим буде реальний стрибок із парашутом за відчуття, що ти робиш цей стрибок?

Цей приклад для нашої розвідки ілюструє два важливі аспекти. Першим є те, що логіка суспільного устрою в напрямі «стандартизації» та типологізації людини є зрозумілою. Добре охарактеризоване Мішелем Фуко поняття «контролю» тут, як ніде, доречне. Що ж до поведінки людини, яка погоджується стандартизуватися та діяти суто в площині ілюзії будь-яких процесів, то тут виникає велике питання. Адже вже сам конструкт сучасного суспільства, який є нестатичним і неоднорідним, потребує бути в процесі, а не відчувати його. Та й не просто бути, а постійно змінюватися, адаптуватися, вчитися новому, виражати свою унікальну цінність як особистості тощо. Тому власне умовний «план на два роки» в сьогоденні не діє, як недієвими є суспільні стандарти, усталені підходи чи глобальні стратегії. Досить ілюстративним у цьому контексті можуть стати сучасні бізнес-процеси й управління, які потребують людини, яка «робить певні речі», а не вдає, що вона чимось зайнята. Напевне, тому люди, які займаються цими процесами чи можуть бути в них включені, перебувають поза машинною структурою. Власне такими є і філософи, яких на сьогодні варто було б долучати до бізнес-процесів та управління, адже, будучи за своєю суттю позасистемними, вони ще й здатні вирішувати питання різного штибу на основі використання знання з розумінням буттєвих процесів та адаптувати його до соціально-політичних, етико-правових та інших дискурсів.

Отже, у цій розвідці ми маємо **за мету** розкрити ту палітру навичок і вмінь, які дає філософська освіта та які можуть бути доречними та необхідними в площині біз-

нес-процесів та управління. Оскільки ці сфери на сьогодні потребують неабиякої гнучкості та динамізму розумових здібностей, швидкого реагування, адаптації, майже щоденної стабілізації турбулентних процесів. Адже від вміння налагоджувати ці процеси залежить і економічний, і соціальний добробут держави. Таким чином, вважатимемо філософів гарним «людським фактором», що присутній у машинній структурі суспільного буття, який здатен продукувати людське та шукати, а отже, і цінувати його довкола, оскільки філософія дає значне розуміння того, яким ресурсом є людина та який потенціал в неї закладено, на відміну від типологізованих механізмів.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні саме філософська освіта надає цінні інструменти для успішної роботи. Ми живемо в ті часи, коли бізнес-середовище й управління під впливом глобалізаційних процесів висувають нові вимоги до лідерів, які мають потужну організаційну силу та потенціал робити свій особистий внесок в ефективність роботи [3, 4]. Тому власне, навички комунікації, які набуваються під час отримання філософської освіти, дають змогу знаходити спільну мову з різними людьми, вибудовувати підмурки партнерства та вести високоефективні перемовини. Філософи здатні чітко формулювати завдання, віднаходити креативні оптимальні рішення, шляхи до мотивації та підвищення ефективності роботи. Ці здібності філософа не є перебільшенням, адже вони поступово виводяться в процесі кропіткої роботи з джерелами, різноманітними теоріями, концептуалізованими в текстах, які створюються, у тому числі самостійно, з власними ідеями й умовиводами тощо.

У глобалізованому світі, де бізнес тісно пов'язаний із державними органами, філософи з їх аналітичним мисленням і розумінням соціальних процесів є незамінними. Крім того, філософське мислення допомагає формулювати стратегічні цілі та знаходити інноваційні рішення. Залучення філософів до управління підприємствами могло б сприяти розвитку корпоративної культури, заснованої на діалозі, взаєморозумінні та повазі до різноманітності, що особливо важливо в умовах глобалізації.

Це все, знову ж таки, виводиться через вивчення обширного кола теорій, які дають змогу засвоїти кращі зразки та підходи, які будь-коли знало людство. Вивчення основ онтології, гносеології чи теорії пізнання вчить філософа бути динамічним, постійно освоювати нову інформацію, шукати глибину тощо. Саме філософу, як нікому іншому, знайоме явище «людського фактора», уміння виражати або врахувати яке нині є незамінним.

В одній зі статей, яка присвячена питанню інтеграції фахівців із філософською освітою в бізнес-середовище, знаходимо низку якостей, які набуваються під час вивчення тих чи інших філософських дисциплін. «За допомогою *метафізики аксіології* можна визначати цінності та переконання, що дають основу для *створення інноваційних бізнес-моделей. Епістемологічний філософський підхід* може допомогти виявити ключові питання та *визначати принципи, які визначають можливості для інновацій. Філософська естетика* здатна стимулювати креативність та допомогти у *створенні інноваційних дизайн-рішень. Онтологія* надає розуміння існування та суті ідеї, *може слугувати основою для розробки нових, нестандартних концепцій. Філософія права та етика* працює над етичними аспектами інновацій, може гарантувати їхню *відповідність соціальним цінностям та нормам. Феноменологія* здатна надавати розуміння того, як впливають інновації на сприйняття людей, та *може допомогти у створенні продуктів та послуг, які відповідають потребам суспільства*» [1, с. 64]. Ці та інші набуті філософом якості відіграють значну роль у професійній діяльності будь-якого штибу, що враховує «людський фактор».

Ще у 30-х роках XX століття зростання індустріалізації спонукало дослідників до пошуків нових підходів і стратегій в управлінні. Так, Елтон Мейо звернув увагу на оптимізацію виробничих процесів на основі врахування «людського фактора». «Школа людських відносин», яка була

заснована Елтоном Мейо, запропонувала нову парадигму, згідно з якою організації слід розглядати як соціальні системи, де мотивація, міжособистісні відносини, особистий ріст працівника, безперервне навчання та вдосконалення мають вирішальне значення для досягнення успіху. Хоторнські експерименти, які було проведено Е. Мейо на заводі Western Electric, показали, що на продуктивність праці впливають не лише заробітна плата чи умови праці, але й соціальні фактори. Уміння працювати в групі, команді, спільне вирішення поставлених завдань демонстрували вищу продуктивність, ніж робота самостійно. Завдяки цьому спостереженню було встановлено, що вміння взаємодіяти з колегами є важливим мотиватором. Значним аспектом є і врахування думки працівника та його залученість до прийняття рішень. Працівники більш мотивовані й задоволені, коли враховують їх думку. Не менш важливу роль відіграє і визнання лідерських якостей кожного фахівця. Навіть неформальні лідери мають значний вплив на інших, можуть підіймати їх моральний дух, а отже, і продуктивність. Невідомо, чи то показники хортонського експерименту, чи тенденції часу так вплинули на теорію управління, але в ній свого часу відбувся значний зсув у бік гуманістичного підходу в управлінні. І тут ми бачимо, що ті тенденції, які почалися ще геть на початку XX століття, наразі глибоко трансформувалися. І саме в них лідери із філософською освітою, як ніколи, здатні як виражати той людський фактор, так і враховувати його, адже чудово розуміють його роль і значення.

Людський фактор є багатогранним поняттям, яке охоплює сукупність онтологічних, соціальних, психологічних та інших характеристик людини, що впливають на її поведінку, діяльність, взаємодію з іншими та світом. У філософії це поняття було предметом багатьох досліджень протягом усієї історії існування людства. Ще Сократ, який фокусувався на пізнанні самого себе, добра та досконалості, вбачав вияв людського в безперервному процесі пошуків і становлення. Аристотель у свою модель розуміння людського закладає соціальні фактори: людина є соціальною істотою, а для її буття важливою є спільнота й етичні принципи, які в ній діють. Іммануїл Кант завважує на імперативності моральних обов'язків людини, а також на їх визначальній ролі в керуванні життєвими процесами. Ці та багато інших філософських концепцій закладають у філософа кращі зразки в розумінні людини, її потреб, здібностей, поведінки та ін. Тому філософ вміє адаптувати свої знання до потреб часу, як, власне, і бути постійно в тренді (через постійне вивчення й освоєння нового) та пошуках горизонтів до нових перспектив.

Девід Роуз, професор університету Ньюкасла (Велика Британія) [6], в одній зі своїх розвідок звертає увагу на те, що філософія є однією з найкращих гуманітарних спеціальностей, адже дає значний обсяг знань і конкретних умінь, які можуть стати в пригоді в будь-якій сфері, де їх буде реалізовано. Використовуючи як ілюстративний матеріал модель програми здобуття освітнього рівня з філософії в університеті Ньюкасла, він висловлює думку, що саме філософський фах постулює такий підхід до навчання, який надає ціннісних знань, що можуть стати в пригоді в будь-якій нефаховій сфері.

Насамперед дослідник виходить із твердження, що набуття філософської освіти тримається на «економіці знань». В основі цього підходу лежать *наукові дослідження й інновації*. Ця система характеризується високою динамічністю та постійним оновленням знань, освоєнням нового тощо. До прикладу, вивчення нових теорій чи освоєння технологій. На відміну від традиційних уявлень про економіку, що орієнтовані на матеріальні ресурси, економіка знань базується на інтелектуальному капіталі. При цьому важливою особливістю є безперервна інтеграція наукових розробок у виробництво, починаючи від дослідницьких лабораторій і завершуючи новими підходами у взаємодії з партнерами. Посилаючись на думки іншого дослідника – Девіда Віллетса, Девід Роуз зауважує, що підтримка таких гуманітарних сфер, як філософія,

це інвестиція в майбутнє країни. Оскільки саме ці фахівці можуть бути рушієм до економічного зростання [6]. На підтвердження цієї тези зауважимо, що недарма філософія є базовою дисципліною, яку покладено як основоположну в ряд програм будь-якої спеціальності чи яка в ряді європейських країн вивчається ще у шкільній програмі.

У дослідженні Девід Роуз звертає увагу ще на одну особливість, яка набувається під час вивчення філософії, а згодом відіграє важливу роль у професійній діяльності. Філософи-теоретики ніколи не займаються «некерованими процесами». До прикладу, вони розуміють те, що неможливо без сторонньої фахової підтримки займатися соціальним дослідженням. Теоретичні узагальнення можуть бути підставою до емпіричних досліджень. Але заміна одних на інші є не припустимою. Власне тому такі фахівці завжди знайдуть спосіб, як долучити фахівця для проведення кількісного чи якісного аналізу, але не будуть, кажучи мовою П'єра Бурдьє, вмикати в собі повсюдного «експерта».

Донна Мей Міллер [5], яка теж вивчає питання гуманітаристики та її значення в сьогоденні, закликає до того, аби в умовах прекарності ринку праці фахівців «не штампували» за «вузьким профілем». У її розвідках неодноразово висловлюється прохання протистояти обмеженій вузькості будь-якої спеціалізації, а натомість орієнтуватися на охоплення методів, які фігурують у філософії як однієї з найважливіших гуманітарних наук. Також стверджується, що філософія, не лише як галузь дослідження, але і як акт раціональних припущень, є справою кожного. Її знання є корисними для відточування інструментів критичного мислення, стимулювання самоперевірки, допомоги у вирішенні професійних питань, надання засобів для кращого розуміння виховання та підвищення цілісності загальної культури особистості. Крім того, фахівці, «озброєні філософським інструментарієм», надзвичайно вигідні. Тут йдеться про вміння і прораховувати ризики, і аналізувати ситуацію зусебіч тощо.

Рена Шепен [7], співробітник відділу вивчення глобалізації та діалогу (Університет гуманістичних досліджень Утрехта, Нідерланди), вивчення філософії покладає в основу головного способу зробити освітню систему більш інклюзивною. Саме освоєння філософських дисциплін стимулює більш толерантне та демократичне ставлення в спільноті, а отже, і в колективі, а також навчає вирішувати складні проблеми нашого суспільства. Спроба зрозуміти й освоїти множинні погляди є ефективнішою, ніж застосування мейнстрімної західної перспективи для зв'язку з інтерактивним світом, що швидко глобалізується. «Через філософію» має пройти вся освітня система, щоб відкритися до різних форм отримання знань, адже філософія може бути корисною для творчого мислення. Хоча вона й бере до уваги лише окремі філософські концепції та правила, усе ж їй вдається продемонструвати те, що людина, яка добре володіє хоча б декількома філософськими ідеями, може сформулювати нові ідеї та проєкти, що особливо актуально, коли вона стикається з новими та складними ситуаціями. Тож здатність мислити абстрактно у якихось конкретних обставинах може призвести до позитивних і несподіваних результатів. Таким чином, «пластичність» розуму, яка є результатом філософської освіти, може стати двигуном творчості [7]. Тому люди, які вивчають філософію (формально чи неофіційно) і які у своєму професійному житті займаються різними роботами та видами діяльності, де потрібне та навіть вимагається творче мислення, мають цінуватися й залучатися до процесів, де їх здібності стануть корисними.

Висновки. Звернувшись навіть до декількох досліджень, які вказують на навички та компетентності випускників-філософів, ми впевнено можемо сказати, що вони мають значний потенціал для успішної кар'єри в управлінні та бізнесі. А набір умінь робить їх ідеальними кандидатами на посади топ-менеджерів, керівників проєктів тощо.

Підсумовуючи загал вищевикладеного матеріалу, ми не повторюватимемося щодо всіх ціннісних особливостей філо-

софії, а все ж окреслимо коло проблем, які заважають динаміці інтеграції таких фахівців у різні сфери суспільного буття. Так, з-поміж проблем чільне місце посідає побутуючий стійкий стереотип про філософів як людей, відірваних від реальності та непрактичних. Іншою проблемою є недостатня інформованість про можливості: багато роботодавців не усвідомлюють, наскільки корисні філософські навички можуть бути в бізнесі. Не останню роль у цьому відіграє і традиційна освіта, що часто орієнтована на вузьку спеціалізацію, а не на розвиток універсальних компетенцій.

Філософська освіта формує унікальний набір навичок, який є дійсно затребуваним у контексті сучасного динамізму суспільного буття. Тож існує потреба в тому, щоб долати стереотипи щодо філософів та просувати ідею про те, що філософські навички є цінним активом для будь-якої організації. Освітні установи повинні адаптуватися до нових викликів і розвивати програми, які ґрунтуються на реальній співпраці між науковою установою та потенційним роботодавцем.

Роботодавці повинні бути більш відкритими до найму випускників гуманітарних факультетів і оцінювати їх не тільки за вузькоспеціальними знаннями, але й за їхніми м'якими навичками.

Ігнорувати це питання є вкрай економічно невигідним. «Українські підприємства впродовж року стикаються з такими проблемами, які не описані у науково-практичній літературі. Немає жодного досвіду попередників, на який можна спиратися, немає змоги аналізувати чужі помилки, щоб зробити певні висновки» [2, с. 502]. Адже наразі, коли Україна перебуває в стані війни і всі процеси, які відбуваються в різних системах проходять ряд кардинальних ситуацій, необхідно залучати фахівців, які будуть кращими «кризовими менеджерами».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко, К., & Лінкевич, П.** (2024). Інтеграція фахівців із філософською освітою в бізнес-середовище: можливості та перспективи. *Вища освіта України,* № 1. Київ: Педагогічна преса. С. 61–67.

2. **Ушно, І.** (2023). Трансформація філософії бізнесу в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»,* № 24. С. 502–505.

3. **Трансформаційне лідерство в міжнародному бізнесі** (2022). Навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 84 с.

4. **Теорія і практика формування лідера** (2017). Навчальний посібник. Харків. С. 2–57.

5. **Miller, D.M.** (1984). Philosophy: Whose Business? *Quest,* 36 (1), 26–36. DOI: 10.1080/00336297.1984.10.

6. **Rose, D.E.** (2013). Philosophical education and cultural relevance: discipline-affirmation in the context of the knowledge economy. *Journal of Further and Higher Education,* 37 (2), 242–260. DOI: 10.1080/0309877x.2011.645450.

7. **Schepen, R.** (2017). Intercultural philosophy and education in a global society: philosophical divides are dotted lines. *Ethics and Education,* 12 (1), 95–104. DOI: 10.1080/17449642.2016.1272749.

REFERENCES

1**. Honcharenko, K., & Linkevych, P.** (2024). Intehratsiia fakhivtsiv iz filosofskoiu osvitoiu v biznes-seredovyshche: mozhlyvosti ta perspektyvy. [Integration of specialists with a philosophical education in the business environment: opportunities and prospects]. *Vyshcha osvita Ukrainy,* 1, 61–67 [in Ukrainian].

2. **Ushno, I.** (2023). Transformatsiia filosofii biznesu v Ukraini. [Transformation of business philosophy in Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Hraal nauky",* 2, 502–505 [in Ukrainian].

3. **Transformatsiine liderstvo v mizhnarodnomu biznesi** (2022). [Transformational leadership in international business]. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. 84 p. [in Ukrainian].

4. **Teoriia i praktyka formuvannia lidera** (2017). [Theory and practice of leader formation]. Navchalnyi posibnyk. Kharkiv. P. 2–57 [in Ukrainian].

5. **Miller, D.M.** (1984). Philosophy: Whose Business? *Quest,* 36 (1), 26–36. DOI: 10.1080/00336297.1984.10 [in English].

6. **Rose, D.E.** (2013). Philosophical education and cultural relevance: discipline-affirmation in the context of the knowledge economy. *Journal of Further and Higher Education*, 37 (2), 242–260. DOI: 10.1080/0309877x.2011.645450 [in English].

7. **Schepen, R.** (2017). Intercultural philosophy and education in a global society: philosophical divides are dotted lines. *Ethics and Education*, 12 (1), 95–104. DOI: 10.1080/17449642.2016.1272749 [in English].

УДК 616.8:378:331.101.3
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).04

Юлія СОЛОДОВНІКОВА
кандидат медичних наук, доцент кафедри неврології та нейрохірургії
Одеський національний медичний університет
https://orcid.org/0000-0002-2544-9766

Ольга ШУЛЬГА
доктор медичних наук, доцент кафедри клінічної медицини
Волинський національний університет імені Лесі Українки;
завідувач відділення неврології
КП «Волинська обласна клінічна лікарня»
https://orcid.org/0000-0002-4513-9028

Асель ЖУСУПОВА
кандидат медичних наук, доцент кафедри неврології та клінічної генетики
Киргизька державна медична академія
https://orcid.org/0000-0001-8430-9504

Еліза БАБИЧ
асистент кафедри неврології та нейрохірургії
Одеський національний медичний університет
https://orcid.org/0009-0007-3110-4186

Анатолій СОН
доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри неврології та нейрохірургії
Одеський національний медичний університет

БАГАТОЦЕНТРОВЕ КРОС-СЕКЦІЙНЕ РЕТРОСПЕКТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ

Метою цього дослідження було оцінити фактори, що впливали на студентів-медиків, які вибрали неврологію як професію, та їх задоволеність вибором. Було проведено багатоцентрове крос-секційне ретроспективне дослідження 95 інтернів та лікарів-неврологів з України та 31 – з Киргизької Республіки віком від 21 до 70 років шляхом створеного опитувальника у формі Google. Опитувальник містив 10 питань щодо можливих причин вибору. Для статистичного аналізу використовувався тест χ^2, що обчислювався за допомогою програми Jamovi (версія 2.3.28) для Windows. За результатами опитування для 63% лікарів / інтернів з України неврологія як професія була власним вибором, на 9,5% вплинуло рішення батьків / чоловіка / жінки, для 11% вибір базувався на відстані від дому до лікарні, 12,6% встали на шлях невролога за розподілом і 3,9% вказали вирішальним приклад викладача або члена сім'ї. Тест χ^2 показав наявність статистичної різниці розподілу факторів вибору залежно від оцінки з предмета «Неврологія» ($\chi^2 = 20,6$, $p = 0,008$). Попри велику кількість випробувань і викликів, які несе в собі спеціальність лікаря-невролога, переважна більшість студентів-медиків по всьому світу вибирають цю професію самостійно й залишаються задоволені своїм вибором.

Ключові слова: неврологія, студенти-медики, інтерни, задоволеність професією, медична освіта.

Yuliia SOLODOVNIKOVA, Olga SHULGA, Asel JUSUPOVA, Eliza BABYCH, Anatoliy SON

MULTICENTER CROSS-SECTIONAL RETROSPECTIVE STUDY OF FACTORS INFLUENCING CAREER CHOICE

The aim of this study was to assess the factors influencing medical students' choice of neurology as a profession and their satisfaction with this choice. A multicenter cross-sectional retrospective study was conducted, involving 95 neurology interns and specialists from Ukraine and 31 from the Kyrgyz Republic, aged 21 to 70 years, through a self-designed questionnaire in Google Forms. The questionnaire included 10 questions about the possible reasons for their choice. Statistical analysis was performed using the χ^2 test calculated with the Jamovi software (version 2.3.28) for Windows. According to the survey results, 63% of doctors/interns from Ukraine chose neurology as their own decision; 9.5% were influenced by the decision of parents or spouses, 11% based their choice on the distance between home and the hospital, 12.6% entered neurology due to allocation (state-mandated distribution), and 3.9% cited the influence of a teacher or family member as decisive. The χ^2 test showed a statistically significant difference in the distribution of choice factors depending on the grade in the subject "Neurology" ($\chi^2 = 20.6$, $p = 0.008$). Despite the numerous challenges and trials posed by the neurology specialty, the vast majority of medical students worldwide independently choose this profession and remain satisfied with their decision.

Key words: neurology, medical students, interns, job satisfaction, medical education.

Вступ. Неврологія надзвичайно складна, але водночас і неймовірно цікава спеціальність. Вона потребує неабиякої уваги до деталей, високого рівня комунікації з пацієнтом і надзвичайного терпіння, адже більшість неврологічних захворювань є хронічними, а багато – невиліковними, а отже, комунікація та лікування таких пацієнтів може бути доволі виснажливими. Незважаючи на це, з кожним роком усе більше студентів-медиків вибирають як майбутню професію саме цю спеціальність. Було проведено ряд досліджень з приводу факторів, що впливають на молоді покоління під час вибору професії [1–6]. Серед американських інтернів і лікарів-неврологів найчастішими причинами були названі: інтелектуальний складник, виклики в діагностиці, особливий тип пацієнтів і бажання допомагати людям [1]. Схожі результати були отримані в китайському дослідженні серед студентів, інтернів та лікарів [7]. Ґжебінський та співавт. [4] провели аналіз листів студентів-медиків, що подавали свої заяви до резидентури з неврології та мали вказати власну мотивацію до вивчення цієї дисципліни. Відзначались такі теми, як (1) захоплення мозком і зацікавленість нейронауками й таємницями, що пов'язані з дослідженням мозку, (2) зацікавленість у майбутніх дослідженнях, (3) бажання допомогти пацієнтам вилікуватись, (4) рання зацікавленість неврологією (з 1-го курсу), (5) спрага до постійного навчання, (6) бажання проводити час із пацієнтами, (7) зв'язок з неврологією через хворого у сім'ї або власну хворобу та (8) зацікавленість у розв'язуванні складних задач. У дослідженні Ґотліба-Сміта та співавт. [3] більша частина студентів відзначила, що зацікавилася неврологією саме після проходження циклу.

Метою цього дослідження було оцінити фактори, що впливали на студентів-медиків, які вибрали неврологію як професію, та їх задоволеність вибором.

Матеріали та методи. Було проведено багатоцентрове крос-секційне ретроспективне дослідження 95 інтернів та лікарів-неврологів з України та 31 – з Киргизької Республіки віком від 21 до 70 років шляхом створеного опитувальника у формі Google (рис. 1–2). Опитувальник містив 10 питань щодо віку опитуваних, причини вибору (чи був він самостійним або мав сторонній вплив), чи працює лікар за спеціальністю наразі, чи задоволений вибором професії, якою була оцінка з неврології під час навчання в університеті, чи вплинула

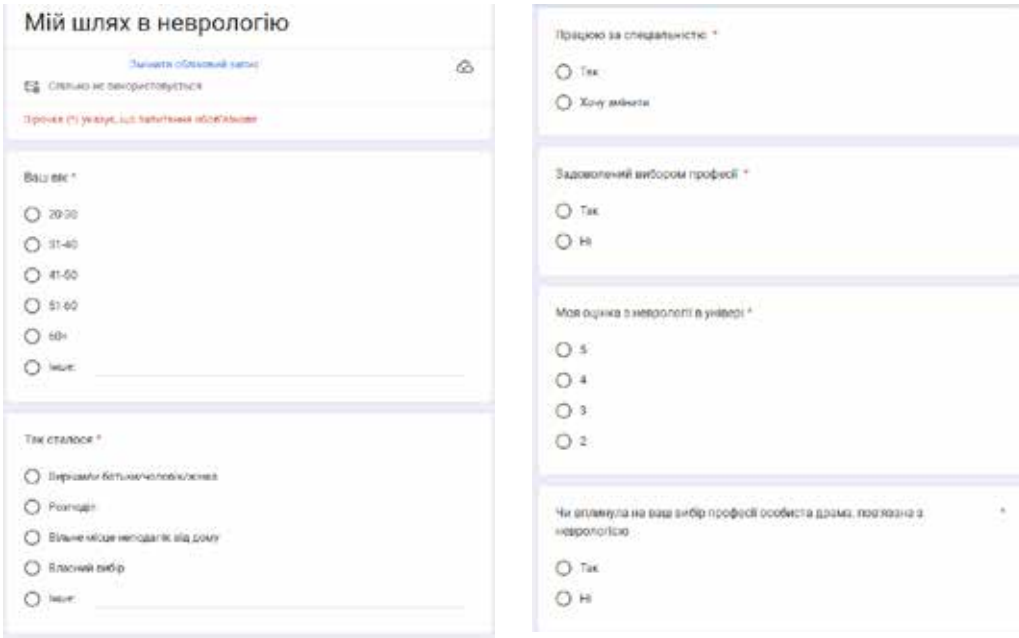

Рис. 1. Опитувальник «Мій шлях в неврологію»

Рис. 2. Опитувальник «Мій шлях в неврологію» (продовження)

на вибір професії особиста драма, чи цікавився студентським науковим гуртком, чи була неврологія мрією до вступу в університет, захопився протягом навчання або вирішив після циклу неврології. Посилання на форму Google було надіслано досліджуваним на електронні скриньки та було активним з 24.01.2024 по 24.02.2024.

Для статистичного аналізу використовувався тест χ^2, що обчислювався за допомогою програми Jamovi (версія 2.3.28) для Windows.

Результати. За результатами опитування для 63% лікарів / інтернів з України неврологія як професія була власним вибором, на 9,5% вплинуло рішення батьків / чоловіка / жінки, для 11% вибір базувався на відстані від дому до лікарні, 12,6% встали на шлях невролога за розподілом і 3,9% вказали вирішальним приклад викладача або члена сім'ї (рис. 3). 95% наразі працюють за спеціальністю. 96% задоволені вибором професії.

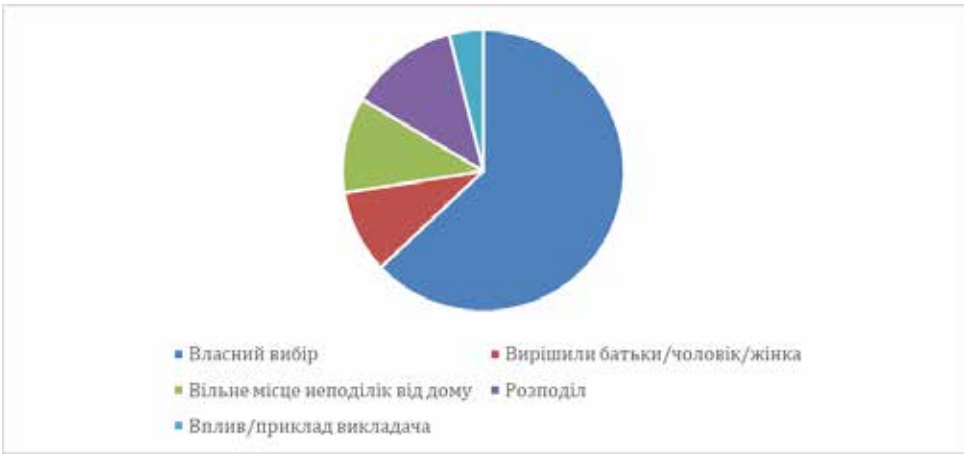

Рис. 3. Розподіл факторів вибору спеціальності «Неврологія» серед інтернів / лікарів з України за даними опитувальника

Оцінку «5» з неврології мали 45%, «4» – 43%, «3» – 12%. Серед тих, хто мав «5», 67% зробили власний вибір, 12% поклалися на рішення батьків / чоловіка / дружини, 19% прийшли у професію за розподілом, 2% надихалися прикладом викладача. Жоден серед тих, хто мав «3», не отримав розподіл до інтернатури з неврології (рис. 4). Тест χ^2 показав наявність статистичної різниці розподілу факторів вибору залежно від оцінки з предмета «Неврологія» (χ^2 = 20,6, p = 0,008).

18,9% опитуваних мріяли про неврологію до вступу в університет. 75,8% захопилися протягом навчання. Серед них 51,4% прийняли рішення після циклу неврології. Особиста драма вплинула на вибір 22,1%.

4% не задоволені вибором професії. З них 75% відвідували студентський гурток (табл. 1), результат ста-

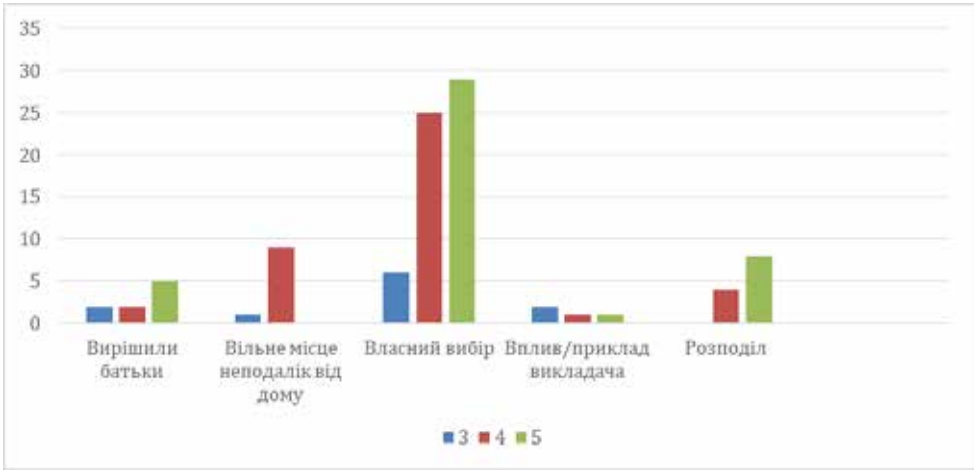

Рис. 4. Розподіл факторів вибору спеціальності «Неврологія» серед інтернів / лікарів з України залежно від оцінки з предмета

Таблиця 1

Співвідношення між задоволеністю професією та відвідуванням студентського наукового гуртка в минулому серед інтернів / лікарів з України

Зацікавився студентським науковим гуртком	Задоволеність професією		
	Ні	Так	Усього
Ні	1	49	50
Так	3	42	45
Всього	4	91	95

тистично незначущий (χ^2 = 1,28, p = = 0,258).

Серед 31 опитуваного з Киргизької Республіки 93,6% здійснили власний вибір, на 6,4% здійснили вплив батьки / чоловік / дружина (рис. 5). 100% працюють за спеціальністю, 93% задоволені професією.

Особиста драма вплинула на 19,4% опитуваних. Неврологія була мрією до вступу для 19%. 81% захопилися протягом нав-

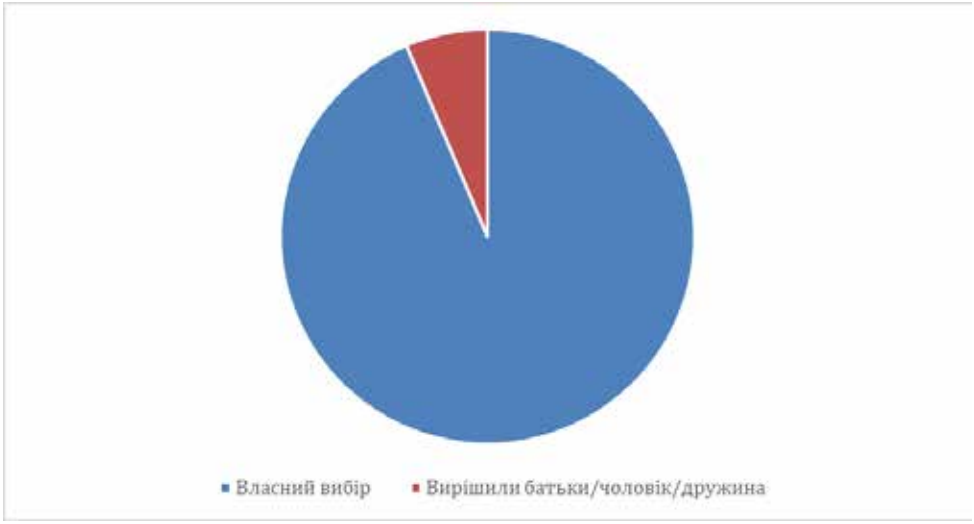

Рис. 5. Розподіл факторів вибору спеціальності «Неврологія» серед інтернів / лікарів з Киргизької Республіки за даними опитувальника

чання. З них 72% прийняли рішення після циклу неврології. Незадоволених професією – 6,4%. З них жоден не відвідував студентський науковий гурток.

Серед тих, хто мав оцінку «3», 100% зробили власний вибір, «4» – 91% зробили власний вибір, 9% поклалися на рішення батьків / чоловіка / жінки, «5» – 94% та 6% відповідно (рис. 6).

Дискусія. Переважна більшість студентів, попри важкість і вибагливість, вибирають неврологію самостійно, без стороннього впливу та залишаються задоволеними професією, вже працюючи лікарем. Різноманітність факторів стороннього впливу є значно більшою серед опитуваних з України, ніж з Киргизької Республіки. На диво зацікавленість науковим студентським

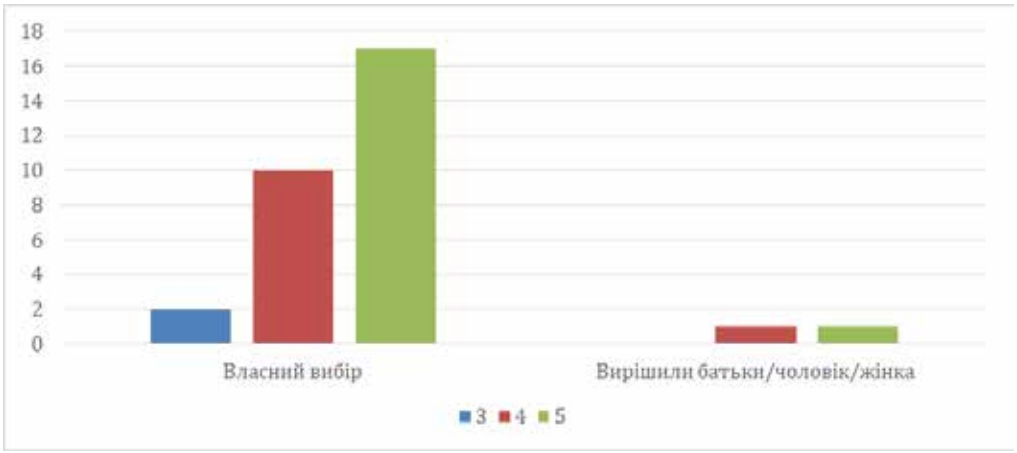

Рис. 6. Розподіл факторів вибору спеціальності «Неврологія» серед інтернів / лікарів з Киргизької Республіки залежно від оцінки з предмета

гуртком серед студентів України відображує негативну кореляцію щодо задоволеності професією. Цей результат не має наразі статичної значущості через занадто малий розмір вибірки. На противагу цьому отримано достовірну кореляцію оцінки з предмета «Неврологія» під час навчання та її впливу на фактори вибору професії. За даними Gutmann та співавт. [5], відсоток студентів, що оцінюють свої знання з неврології як «чудові», значно частіше вступають саме на цю спеціальність, ніж ті, хто оцінює себе нижче. Це співвідноситься з результатами нашого дослідження, адже студентів, що мали оцінку «5», переважна більшість.

Згідно з Jukna та співавт. [6], нейрофобія серед студентів 5–6-го курсів становить 58,9%, але цей показник знижується за умови позитивного впливу професора. У нашому дослідженні 50% опитуваних з України, яких надихнув приклад викладача, мали оцінку «3» з неврології, проте все одно вибрали цю спеціальність, що також свідчить про значну роль впливу наставника у виборі майбутньої професії.

Висновки. Незважаючи на велику кількість випробувань і викликів, які несе в собі спеціальність лікаря-невролога, переважна більшість студентів-медиків по всьому світу вибирають цю професію самостійно та залишаються задоволені своїм вибором. Велике значення у прийнятті рішення становить оцінка з неврології під час навчання в університеті. Однак, маючи посередні досягнення й навіть нейрофобію, приклад викладача може зіграти вирішальну роль у виборі майбутньої професії лікаря-невролога.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Albert, D.V., Hoyle, C., Yin, H., McCoyd, M., & Lukas, R.V**. (2016). Why neurology? Factors which influence career choice in neurology. *Neurological research*, *38* (1), 10–14. https://doi.org/10.1080/01616412.2015.1120444.

2. **Barat, A., Goldacre, M.J., & Lambert, T.W**. (2019). Junior doctors' early career choices do not predict career destination in neurology: 40 years of surveys of UK medical graduates. BMC medical education, 19 (1), 257. https://doi.org/10.1186/s12909-019-1650-7.

3. **Gottlieb-Smith, R., Gelb, D.J., Becker, B., Dymm, B., Gutgsell, O., Patel, N., & Balmer, D.F**. (2021). Longitudinal Qualitative Study of Career Decision-making of First-Year

Medical Students: Why Neurology (or Not)? *Neurology. Clinical practice*, *11* (4), e387–e396. https://doi.org/10.1212/CPJ.0000000000001071.

4. **Grzebinski, S., Cheung, H., Sanky, C., Ouyang, J., & Krieger, S**. (2021). Educational Research: Why Medical Students Choose Neurology: A Computational Linguistics Analysis of Personal Statements. *Neurology*, *97* (1), e103–e108. https://doi.org/10.1212/WNL.0000000000011753.

5. **Gutmann, L., Cahill, C., Jordan, J.T., Gamaldo, C.E., Santini, V., Ali, I., Soni, M., Wilson, R.B., Said, R., Czeisler, B.M., & Smith, A.G.** (2019). Characteristics of graduating US allopathic medical students pursuing a career in neurology. *Neurology*, *92* (17), e2051–e2063. https://doi.org/10.1212/WNL.0000000000007369.

6. Jukna, Š., Puteikis, K., & Mameniškienė, R. (2023). Perception of neurology among undergraduate medical students – what can be done to counter neurophobia during clinical studies? BMC medical education, 23 (1), 447. https://doi.org/10.1186/s12909-023-04405-y.

7. **Lukas, R.V., Ma, C., Chen, J., Dong, H., Li, J., Wang, Z., Jiang, I., Fu, K., Satnarayan, S., Albert, D.V., & Sherer, R.** (2017). Views on Careers in Clinical Neurosciences Among Neurosurgeons and Neurologists in China. World neurosurgery, 98, 532–537. https://doi.org/10.1016/j.wneu.2016.11.054.

УДК 378.046-021.64:001.895(045)
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).05

Оксана КУЗНЄЦОВА
кандидат психологічних наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної та соціально-гуманітарної діяльності
Комунальний заклад вищої освіти
«Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»
https://orcid.org/0000-0003-4240-7004

ІННОВАЦІЙНИЙ ВИМІР ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЇ, ФУНКЦІЇ, МЕХАНІЗМИ

У цій статті представлено результати аналізу окремих параметрів функціонування післядипломної педагогічної освіти в контексті завдань системного забезпечення послідовного і всебічного супроводу інноваційного процесу в масовій педагогічній практиці. На основі узагальнення досвіду діяльності закладу післядипломної педагогічної освіти визначено перспективність стратегічних пріоритетів освітньо-інноваційного спрямування науково-методичного супроводу, його поєднання з освітньою діяльністю з підвищення кваліфікації фахівців. З'ясовано, що здійснення науково-методичного супроводу інноваційних процесів у масовій педагогічній практиці передбачає врахування низки функцій післядипломної педагогічної освіти: ідейно-трансформаційну, фасилітаційно-розвивальну, стабілізаційну, новаторсько-творчу. На основі аналізу функцій виокремлено функціональні завдання та механізми реалізації інноваційного виміру післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес, інноваційна діяльність, педагоги, післядипломна педагогічна освіта, освіта дорослих.

Oksana KUZNIETSOVA

INNOVATIVE DIMENSION OF POSTGRADUATE TEACHER EDUCATION: STRATEGIES, FUNCTIONS, MECHANISMS

This article presents the results of the analysis of certain parameters of the functioning of postgraduate pedagogical education in the context of the tasks of systematic provision of consistent and comprehensive support for the innovation process in mass pedagogical practice. Based on the generalization of the experience of the institution of postgraduate pedagogical education, the prospects of strategic priorities of the educational and innovative direction of scientific and methodological support, its combination with educational activities for the professional development of specialists are determined. It has been found that the implementation of scientific and methodological support for innovative processes in mass pedagogical practice involves taking into account a number of functions of postgraduate pedagogical education: ideological and transformational, facilitation and development, stabilization, innovative and creative. Based on the analysis of the functions, the functional tasks and mechanisms for implementing the innovative dimension of postgraduate pedagogical education are highlighted.

Key words: innovation, innovation process, innovation activity, teachers, postgraduate teacher education, education of adults.

Ознакою сучасного етапу розвитку цивілізації стали швидкі зміни, що пронизують усі сфери життєдіяльності суспільств. Ломка усталених гуманітарних парадигм, породження нових економічних моделей, трансформація інформаційних процесів, приріст наукових знань, розробка модерних технологій – ці всеохопні явища стали фактами повсякденної реальності, що потребують суттєвих змін у підготовці людини до життя. Отже, освіта, що функціонує задля передачі соціально значущого досвіду, має, з одного боку, абсорбувати результати високодинамічного розвитку різних сфер суспільного життя через постійне оновлення змісту та підходів, а з іншого – створювати передумови для успішної самореалізації людини, подальшого прогресивного духовно-інтелектуального й соціально-економічного зростання суспільства. Тож відчутною є потреба у розбудові системи підтримки інновацій в освіті, забезпечення послідовного і всебічного супроводу інноваційних процесів у масовій педагогічній практиці.

В Україні функціонує розгалужена система післядипломної педагогічної освіти, що традиційно виконує функції не тільки підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а й опрацювання успішного педагогічного досвіду, поширення результатів сучасних науково-педагогічних досліджень і науково обґрунтованих відомостей про ефективні освітні практики. Післядипломна педагогічна освіта є специфічною ланкою, де накопичуються науково-теоретичні, науково-методичні знання про різні аспекти професійної педагогічної діяльності й розвиток освітянської галузі. Система післядипломної педагогічної освіти роками забезпечує реалізацію державної освітньої політики та втілення освітніх реформ. Враховуючи системне охоплення освітньої сфери, інституційну тяглість, новітній досвід, що напрацьований у процесі впровадження нових Державних стандартів і втілення Концепції «Нова українська школа», післядипломну педагогічну освіту можна розглядати як ресурс для побудови сучасної системи забезпечення розвитку інноваційних процесів у освіті.

Осмислення ролі післядипломної педагогічної освіти в контексті розбудови освітньо-інноваційного простору є предметом уваги багатьох українських науковців, цій проблематиці присвячували свої дослідження М. Войцехівський, Л. Даниленко, І. Жорова, М. Кириченко, В. Кузьменко, В. Купрієвич, П. Олешко, М. Романенко, Т. Сорочан, В. Стойкова, О. Чубарук та інші. Разом із тим подальшого вивчення потребує питання впливу післядипломної педагогічної освіти на інноваційні процеси на різних їх етапах.

Мета статті – здійснити аналіз окремих параметрів функціонування післядипломної педагогічної освіти в контексті завдань системного забезпечення послідовного і всебічного супроводу інноваційного процесу в масовій педагогічній практиці.

У сучасному обігу використовується низка понять, що дають змогу проаналізувати процеси професійного розвитку фахівця, неперервного вдосконалення й оновлення способів професійної діяльності, підвищення рівня фахової майстерності впродовж життя. Найбільш поширеними є поняття «неперервна освіта», «освіта впродовж життя», «освіта дорослих», «післядипломна освіта».

Ідея неперервної освіти була відображена в низці документів щодо стратегічних напрямів розвитку особистості та суспільства в демократичних державах і стала панівною у науковому та загальнокультурному дискурсі із середини XX століття [1; 10]. У 1984 р. ЮНЕСКО запропоновано таке трактування: неперервна освіта означає всякого роду свідомі дії, які взаємно доповнюють одна одну і протікають як у рамках системи освіти, так і за її межами в різні періоди життя; ця діяльність орієнтована на придбання знань, розвиток усіх сторін і здібностей особи, включно з умінням вчитися і підготовкою до виконання різноманітних соціальних і професійних обов'язків, а також до участі в соціальному розвитку як у масштабі країни, так і в масштабі усього світу [3]. Поняття «не-

перервна освіта» відображає можливості успішної самореалізації людини впродовж життя й удосконалення вмінь та навичок, що необхідні для адаптації в умовах швидких змін і соціальних потрясінь.

Сутність неперервної освіти відображає також поняття «освіта впродовж життя», що здебільшого вказує на нову загальнокультурну парадигму переходу від поетапної ступеневої системи освіти до індивідуальної, провідними принципами якої є: нові базові вміння для всіх з метою забезпечення неперервного доступу до освіти, одержання й оновлення вмінь, необхідних в інформаційному суспільстві; збільшення інвестицій у людські ресурси; інноваційні методики викладання й учіння для системи неперервної освіти – «довжиною та шириною в життя»; нова система оцінювання набутої освіти з метою врахування й визнання результатів неформальної та інформальної освіти; розвиток наставництва та консультування з метою забезпечення вільного доступу до інформації про освітні можливості людини по всьому світу та ін. [7].

Вагомою складовою безперервної освіти є освіта дорослих. На думку Л. Лукьянової, освіта дорослих створює синергетичний ефект позитивного впливу на суспільні зміни; сприяє підвищенню рівня соціального порозуміння, взаємодії та співпраці, знижує суспільну напруженість, конфліктогенність, уможливлює розвиток ділових навичок, підприємливості та інноваційності, позитивно впливає на ефективність праці, підвищуючи її продуктивність, спонукає до застосування нової техніки та розвитку інноваційних технологій [8].

Своєрідним сегментом освіти дорослих є післядипломна освіта, адже ця сфера пов'язана не тільки із задоволенням індивідуальних потреб особистості, а й з розвитком певної професії, нормативним забезпеченням, державним регулюванням. Післядипломна освіта спрямована на вдосконалення освіти і професійної підготовки особистості шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності та професії на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду (за В. Буренко) [7].

Невід'ємною стороною педагогічної та науково-педагогічної діяльності є післядипломна педагогічна освіта. Здобуття педагогом неперервної освіти дає змогу вирішувати завдання поєднання фундаментальної освітньо-професійної підготовки педагога та набуття фахівцем знань, умінь і навичок, що відповідають актуальному стану розвитку професії з урахуванням неминучих і швидкоплинних змін. На думку М. Кириченка, сучасна система післядипломної педагогічної освіти є могутнім чинником поглиблення професійного досвіду, взаємозбагачення фахівців новими перспективними знаннями, нескінченного творчого пошуку, забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння інформації до формування професійно значущих компетентностей, використання знань на ціннісних засадах. Вона забезпечує неперервність процесу розвитку педагогів на різних етапах професійної кар'єри (під час курсів підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період), водночас цілковито використовуючи можливості всіх видів освіти дорослих [4]. Водночас післядипломна освіта є складною, відкритою, нелінійною системою, здатною до саморегуляції та саморозвитку за умови відповідного релевантного розвитку всіх її складових (умов, рівнів, інституцій і позаінституційних компонентів) [14].

На основі аналізу сучасної законодавчої бази Л. Мартинець вказує на такі функції неперервної освіти педагога: компенсаційна (можливість здобуття додаткової освіти), адаптаційна (пристосування педагогічних працівників до нововведень і змін в освітньому, соціально-економічному й виробничому середовищі), розвивальна (сприяння всебічному розвитку особистості в післядипломний період шляхом неперервного збагачення й оновлення знань, умінь і навичок, творчого зростання педагога) [9].

Разом із тим узагальнення позицій різних дослідників післядипломної педагогіч-

ної освіти дає можливість зазначити яскраво виражений інноваційний вимір цієї системи та наявність відповідних функцій. Так, В. Купрієвич вказує на ресурс післядипломної педагогічної освіти у створенні інноваційно-розвивального середовища, у якому, спираючись на професійний досвід фахівців, можна ініціювати їхній професійний та особистісний розвиток, сприяти проєктуванню слухачем власної стратегії ефективної професійної діяльності [6]. На думку М. Романенко, «післядипломна педагогічна освіта – це освіта дорослих, навчання та розвиток фахівців з приведення їхнього професійного рівня кваліфікації у відповідність до світових стандартів, вимог часу, особистісних та виробничих потреб, удосконалення їх наукового та загальнокультурного рівня, стимулювання та розвиток творчого і духовного потенціалу особистості» [12, с. 8]. В. Кузьменко акцентує увагу на ролі післядипломної педагогічної освіти в забезпеченні реалізації державної політики з інноваційного розвитку системи освіти через ознайомлення педагогічної спільноти з освітніми інноваціями, науковий супровід їх впровадження та залучення педагогічних працівників, керівників закладів освіти до активної участі в інноваційних процесах [5]. Отже, можна розглядати інноваційний вимір післядипломної освіти як в аспекті професійного розвитку педагогічних працівників і керівних кадрів системи освіти, підвищення їх кваліфікації відповідно до нових стандартів та актуальних вимог, так і в аспекті впливу післядипломної педагогічної освіти на розвиток галузі в процесі здійснення організованого науково-методичного супроводу інноваційного процесу.

Поняття «інноваційний процес» є міждисциплінарним. У найбільш широкому трактуванні воно розкриває феноменологію зародження нової ідеї, її перетворення в інновацію, упровадження нововведення в практику, його поширення та практичного використання. Шатіло О. систематизує багаточисленні визначення поняття «інноваційний процес» за такими орієнтирами: «інноваційний процес як новинка», «інноваційний процес як спосіб», «інноваційний процес як система», «інноваційний процес як послідовність», «інноваційний процес як зміни», «інноваційний процес як стадії», «інноваційний процес як процес», «інноваційний процес як інноваційна діяльність», «інноваційний процес як перетворення», «інноваційний процес як мережа комунікаційних зв'язків» [16]. Отже, інноваційний процес є багатоаспектним явищем, що передбачає не тільки новизну, а й послідовність, поетапність, системність, вимірюваність ефекту.

У контексті вивчення закономірностей впровадження, поширення й укорінення нововведень однією з найбільш відомих є теорія дифузії інновацій Е. Роджерса. Під дифузією він розуміє процес, під час якого інновація з плином часу через певні канали поширюється серед членів соціальної системи. При цьому автор розглядає дифузію як особливий тип комунікації, у якому передаване повідомлення стосується нової ідеї. Коли нові ідеї винаходять, поширюють і приймають чи відкидають, відбувається соціальна зміна, тобто зміни у структурі та функціях соціальної системи. Аналіз дифузії Е. Роджерс пропонує здійснювати на основі вивчення чотирьох елементів: інновація, канали комунікації, час, соціальна система [11]. Фактично кожен із названих елементів визначає процесуальні та результативні показники впровадження інновацій. Їх урахування дає можливість прогнозувати хід і наслідки інноваційного процесу, скеровувати його перебіг, коригувати відповідно до бажаного результату.

Ключовим моментом дифузії є приймання рішення щодо інновації. За Е. Роджерсом, це не одномоментний акт, а процес, який охоплює кілька етапів:

1. *Знання* настає тоді, коли індивід дізнається про існування інновації та формує певне уявлення про те, як вона діє.

2. *Переконання* має місце тоді, коли індивід сформував схвальне чи несхвальне ставлення до інновації.

3. *Рішення* настає тоді, коли індивід вчиняє дії, які приводять до прийняття або відхилення інновації.

4. *Проведення* настає тоді, коли індивід починає застосовувати інновацію.

5. *Підтвердження* має місце тоді, коли індивід шукає підкріплення вже прийнятого рішення щодо інновації, від якого він, однак, може відмовитися, якщо отримає суперечливі відгуки про інновацію [11].

Усі ці етапи є важливими для того, щоб інновація увійшла в реальну практику і її втілення привело до передбачених змін і перетворень. Якщо говорити про освіту, то ці зміни є завжди суспільно значущими та впливовими щодо розвитку особистості й соціальних систем. Саме тому супровід інноваційного процесу на всіх етапах є важливою складовою стратегії інноваційного розвитку освіти та трансформації гуманітарної сфери суспільного життя. Таким чином, логіка інноваційного процесу потребує уваги до здійснення науково-методичного супроводу впровадження освітніх змін.

Важливість науково-методичного супроводу для просування освітніх інновацій, координації їх впровадження на регіональному рівні неодноразово підкреслювалася дослідниками, серед них І. Ніколаєску, О. Папач, В. Сидоренко, О. Чернишов, Л. Чернікова та ін. Під науково-методичним супроводом розуміється педагогічна технологія, що полягає у створенні мережевого диференційованого акмеологічного освітнього простору, де відбувається професійна взаємодія рівноправних партнерів на принципах людиноцентризму, гуманізму, фасилітативності, індивідуалізації, здійснюється неперервний професійний розвиток педагогічних працівників за індивідуальними освітніми траєкторіями [13].

Організація науково-методичного супроводу в умовах дифузії освітніх інновацій має передбачати цілеспрямоване моделювання процесу дифузії, ураховуючи його основні складові, чинники, вид процесу й закономірності перебігу. Фокус уваги в науково-методичному супроводі за логікою процесу дифузії інновацій має бути зосереджений на етапі прийняття рішення щодо освітньої інновації, що потребує відповідного змістового наповнення комунікації з педагогом, проведення роботи з навчання, розвитку, рефлексії, мотивації, ресурсної підтримки, супервізії, діагностики, моніторингу тощо [2]. Саме такі позиції дають змогу забезпечити реальний процес імплементації нововведення та сталий розвиток модерних практик в освіті. У цьому контексті потенціал післядипломної педагогічної освіти як інституціоналізованої системи освіти дорослих є надзвичайно високим.

Стратегія розвитку сучасної післядипломної педагогічної освіти в умовах диверсифікації однієї з її функцій – підвищення кваліфікації педагогічних працівників і керівників закладів освіти – передбачає формулювання перспективного бачення місця та ролі цієї системи в забезпеченні розвитку освіти. Як свідчить аналіз функціонування цієї сфери останнім часом, одним із найбільш потужних стратегічних орієнтирів, інституційно розбудованих у наявній системі післядипломної педагогічної освіти, традиційно вкорінених у систему освіти і водночас затребуваних в умовах впровадження реформи, є освітньо-інноваційне спрямування науково-методичного супроводу.

Узагальнення багаторічного досвіду організації в системі післядипломної педагогічної освіти науково-методичного супроводу впровадження інновацій у масовій педагогічній практиці засвідчує потребу у здійсненні в процесі поширення нововведення системної та постійної підтримки педагогів, керівників, педагогічних колективів закладів освіти, регіональних освітянських спільнот, громад. Поєднання такої діяльності з організацією освітнього процесу підвищення кваліфікації педагогічних працівників і керівників закладів освіти створює унікальний освітньо-інноваційний простір на регіональному рівні та забезпечує виконання полівекторних завдань освіти дорослих у їх сукупності.

Реалізація зазначених стратегічних орієнтирів щодо здійснення науково-методичного супроводу інноваційних процесів у масовій педагогічній практиці

передбачає врахування низки функцій післядипломної педагогічної освіти, серед яких доцільно виокремити: *ідейно-трансформаційну* (реалізація державної політики у сфері інноваційного розвитку освіти), *фасилітаційно-розвивальну* (заохочення фахівців і підтримка процесів упровадження освітніх інновацій), *стабілізаційну* (науково-методичний супровід імплементації інновації на етапі її асиміляції педагогічною практикою), *новаторсько-творчу* (забезпечення інфраструктури створення й апробації освітніх інновацій).

Реалізація вказаних функцій передбачає рішення функціональних завдань:

– відкрите сприйняття освітніх змін і професійно-прикладне опрацювання пріоритетів державної освітньої політики та результатів наукових розвідок у сфері інноваційного розвитку освіти;

– підтримка інноваційного процесу на різних його етапах, що охоплює супровід педагога в процесі впровадження інновацій в освітній практиці;

– генерація та апробація освітніх інновацій, широке інформування професійної педагогічної спільноти щодо створених нововведень;

– експертна оцінка ефективності функціонування інновацій та аналіз їх впливу на якість освіти, розвиток освітньої галузі та інших суміжних сфер;

– аналіз потреб педагогічної практики щодо створення освітніх інновацій;

– популяризація інноваційних продуктів та їх трансфер в освітню практику;

– створення науково-методичних матеріалів щодо забезпечення ефективного впровадження нововведень у практику відповідно до специфіки діяльності фахівців окремих категорій;

– розвиток каналів комунікації щодо поширення освітніх інновацій у масовій практиці;

– формування тренерських команд у реалізації державних і регіональних програм з розвитку освіти;

– здійснення підвищення кваліфікації педагогічних працівників і керівників закладів освіти відповідно до вимог нових державних стандартів;

– створення освітньо-інноваційного середовища, що сприяє розвитку й актуалізації інноваційності, інноваційної активності фахівців, готовності педагогів до прийняття інновацій та інноваційної педагогічної позиції;

– формування позитивного іміджу освіти як сфери інноваційного розвитку суспільства.

Це далеко не повний перелік функціональних завдань, що постають у системі післядипломної педагогічної освіти в реалізації стратегічного вектора освітньо-інноваційного спрямування науково-методичного супроводу, адже завдання забезпечення послідовного і всебічного супроводу інноваційного процесу в масовій практиці на етапі реформування освітньої галузі сьогодні має вирішуватися в умовах дії викликів постмодерної реальності в сукупності із захистом української державності, незалежності, ідентичності та самобутності, що потребує акумуляції творчо-професійних ресурсів для здійснення усталеної системної складної і тривалої діяльності у сфері інноваційного розвитку освіти.

Як механізми реалізації функцій післядипломної педагогічної освіти в контексті реалізації супроводу інноваційних процесів можна розглядати: інституціоналізацію, регіональне лідерство, довіру освітянської спільноти, професійну репутацію, спадкоємність у ціннісно-професійному постулюванні, екосистемну інноваційну інтеграцію, професійно-експертне спільнототворення, фасилітацію регіональних освітньо-наукових спільнот і професійно-громадських об'єднань, мережеву комунікацію, багатовекторне партнерство в системі «наука – освіта – влада – бізнес – громада – суспільство», винахідницько-творче та дослідницько-апробаційне проєктування, адвокацію та експертно-аналітичне забезпечення, консультативну підтримку, наставницьку та підтримувальну супервізію, професійний і соціокультурний обміни, розбудову

освітньо-інноваційного середовища закладів освіти тощо.

Наведений огляд стратегій, функцій і механізмів, що в сукупності презентують інноваційний вимір післядипломної педагогічної освіти, відображає сформовану практику діяльності Одеської академії неперервної освіти. З 2017 року в Одеському регіоні саме цей заклад організовує діяльність із науково-методичного супроводу впровадження низки освітніх інновацій у межах впровадження Концепції «Нова українська школа» та реагування на виклики пандемії та війни: сучасні підходи до організації освітнього процесу (інтегрований, особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, ігровий, травмаінформований і травмафокусований тощо), нові освітні технології (розвитку критичного мислення, кооперативного навчання, інтерактивного навчання, проєктного навчання, соціально-емоційного навчання, педагогічного партнерства тощо), нові технології педагогічної діагностики та формувальне оцінювання, актуальні стандарти організації психологічно та фізично комфортного, безпечного освітнього середовища, нові практики професійної підтримки педагога (супервізія, сертифікація, педагогічна інтернатура тощо), інклюзія в освіті, розвиток інклюзивно-ресурсних центрів, цифровізація, нові моделі забезпечення якості освіти в закладах тощо. Завдання діяльності Академії всі ці роки пов'язані з науково-методичним супроводом впровадження нового Державного стандарту початкової освіти, нового Державного стандарту базової середньої освіти, нового Базового компонента (Державного стандарту) дошкільної освіти, нових Професійних стандартів та інших нормативно-правових актів, що регулюють розвиток освіти в Україні. Не менш важливою є діяльність Академії як закладу післядипломної педагогічної освіти з підтримки освітніх інновацій і в контексті реформи децентралізації. Як партнер українсько-швейцарського проєкту DECIDE «Децентралізація для розвитку демократичної освіти» Одеська академія неперервної освіти здійснює науково-методичний супровід трансформації управлінських підходів до адміністрування сфери освіти в громадах. Освітньо-інноваційне спрямування діяльності відображено у Стратегії розвитку Одеської академії неперервної освіти на 2024–2028 роки, що забезпечує реалізацію місії закладу як поліфункціональної науково-методичної і освітньої установи, що сприяє сталому розвитку людського капіталу як стратегії стійкості, відновлення та зростання інтелектуального, інноваційного й соціокультурного потенціалу регіону у воєнний та післявоєнний період [15].

Висновки. Післядипломна педагогічна освіта є освітою дорослих, що дає змогу вирішувати завдання задоволення індивідуальних потреб фахівця в розвитку професійних компетентностей, що відповідають актуальному стану професії. Разом із тим ця сфера пов'язана з розвитком професії відповідно до потреб самої освітньої галузі, запиту суспільства та вимог державної політики. Інноваційний вимір післядипломної освіти реалізується в кількох напрямах, одним з яких є здійснення організованого науково-методичного супроводу інноваційного процесу на різних його етапах. У сучасних умовах освітньо-інноваційне спрямування науково-методичного супроводу, його поєднання з освітньою діяльністю з підвищення кваліфікації педагогів і керівників закладів освіти є перспективними стратегічними пріоритетами післядипломної педагогічної освіти. Реалізація зазначених стратегічних орієнтирів щодо здійснення науково-методичного супроводу інноваційних процесів у масовій педагогічній практиці передбачає врахування низки функцій післядипломної педагогічної освіти, серед яких доцільно виокремити: *ідейно-трансформаційну* (реалізація державної політики у сфері інноваційного розвитку освіти), *фасилітаційно-розвивальну* (заохочення фахівців і підтримка процесів впровадження освітніх інновацій), *стабілізаційну* (науково-методичний супровід імплементації інновації на етапі її асиміляції педагогічною практикою), *новаторсько-творчу* (забезпечення інфра-

структури створення й апробації освітніх інновацій).

Інституціоналізація інноваційного процесу є одним із чинників подальшого розповсюдження освітніх інновацій, їх дієвого використання в повсякденній діяльності педагогів, перетворення задуму реформи в реальність життя. Відповідні функції та механізми є дієвими векторами розвитку післядипломної педагогічної освіти в контексті завдань системного забезпечення послідовного і всебічного супроводу інноваційного процесу в масовій педагогічній практиці на етапі реформування освітньої галузі в умовах дії викликів постмодерної реальності в сукупності із захистом української державності, незалежності, ідентичності та самобутності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Джаман, Т. В.** (2019). Неперервна освіта як головний системоутворювальний фактор формування особистості. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* № 66 (1). С. 161–165. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.32.

2. **Задорожна, Л., Кузнєцова, О., & Кравець, Н.** (2021). Науково-методичний супровід освітніх трансформацій у початковій школі: регіональний аспект. *Початкова освіта у контексті шкільних змін: теорія, методика, практика, досвід: монографія / за заг. ред. В. В. Ягоднікової, О. В. Кузнєцової. Умань: Видавець Сочінський М. М.* С. 382–411.

3. **Калаур, С. М.** (2015). Педагогічна концепція організації неперервності освіти майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота».* № 36. С. 71–74.

4. **Кириченко, М.** (2016). Професійний розвиток педагогічних, науково-педагогічних працівників та керівних кадрів освіти у відкритому суспільстві. *Theory and methods of educational management: electronic journal.* № 2 (18). С. 6–7. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v18_16/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf.

5. **Кузьменко, В. В.** (2023). Післядипломна педагогічна освіта як середовище професійного розвитку керівників закладів загальної середньої освіти: сучасний аспект. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки».* № 2. С. 135–140.

6. **Купрієвич, В. О.** (2016). Безперервне самовдосконалення керівників професійних навчальних закладів у системі післядипломної освіти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонського державного університету.* Вип. LXIX. Т. 2. С. 73–76. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724360/.

7. **Лук'янова, Л., & Аніщенко, О.** (2014). Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ, Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 108 с.

8. **Лук'янова, Л.** (2020). Освіта дорослих: сучасні стратегії і практики в Україні та зарубіжжі: монографія. Київ: ТОВ «Юрка Любченка». 340 с.

9. **Мартинець, Л. А.** (2018). Загальна характеристика освітнього законодавства щодо неперервності професійного розвитку вчителя. *Інноваційна педагогіка*. № 5. С. 157–160.

10. **Павлик, Н. П**. (2016). Зміст поняття неперервна освіта. Н. П. Муранова (ред.). *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад*. Київ: Видавництво Національного авіаційного університету. С. 180–182. URL: http://idp.nau.edu.ua/conference.html.

11. **Роджерс, Е.** (2009). Дифузія інновацій / пер. с анг. Василя Старка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 591 с.

12. **Романенко, М. І.** (2007). Методологія та зміст сучасної післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. № 1. С. 35–38.

13. **Сидоренко, В. В.** (2016). Інноваційні напрями науково-методичного супроводу професійного розвитку педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. *Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садком*. № 7–8 (48). С. 22–29.

14. **Стойкова, В.** (2020). Базові стратегічні імперативи розвитку закладу післядипломної педагогічної освіти як саморозвивальної системи. *Вересень.* № 4 (87). С. 3–17.

15. Стратегія розвитку Одеської академії неперервної освіти на 2024–2028 роки (2023, 26 грудня). URL: https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/9324/776072/sitepage_192/files/merged.pdf.

16. **Шатіло, О. В.** (2019). Наукові підходи до визначення поняття «інноваційний процес». *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 4. Т. 1. С. 30–35. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-30-35.

REFERENCES

1. **Dzhaman, T.V.** (2019). Neperervna osvita yak holovnyi systemoutvoriuvalnyi faktor formuvannia osobystosti [Continuing education as the main systemic factor of personality formation]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Formation of Creative Personality in Higher and Secondary Schools*, 66 (1), 161–165. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.32 [in Ukrainian].

2. **Zadorozhna, L., Kuznietsova, O., & Kravets, N.** (2021). Naukovo-metodychnyi suprovid osvitnikh transformatsii u pochatkovii shkoli: rehionalnyi aspekt [Scientific and Methodological Support of Educational Transformations in Primary School: Regional Aspect]. *Pochatkova osvita u konteksti shkilnykh zmin: teoriia, metodyka, praktyka, dosvid – Primary education in the context of school changes: theory, methodology, practice, experience:* monohrafiia / za zah.red. V.V. Iahodnikovoi, O.V. Kuznietsovoi (pp. 382–411). Uman: vydavets Sochinskyi M.M. [in Ukrainian].

3. **Kalaur, S.M**. (2015). Pedahohichna kontseptsiia orhanizatsii neperervnosti osvity maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Pedagogical concept of organizing the continuing education of future social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pedahohika, sotsialna robota" – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, Social Work",* 36, 71–74 [in Ukrainian].

4. **Kyrychenko, M.** (2016). Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh, naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ta kerivnykh kadriv osvity u vidkrytomu suspilstvi [Professional development of pedagogical, research and teaching staff and management personnel of education in an open society]. *Theory and methods of educational management: electronic journal,* 2 (18), 6–7. Retrieved from: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v18_16/%D0%9A%D0%B8%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf/ [in Ukrainian].

5. **Kuzmenko, V.V.** (2023). Pisliadyplomna pedahohichna osvita yak seredovyshche profesiinoho rozvytku kerivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity: suchasnyi aspekt [Postgraduate Pedagogical Education as an Environment for Professional Development of Managers of General Secondary Education Institutions: A Modern Aspect]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia "Pedahohichni nauky" – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Series "Pedagogical Sciences",* 2, 135–140 [in Ukrainian].

6. **Kupriievych, V.O**. (2016). Bezperervne samovdoskonalennia kerivnykiv profesiinykh navchalnykh zakladiv u systemi pisliadyplomnoi osvity [Continuous self-improvement of

heads of vocational educational institutions in the system of postgraduate education]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichni nauky" Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Collection of scientific papers "Pedagogical Sciences" of Kherson State University*, LXIX, Vol. 2, 73–76. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/724360/ [in Ukrainian].

7. **Lukianova, L., & Anishchenko, O.** (2014). Osvita doroslykh: korotkyi terminolohichnyi slovnyk [Adult education: a short glossary of terms]. Kyiv: Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].

8. **Lukianova, L.** (2020). Osvita doroslykh: suchasni stratehii i praktyky v Ukraini ta zarubizhzhi [Adult Education: Modern Strategies and Practices in Ukraine and Abroad]. Kyiv: TOV "Iurka Liubchenka" [in Ukrainian].

9. **Martynets, L.A.** (2018). Zahalna kharakterystyka osvitnoho zakonodavstva shchodo neperervnosti profesiinoho rozvytku vchytelia [General characteristics of educational legislation on the continuity of teacher professional development]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 5, 157–160 [in Ukrainian].

10. **Pavlyk, N.P.** (2016). Zmist poniattia neperervna osvita [The meaning of the concept of continuing education]. N.P. Muranova (Eds.). *Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad – douniversytetska pidhotovka – vyshchyi navchalnyi zaklad – Current issues in the education system: general education institution – pre-university training – higher education institution* (pp. 180–182). Kyiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Retrieved from: http://idp.nau.edu.ua/conference.html [in Ukrainian].

11. **Rodzhers, E.** (2009). *Dyfuziia innovatsii [Diffusion of innovations]* / per. s anh. Vasylia Starka. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].

12. **Romanenko, M.I.** (2007). Metodolohiia ta zmist suchasnoi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Methodology and Content of Modern Postgraduate Pedagogical Education]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini – Postgraduate education in Ukraine*, 1, 35–38 [in Ukrainian].

13. **Sydorenko, V.V**. (2016). Innovatsiini napriamy naukovo-metodychnoho suprovodu profesiinoho rozvytku pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pisliadyplomnoi osvity [Innovative directions of scientific and methodological support for the professional development of teachers in the system of postgraduate education]. *Informatsiinyi zbirnyk dlia dyrektora shkoly ta zaviduiuchoho dytiachym sadkom – An informational collection for school principals and kindergarten managers,* 7–8 (48), 22–29 [in Ukrainian].

14. **Stoikova, V.** (2020). Bazovi stratehichni imperatyvy rozvytku zakladu pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity yak samorozvyvalnoi systemy [Basic strategic imperatives for the development of postgraduate pedagogical education as a self-developing system]. *Veresen – September*, 4 (87), 3–17 [in Ukrainian].

15. Stratehiia rozvytku Odeskoi akademii neperervnoi osvity na 2024–2028 roky [Development Strategy of the Odesa Academy of Continuing Education for 2024–2028]. Retrieved from https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/9324/776072/sitepage_192/files/merged.pdf [in Ukrainian].

16. **Shatilo, O.V.** (2019). Naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia «innovatsiinyi protses» [Scientific approaches to defining the concept of «innovation process»]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences,* 4 (1), 30–35. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-30-35 [in Ukrainian].

УДК 1:316.28 [616-036.21]
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).06

Максим ФЕНЬ
аспірант кафедри філософії
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
https://orcid.org/0009-0002-0323-1042

ЛЮДИНА У ВИКЛИКАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19: ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА І СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОСТОРУ ТА ЧАСУ

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю нагального розуміння еволюції уявлень про сприйняття часу, темпоральності, більш наочними порушеннями часових і просторових структур у процесі самоорганізації особистості та соціуму під час змін, пов'язаних із таким макросоціальним фактором, як COVID-19.

Людство протягом свого історичного розвитку неодноразово стикалося з різноманітними кризами. COVID-19, без перебільшення, привів до масштабних змін життєдіяльності суспільства, ментальності, переосмислення просторово-часових категорій, у яких перебувала людина під час карантинних заходів. Метою цього дослідження стало соціально-філософське узагальнення суб'єктивного сприйняття часу, конструювання та реконструювання простору, його модуляції під впливом пандемії.

Осмислення соціально-антропологічних та філософсько-антропологічних інтерпретацій простору та часу під час пандемії потребує звернення до праць таких учених, як Д. Агамбен, Х. Арендт, Ф. Бродель, Т. Вюлер, С. Гелловей, Ф. Закарія, Г. Йонас, С. Жижек, П. Тілліх, В. Франкл, М. Хонігсбом, М. Шніцер. Метою є філософсько-антропологічна і соціально-антропологічна концептуалізація інтерпретації просторово-часового континууму під час пандемії COVID-19 з урахуванням політики добровільного соціального дистанціювання та комунікативних практик, обмеження та реорганізації життєвого простору, який зазнав трансформацій завдяки цифровим технологіям і віртуальній реальності.

Проблема епідемії коронавірусу звернула на себе увагу насамперед вірусологів, епідеміологів, фармацевтів, лікарів, тобто головним став медичний аспект, потім вже проблема набула соціокультурного та соціально-антропологічного виміру. Сьогодні філософи, які розмірковують над проблемою пандемії, засвідчують, що це явище змінило світ та оголило кризу сучасної фази розвитку глобалізації. У зв'язку з пандемією та її наслідками почалися зміни в багатьох сферах соціальної реальності та комунікації, актуалізувалися питання у сфері біополітики, що зумовило впровадження карантину, нових правил, які були пов'язані із соціально-біологічною безпекою та несли із собою також ризики соціально-політичних конфліктів, зростання дезінтеграції, атомізації, посилення авторитаризму в соціально-антропологічному полі.

Проведене дослідження окреслило рамки проблеми філософсько-антропологічної і соціально-антропологічної інтерпретації простору та часу в аспекті переосмислення багатьох структур індивідуальної і колективної життєдіяльності в період COVID-19.

Ключові слова: людина, COVID-19, пандемія, простір, час, соціальна темпоральність, ізоляція, комунікація, життєтворчість.

Maksym FEN

HUMANITY IN THE CHALLENGES OF THE COVID-19 PANDEMIC: A PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL AND SOCIO-ANTHROPOLOGICAL INTERPRETATION OF SPACE AND TIME

The urgency of the research is determined by the pressing need to understand the evolution of perceptions regarding the experience of time, temporality, and the disruption of spatial and temporal structures in the process of self-organization of individuals and society during changes caused by such a macrosocial factor as COVID-19.

Throughout its historical development, humanity has repeatedly faced various crises. COVID-19, without exaggeration, has led to massive changes in societal activities, mentality, and the reevaluation of spatial-temporal categories experienced during quarantine measures. This study aims to offer a socio-philosophical generalization of subjective perceptions of time, the construction and reconstruction of space, and its modulation under the influence of the pandemic.

Understanding the socio-anthropological and philosophical-anthropological interpretations of space and time during the pandemic requires referring to the works of D. Agamben, H. Arendt, F. Braudel, T. Vüller, S. Galloway, F. Zakaria, H. Jonas, S. Žižek, P. Tillich, V. Frankl, M. Honigsbaum, and M. Schnitzer. The objective of this study is the philosophical-anthropological and socio-anthropological conceptualization of the interpretation of the spatial-temporal continuum during the COVID-19 pandemic. This involves considering the policy of voluntary social distancing, communicative practices, the restrictions and reorganization of living space, and the transformations facilitated by digital technologies and virtual reality.

The issue of the coronavirus epidemic initially drew attention from virologists, epidemiologists, pharmacists, and physicians, emphasizing its medical aspect. Subsequently, the problem acquired a sociocultural and socio-anthropological dimension. Philosophers addressing the pandemic have noted that it has transformed the world and revealed the crisis of the current phase of globalization. The pandemic and its consequences have induced changes in various spheres of social reality and communication, highlighting issues in biopolitics. These include the introduction of quarantine, new rules related to socio-biological safety, and the risks of socio-political conflicts, increased disintegration, atomization, and the rise of authoritarianism within the socio-anthropological field.

The conducted study outlines the scope of the problem regarding the philosophical-anthropological and socio-anthropological interpretation of space and time in the context of reevaluating numerous structures of individual and collective life during the COVID-19 pandemic.

Key words: humanity, COVID-19, pandemic, space, time, social temporality, isolation, communication, life-creation.

Вступ. Пандемія коронавірусу зумовила зміни в багатьох сферах соціальної реальності, які призвели до кардинальних соціокультурних, комунікативних трансформацій, практик безпеки, мобілізації та взаємодії у постіндустріальному суспільстві під час масштабної екзистенційної кризи, що призвело до соціально-антропологічної та філософсько-антропологічної інтерпретації просторово-часового континууму, переосмислення просторово-часових категорій. Актуальність теми дослідження обумовлена еволюцією уявлень про сприйняття часу, темпоральності, більш наочними порушеннями часових і просторових структур у процесі самоорганізації особистості та соціуму під час змін, пов'язаних із таким макросоціальним фактором, як COVID-19.

Постановка проблеми. Людство протягом свого історичного розвитку неодноразово стикалося з різноманітними кризами. COVID-19, без перебільшення, призвів до масштабних змін життєдіяльності суспіль-

ства, ментальності, переосмислення просторово-часових категорій, у яких перебувала людина під час карантинних заходів. Метою цього дослідження є соціально-філософське узагальнення суб'єктивного сприйняття часу, конструювання та реконструювання простору, його модуляції під впливом пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення соціально-антропологічних та філософсько-антропологічних інтерпретацій простору та часу під час пандемії потребує звернення до праць таких учених, як Д. Агамбен, Х. Арендт, Ф. Бродель, Т. Вюлер, С. Гелловей, Ф. Закарія, Г. Йонас, С. Жижек, П. Тілліх, В. Франкл, М. Хонігсбом, М. Шніцер. Логіка викладу зумовлює звернення до праць, присвячених проблемам життєтворчості та культурної і міжособистої комунікації, а саме К.-О. Апеля, П. Адо, В. Гьосле, Л. Сохань, Л. Ситниченко та ін.

Метою є філософсько-антропологічна й соціально-антропологічна концептуалізація інтерпретації просторово-часового континууму під час пандемії COVID-19 з урахуванням політики добровільного соціального дистанціювання та комунікативних практик, обмеження та реорганізації життєвого простору, який зазнав трансформацій завдяки цифровим технологіям і віртуальній реальності.

Виклад основного матеріалу. Пандемія COVID-19 почалася лише кілька років тому, однак після неї у світі сталося стільки перепитій, а в Україні взагалі почалася повномасштабна війна, що складається враження, ніби це відбувалося давно і взагалі неправда. Однак на початку 2020 року цифровізований мобільний світ, у якому немає кордонів, який ніколи не спить, країна за країною почав зупинятися: порожні вулиці, одинокі люди в масках, захисних костюмах, не стихаючий звук швидких – це все скидалося на кадри якогось апокаліптичного кіно. Сюжет цього жахіття розпочався з китайського міста Ухань, де в лікарнях фіксували спалах нетипового захворювання, симптоми якого були схожі на пневмонію, однак це була не вона... Тести на всі можливі віруси показували негативний результат. Медики усвідомлюють, що вони зіткнулися із чимось новим. Лікарі повідомляють про спалах у Всесвітню організацію охорони здоров'я. Зразки від хворих передають вченим, і ті починають вивчати новий вірус, який згодом отримав назву COVID-19. Так почалася пандемія, яка за лічені тижні підкосила вест світ. Уже через місяць першої фіксації вірусу в Ухані різні країни почали повідомляти про перші випадки смерті від хвороби. 11 березня 2020 року ВОЗ оголошує пандемію коронавірусної хвороби. Можна сказати, що у світі, який зробив не аби які прориви в медицині та гігієні, повторюється природний експеримент Історії [5]. Країна за країною починають вводити локдаун. Просторово-часові характеристики об'єктивної реальності втрачають континуальність. Кордони між країнами закриваються, людей по всьому світу буквально ізолюють вдома, маска й антисептик стають обов'язковими атрибутами повсякденного життя. У певному сенсі можна погодитися з лікарями в тому, що така загострена пильність є виправданою. З іншого ж боку, як пише М. Хонігсбом, «ціна, яку ми за неї платимо, – це перманентний стан стривоженості...» [10, с. 21–22]. Простір і час поділилися на «до» і «після» пандемії. Світ, який жив у шаленому темпі, сповільнився, історична визначеність була спонтанно порушена.

Варто зазначити, що порушення безперервності минулого, теперішнього, майбутнього на рівні соціального й екзистенційного сприйняття часу завжди змінює історію, як зазначає Н. Радіонова, вносить корективи в розуміння як фундаментальних основ людського буття, так і життєвих пріоритетів, які невіддільні від часу та духу часу [8, с. 97].

Отже, можна констатувати, що світ опинився на краю екзистенційної прірви. Людина потрапила під агресивне, антигуманне бомбардування інформацією. Не заперечуючи, що медіа відіграли вагому роль у посиленні паніки та страху, варто навести переконливу думку М. Хонігсбома: «...журналісти і блогери здебільшого є лише

посланцями... першопочатковим джерелом цих ірраціональних і часто упереджених ставлень є саме медична наука, а конкретніше епідеміологія – коли звертає нашу увагу на нові джерела інфекції та засуджує певні види поведінки як «ризиковані» [10, с. 22]. Страх і розгубленість перед тим, що відбувається, психологічна ентропія, коли людина перебуває в інформаційній невизначеності свідомості, буквально паралізували та вразили всі сфери людського буття та життєдіяльності.

І хоча кількість хворих зростала, люди адаптувалися до нових реалій із кількома атрибутами: обов'язковими масками й антисептиками на кожному кроці, ПЦР-тестами на виявлення коронавірусу. Лише на початку 2021 року кілька компаній – виробників вакцин пройшли сертифікацію, і у світі почалася масова вакцинація, а через деякий час і послаблення карантину, хоча вірус продовжував поширюватися та мутувати, з'являлися нові штами та нові хвилі заражень.

5 травня 2023 року Всесвітня організація охорони здоров'я скасувала глобальну надзвичайну ситуацію, пов'язану з COVID-19. Саме цей день є офіційним закінченням пандемії, хоча коронавірус і залишився з нами. У 2020 році світ пережив шок, страх і масову паніку – страшно боротися з невидимим і підступним ворогом, проти якого немає жодних ліків. І не всім вдалося виграти цю битву.

Проблема епідемії коронавірусу звернула на себе увагу насамперед вірусологів, епідеміологів, фармацевтів, лікарів, тобто головним став медичний аспект, потім вже проблема набула соціокультурного й соціально-антропологічного виміру. Сьогодні філософи, які розмірковують над проблемою пандемії, засвідчують, що це явище змінило світ та оголило кризу сучасної фази розвитку глобалізації. З іншого боку, пандемія допомогла людині зрозуміти, що вона не всемогутня істота і залежить від непередбачуваних обставин. Соціум перебував у стані постійної тривоги, яка, за П. Тілліхом, має три види: біологічна (тривога порожнечі і смерті), екзистенційна (тривога відсутності сенсу життя), онтологічна (тривога вини й осуду). Потрапляючи у стан тривожності, людина залишається з нею сам на сам, без будь-якої допомоги. Телліх звертає увагу на той факт, що у стані тривоги безпорадність проявляється однаково як у тварин, так і в людей [12, с. 35–38]. Метафора «тваринний страх» буквально дослівно передає стан людини, яка опинилася під загрозою COVID-19. Страх штовхав людину в добровільний полон обмежень, приймання та підтримання соціального дистанціювання, яке обмежувало життєвий простір, міжособистісні контакти, змушувало повністю існувати у віртуальній реальності. Комунікативно-соціальні ризики виявили себе в ослабленні соціальних навичок, відповідальності, залученості. Поступово відбувалася табуїзація інфікованих та кастомізація соціуму. Активізувалися проблеми балансу між правами, свободами людини та безпекою. Також важливо відзначити пожвавлення дискурсу щодо проблем життя та смерті, конечності людського буття не в сенсі абстрактного «всі люди смертні», а в сенсі неприхованого страху за миттєву конечність життя конкретної людини. Усе це не сприяло оптимістичному баченню майбутнього людства, хоча велика кількість людей мали велику надію на фармацевтичну індустрію.

Проте континуальність мислення та критична рефлексія відійшли на певну дистанцію, щоб згодом бути в змозі раціоналізувати настільки тотальне, інтенсивне явище, як пандемія коронавірусу COVID-19. Філософська рефлексія від контрфактичності переходить до екзистенційної фактичності індивідуального досвіду переживання COVID-19. Безперечно, будь-які переходи від стану кризи до осмислення і продукування нових можливостей неможливі поза глибокими екзистенційними переживаннями кожного окремо й усіх разом. Вимушене впровадження дистанційної освіти та телемедицини, поширення й доступність служби доставки, на думку С. Гелловея, спричинює вибух інновацій у сферах освіти, охорони здоров'я та харчування [4, с. 15].

У зв'язку з пандемією та її наслідками почалися зміни в багатьох сферах соціальної реальності та комунікації, актуалізувалися питання у сфері біополітики, що зумовило впровадження карантину, нових правил, які були пов'язані із соціально-біологічною безпекою та несли із собою також ризики соціально-політичних конфліктів, зростання дезінтеграції, атомізації, посилення авторитаризму в соціально-антропологічному полі. Але одночасно підвищився інтерес до поглибленого вивчення понять, які належать до сфери філософської антропології – «сенс життя», «життєвий досвід», «координати життєвого шляху», «стратагема життя», «філософія життєтворчості», «мистецтво жити», «дизайн і стиль життєвого простору». Вирішення всіх цих питань під час пандемії надало можливість розвинути, адаптувати новий соціальний досвід у сферах культури, освіти, соціальної політики, медіа, повсякденності тощо. Маємо сподівання, що все це мало вплив на духовне виробництво. Як зауважує С. Гелловей, «дорослішання під час світової кризи може спричинити появу нового покоління з переоціненим ставленням до спільноти, співпраці та жертовності. Тобто покоління, яке вважатиме, що співчуття – це не слабкість, а багатство – не чеснота» [4, с. 15].

Обмеження, які застосовувалися під час пандемії, мали іноді безпрецедентний характер. Так, було заборонено перебувати без респіратора чи подвійної маски в супермаркетах та в громадському транспорті, до розважальних закладів пускали тільки вакцинованих відвідувачів; ресторани, бари, кафе працювали до опівночі, кількість місць за столом обмежувалася 6. Також збільшувалася дистанція між відвідувачами ресторацій та в чергах. На стадіонах кількість присутніх не повинна була перевищувати 10 % від максимальної кількості глядачів. 80 % персоналу всіх форм власності переходили на роботу в онлайн-формат. Було введено заборону на вживання напоїв, їжі в громадському транспорті, театрах, спортивних майданчиках. Багато країн закрили свої кордони. Мільйони людей були змушені опинитися в замкнутому просторі, що негативно вплинуло на психоемоційний стан. Простір майже звузився, а час зупинився, що спричинило втрату безпечності життєвого простору людини, погіршення якості життя, ступеня задоволеності життям.

Посттравматичний стрес, який зазнає людина внаслідок різноманітних подій, наприклад природних чи техногенних катастроф, епідемій, війн, призводить здебільшого до так званого зламаного хронотопу. Відчуття «надломленого», «ушкодженого», «заангажованого» часу проявляє себе в повному розриві між минулим і теперішнім, відсутністю майбутнього, неузгодженістю між часом і простором, а також за більш уважного розгляду «час несе в собі загрозу зникнення» [3, с. 14]. Безсумнівно, призводити до зникнення – це нормальний перебіг часу, але людина в нормальній повсякденності не замислюється над цією властивістю часу, бо зазвичай він насичений подіями, які й роблять час яскравим і комунікативно визначеним. Коли ж час стає позбавлений подій, як це відбулося в умовах тотальної соціальної ізоляції, це сприймається як розпад, розкладання цінностей, звичайного перебігу життя.

Філософська рефлексія дає змогу розглядати COVID-19 як вірусо-політичний гібрид, щоб протидіяти епідемії ідеологічних вірусів, фейковим новинам, конспірологічним теоріям, розповсюдженню патерналістських та авторитарних настроїв серед громадян, стигматизації інфікованих та агресії стосовно них, загальній відлюдькуватості.

У період пандемії відбулася трансформація соціальної комунікації, з'явилися нові форми віртуальної участі в спільнотах. Слід звернути увагу на контраверсійний характер цифрових технологій під час пандемії. З одного боку, це тотальний контроль: інтерактивні бази підтверджених випадків зараження, які оновлювалися в режимі реального часу, система оповіщення з геолокацією, система моніторингу й контролю дотримання самоізоляції – усе це жорстко обмежує та звужує життєвий

простір і час людини. Наприклад, на Тайвані було введено систему «електронний кордон», яка відслідковувала громадян, які прибували з-за кордону, членів їх сімей, колег і навіть випадкових попутників у транспорті. Цифрові інструменти протягом хвилин надавали точну й детальну інформацію щодо зустрічей і переміщень. Такі заходи з боку багатьох урядів країн світу мали дегуманізований характер, нівелювали людську автономність, гідність задля колективного блага, державних і національних інтересів. Цензура, обмеження прав і свобод людини створювали атмосферу відчуження громадян від громадських просторів. Італійський філософ Джорджио Агамбен висловлює занепокоєння з приводу тотального контролю з боку держави під час карантину, коли життя людини віддали на милість влади та науки, а оцифрування життя зруйнувало основні координати людського буття. Тим самим науковець порушує дискурс «людина – пандемія – влада» [2], який набуває актуальності й серед українських дослідників, інколи навіть радикального тлумачення. Зокрема, із цього приводу М. Шніцер зауважує, що «суспільство, яке пожертвувало свободою заради так званих міркувань безпеки, прирекло людей на життя у вічному стані страху та незахищеності» [11, с. 53].

Безумовно, у кризовий час контроль із боку держави має очевидні переваги, але набагато важливішими є прозорість, відкритість, довіра, толерантність, солідарність, міжгрупова взаємодія і взаємодопомога, тобто все те, що К.-О. Апель влучно визначає як «етична відповідальність» [1].

З іншого боку, в умовах тотального закриття всіх культурних установ, закладів освіти, компаній усі ці сфери життєдіяльності перемістилися в онлайн, через що майже до безкінечності розсунувся життєвий простір людини та подарував відчуття ілюзорності часу й відсутність будь-яких кордонів. Так, на платформі Google Arts and Culture, яка була створена у співробітництві зі 120 музеями світу, можна було здійснити віртуальні екскурсії та віртуально прогулятися по експозиціях, наприклад, музеїв Ватикану, Паризького Лувру. На платформі Digital Concert Hall були розміщені понад 600 концертів симфонічних оркестрів світу. Багато театрів також на своїх каналах в YouTube і на сторінках Facebook вели безкоштовні трансляції найкращих вистав. Приватні концерти для своєї віртуальної публіки давали відомі поп- і рок-музиканти. Служба «Бібі-сі» на своїх основних платформах запустила спеціальний комплекс програм під назвою «Культура в карантині» та цикл «Карантинні щоденники», у рамках якого відомі діячі культури та мистецтва ділилися з публікою своїми думками й міркуваннями. Доволі несподіваним для експертів виявилося стрімке зростання популярності радіо – час парадоксальним чином «відскочив» майже на півстоліття тому. І забуті технології, які, здавалося б, пішли в небуття, отримали друге дихання в сучасному просторі, минуле й майбутнє зійшлися в процесі незворотної еволюції конкретного світу, немовби підтримуючи одне одного. Тож, можливо, є сенс дослухатися до оптимістичного прогнозу Ф. Закарії: «Після пандемії країни, компанії та насамперед люди житимуть іншим життям. Навіть якщо економіка і політика повернуться у звичне русло, з людьми цього не станеться» [6, с. 11].

Таким чином, культурний простір вийшов за межі концертних залів, музейної тиші й подарував можливість мільйонам людей доторкнутися до шедеврів світової культури. Але одночасно культурний простір зазнав ідеї медикалізації, що передбачало перетворити музеї у стаціонари для хворих або ж практикувати роботу з публікою як із пацієнтами.

Звичайна траєкторія переміщення в урбанізованому просторі змінилася через коронавірус, і звичайний громадський фізичний простір як територія соціального партнерства теж змінив «хореографію» руху мешканців міст. Поступово простір мегаполісів заповнювався роботизованими сервісами – наземними, літаючими, які постійно розширювали свої функціональні можливості.

Соціально-антропологічна інтерпретація простору та часу втілювалася в підтримці життєстійкості, адаптації до нових умов соціальної взаємодії, організації стабільного кола комунікаційних процесів у просторі людського буття, запобіганні перевантаженню ментальної системи людини; допомагала не загубитися у змушеній соціальній ізоляції в умовах звуженого життєвого простору та турбулентності часу.

На успішність адаптації до карантинних обмежень впливали освіченість, виховання, толерантність, уміння уникати чи мінімізувати інформаційне перевантаження, а також уміння захищатися від комунікативної агресії, маніпулювання. У своєму дослідженні Т. О. Ларіна звертає увагу на порушення комунікації під час карантину майже у всіх сферах людського буття, наголошуючи на необхідності соціально-психологічного супроводу особистості, щоб запобігти виникненню у людини відчуття небезпеки, провини, гніву [7, с. 248].

Під час такого макросоціального фактора, як епідемія коронавірусу, набуває актуальності проблема сприйняття часу, його інтерпретації в контексті змін, які набули перманентного характеру під час пандемії, що призвели до переосмислення просторово-часових категорій, конструювання нової темпоральності, трансформації практик дозвілля, брендингу дома й робочого місця, появи такого поняття, як «домашній офіс». Саме на суб'єктивну темпоральність мають найбільший вплив зміни подій повсякденного життя, що охоплює час праці та дозвілля, робочих і вихідних днів. Зазнали змін економіка, повсякденне життя, особисті свободи, організація освітнього процесу, дозвілля – увесь просторово-часовий континуум поділився на «до» і «після». Карантинний світ набув більш фантастичних і нереальних рис, ніж найсміливіша антиутопія.

Жорсткі карантинні заборони призвели до становлення нової соціальності, яка змінила не тільки види професійної діяльності, але й далася взнаки, без всякого сумніву, на переосмисленні просторово-часових категорій. Посилення «надомної» форми трудової діяльності в умовах самоізоляції приводило до того, що людина не завжди могла окреслити межу між буднями та вихідними, між днем і ніччю, роботою та святами. Співробітники, інша аудиторія наблизилися на відстані до монітору і майже захопили приватний простір твоєї домівки, квартири. Достатньо швидко почало змінюватися сприйняття часу – фактично люди були змушені працювати й одночасно перебувати вдома і вдень, і вночі, що поступово призвело до безконтрольного подовження робочого часу. Парадоксальність ситуації полягала в тому, що люди переставали ходити на роботу, але працювали вони весь час. Дозвілля, робота, сфера споживання злилися в часі, і вже неможливо зрозуміти, де і коли в просторовому вимірі починається одне і закінчується інше. Усі без винятку переживали по-своєму зміни у відчутті часу: представники багатьох професій були видалені з робочих процесів, результатом чого стало фактичне виключення із системи соціальних зв'язків та соціальної комунікації, інші, навпаки, попали в полон безкінечних відеоконференцій, онлайн-форумів, відеодзвінків, чат-ботів, SMS. Режим онлайн-роботи набув характеру тотального цілодобового диктату, відбулося його укорінення у віртуальному просторі. Дистанційна робота сприяла самовигоранню суб'єкта. Публічний просторово-часовий континуум заміщувався цифровим світом. У теперішнє вторглося як минуле (пандемії супроводжували людство з давніх часів), так і майбутнє, яке мало ознаки екзистенційної неминучої катастрофи. Невпевненість, безнадійність, стагнація, глуха пора, затишшя впливали на проживання у «внутрішньому» часі та сприйнятті самого феномену часу.

Висновки. Проведене дослідження окреслило рамки проблеми філософсько-антропологічної і соціально-антропологічної інтерпретації простору та часу в аспекті переосмислення багатьох структур індивідуальної і колективної життєдіяльності в період COVID-19. Проаналізована темпоральність у розрізі історичних епох, а

також формування нової темпоральності та просторово-часового континуума в постіндустріальному суспільстві. Надано оцінку, яким чином на рівні соціального й індивідуального часу трансформувався як сам час, так і простір, що набули нових характеристик. Обмежувальні заходи з боку держави та влади задали ритм напруженості між цінностями свободи, безпеки та довіри. Спрощення, формалізація соціальних відношень, втручання в життєвий простір людини, присвоєння та підкорення її індивідуального, внутрішнього часу неприпустимо в рамках глобального соціуму.

Пандемія, самоізоляція, соціальне дистанціювання, авторитарне вторгнення в міжособистісну комунікацію та заміщення її цифровими технологіями обумовили водночас модальність сприйняття життєвого простору та часу, а також підштовхнули й допомогли розвинути адаптаційні здібності людини, яка ремоделювала індивідуальний простір та інтерпретувала час в умовах жорстко заданих координатах.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Апель, К-О.** (2009). Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 430 с.

2. **Ахмед, А.** (2020). Джорджо Агамбен: есеї про COVID-19 та критика навколо текстів. Your Art: website. URL: https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/.

3. **Вюллер, Т.** (2018). Що таке час? Київ: Ніка-Центр; Львів: Видавництво Анетти Антоненко. 160 с.

4. **Гелловей, С.** (2021). Посткорона. Від кризи до нових можливостей. Пер. з англ. А. Акуленко. Київ: Видавнича група КМ-БУКС. 240 с.

5. **Даймонд, Дж.** (2023). Зброя, мікроби і сталь: витоки нерівностей між народами. Пер з англ. Т. Цимбала. Київ: Видавнича група КМ-БУКС. 512 с.

6. **Закарія, Ф.** (2021). 10 уроків для світу після пандемії. Пер. з англ. А. Марковська, О. Ємельянова. Київ: Наш Формат, 264 с.

7. **Ларіна, Т.** (2020). Вплив пандемії COVID-19 на комунікативний простір особистості. *Габітус*, 19, 247–252.

8. **Радіонова, Н.** (2024). Трансісторичні смисли невербальної комунікації: або герменевтична рефлексія простору і часу у практиках життєтворчості на Слобожанщині XIX ст. *Вища освіта України*: теоретичний та науково-методичний часопис. Вип. 2 (93). С. 92–98.

9. **Рутгер, Б.** (2024). Людство. Оптимістична історія. Пер. з англ. А. Ященок. Київ: Лабораторія. 432 с.

10. **Хонігсбом, М.** (2021). Століття пандемій. Історія глобальних інфекцій від іспанського грипу до COVID-19. Пер з англ. М. Лузіної. Київ: Yakaboo Publishing. 432 с.

11. **Шніцер, М.** (2022). Філософська рефлексія феномену пандемії COVID-19. *Грані,* 25 (2). С. 51–56.

12. **Tillich, P.** (1952). The courage to be. Yale University Press. 197 с.

REFERENCES

1. **Apel, K-O.** (2009). Dyskurs i vidpovidalnist: problema perekhodu do postkonventsionalnoi morali [Discourse and Responsibility: The Problem of Transition to Post-Conventional Morality]. Kyiv: DUKh i LITERA. 430 p. [in Ukrainian].

2. **Akhmed, A.** (2020). Dzhordzho Ahamben: esei pro COVID-19 ta krytyka navkolo tekstiv [Giorgio Agamben: Essays on COVID-19 and Criticism of Texts]. Your Art: website. Retrieved: https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/ [in Ukrainian].

3. **Viuller, T.** (2018). Shcho take chas? [What is Time]. Kyiv: Nika-Tsentr; Lviv: Vydavnytstvo Anetty Antonenko. 160 p. [in Ukrainian].

4. **Hellovei, S.** (2021). Postkorona. Vid kryzy do novykh mozhlyvostei [Post Corona: From Crisis to Opportunity]. Kyiv: Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 240 p. [in Ukrainian].

5. **Daimond, Dzh.** (2023). Zbroia, mikroby i stal: Vytoky nerivnostei mizh narodamy. [Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies]. Kyiv : Vydavnycha hrupa KM-BUKS. 512 p. [in Ukrainian].

6. **Zakariia, F.** (2021). 10 urokiv dlia svitu pislia pandemi [Ten Lessons for a Post-Pandemic World]. Kyiv: Nash Format. 264 p. [in Ukrainian].

7. **Larina, T.** (2020). Vplyv pandemii COVID-19 na komunikatyvnyi prostir osobystosti [The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Communicative Space of the Individual]. *Habitus,* 19, 247–252 [in Ukrainian].

8. **Radionova, N.** (2024). Transistorychni smysly neverbalnoi komunikatsii: abo hermenevtychna refleksiia prostoru i chasu u praktykakh zhyttietvorchosti na Slobozhanshchyni KhIKh st. [Transhistorical Meanings of Nonverbal Communication: A Hermeneutic Reflection on Space and Time in Life-Creating Practices in Slobozhanshchyna of the 19th Century]. *Vyshcha osvita Ukrainy: teoretychnyi ta naukovo-metodychnyi chasopys,* 2 (93), 92–98 [in Ukrainian].

9. **Ruther, B.** (2024). Liudstvo. Optymistychna istoriia [Humankind: A Hopeful History]. Kyiv: Laboratoriia. 432 p. [in Ukrainian].

10. **Khonihsbom, M.** (2021). Stolittia pandemii. Istoriia hlobalnykh infektsii vid ispanskoho hrypu do COVID-19 [The Pandemic Century: A History of Global Infectious Threats from the Spanish Flu to COVID-19]. Kyiv: Yakaboo Publishing. 432 p. [in Ukrainian].

11. **Shnitser, M.** (2022). Filosofska refleksiia fenomenu pandemii COVID-19 [Philosophical Reflection on the Phenomenon of the COVID-19 Pandemic]. *Hrani,* 25 (2), 51–56 [in Ukrainian].

12. **Tillich, P.** (1952). The courage to be. Yale University Press. 197 p. [in English].

УДК 130.2
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).07

Володимир МАЛЬЧЕНКО
здобувач за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії
кафедри менеджменту та інноваційних
технологій соціокультурної діяльності
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0009-0003-2563-2936

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІОКУЛЬТУРНІ ІМПЛІКАЦІЇ СКЛАДНОСТІ

У статті аналізується феномен культурного кордону з використанням концепту складності. Формулюється завдання вивчити систему та мережу як типи соціальної топології, що властиві сучасному суспільству. У вирішенні цього завдання і полягає мета цієї статті. Визначається співвідношення культурного простору з географічним і соціальним простором, і таким чином виявляється транс- і міждисциплінарний характер проблеми. Застосовані мережевий, синергетичний, системний, холістичний підходи, філософсько-культурологічний аналіз. До складу завдання ввійшло розкриття зв'язку культурних кордонів із процесами самоорганізації соціальної складності; обгрунтовано темпоральність культурних кордонів.

Мета роботи полягає в концептуалізації культурного кордону в контексті соціальної складності. Сформульоване завдання постає у вивченні системи та мережі як типів соціальної топології, що властиві сучасному суспільству.

Ключові слова: культурні кордони, соціальна складність, соціальна самоорганізація, «людиномірність».

Volodymyr MALCHENKO

ON THE QUESTION OF THE SOCIO-CULTURAL IMPLICATIONS OF COMPLEXITY

Relevance of the study. The phenomenon of the cultural border is analyzed using the concept of complexity. The task is formulated to study the system and network as types of social topology that are characteristic of modern society. The goal of this article lies in solving this task. The correlation of cultural space with geographical and social space is determined and thus the trans- and interdisciplinary nature of the problem is revealed. Network, synergistic, systemic, holistic approaches, philosophical and culturological analysis are used. The task includes revealing the connection between cultural borders and the processes of self-organization of social complexity; the temporality of cultural borders is substantiated.

The purpose of the study: is to conceptualize the cultural border in the context of social complexity. The formulated task arises in the study of the system and network as types of social topology that are characteristic of modern society.

Key words: cultural boundaries, social complexity, social self-organization, human dimension.

Дослідження соціальної складності в аспекті мережі та системи як типів соціальної топології у зв'язку із сучасністю суспільства потребує розглянути історію кроків виникнення контурів соціальної складності. Оскільки цей аспект концепт

ще немає усталеного змісту, у цій статті ми здійснюємо своєрідну «розвідку» виявлення його базових сенсів. Особливістю низки робіт, що аналізуються в цій статті, у зв'язку з пошуком базових сенсів соціальної складності є те, що концепт складності інтерпретується в різних соціально-філософських і гуманітарних сферах у між- і трансдисциплінарному дискурсі.

Спроби осмислити соціальні імплікації складності в рамках теорії самоорганізації виявляються в роботах європейських дослідників другої половини XX ст. І. Пригожина та Г. Хакена. Західні науковці розглядають можливість імплікації понять самоорганізації, хаосу й нестабільності в соціальне пізнання. Наприклад, у роботах «Кістка ще не кинута», «Виклик пізнання» та ін. ми знаходимо розмірковування про нове розуміння соціальних процесів, про роль людини у зміні суспільства, перебігу історії. Автор висловлює своє переконання в зиску використання понять як метафор більш ніж уявлення ньютонівської фізики. Тому метафори можуть бути застосовані до вивчення суспільства.

Ще один західний науковець О. Тоффлер [14] у передмові до книги І. Пригожина та І. Стенгерс «Порядок з хаосу: Новий діалог людини з природою» розвиває думку І. Пригожина щодо можливості застосування його ідей до аналізу соціальних процесів. Цей автор підкреслює, що така можливість є початком нового діалогу людини не лише з природою, але й із суспільством. У цій трактовці такі характеристики реальності, як розупорядкованість, нестійкість, різноманітність, нерівноважність, нелінійна темпоральність, можуть бути розкриті «пригожинською парадигмою». Американський футуролог писав: «Не виключено, що роботи Пригожина та його колег у рамках так званої Брюссельської школи знаменують черговий етап наукової революції, оскільки йдеться про початок нового діалогу не лише з природою, а й із суспільством» [14, с. 17].

Зі свого боку, розглядаючи соціальну самоорганізацію як специфічну людську діяльність: пізнавальну, усвідомлену, колективну, складну та еволюційну, – інший західний вчений Г. Хакен у роботі [10] «Суспільство, що самоорганізується» підкреслює трансдисциплінарність свого дослідження. Також в іншій своїй роботі «Таємниці природи» [9] він акцентує увагу на зв'язку між різними галузями знання.

Тобто в цих ідеях засновників науки про складне, синергетики, ми бачимо підставу для подальших імплікацій складності в дослідження соціальної сфери, соціальної самоорганізації. Осмисленню цих питань також присвячені роботи таких західних філософів і соціологів, як У. Бек, Ф. Капра, Е. Ласло, К. Майнцер, Е. Морен, Дж. Ніколіс, О. Тоффлер, Е. Янч, Ю. Хабермас та ін. Зокрема, К. Майнцер пише про те, що складність є результатом складносистемного мислення й виділяє досить широке багатоаспектне наповнення складності в соціальних науках, серед яких – люди, цінності та вірування, інтереси, поняття та відчуття, ієрархія та поява, здібності, системи, число частин, зв'язків, зв'язок і контроль, асиметрія, нелінійність та ін. [11].

Наприкінці XX – початку XXI ст. вітчизняні дослідники (І. Добронравова, Л. Бевзенко, І. Предборська, Ю. Мєлков та ін.) також зверталися до проблем соціального розвитку, соціальних змін у контексті соціальної складності та її імплікацій у соціокультурній реальності.

У роботах українського соціолога Л. Бевзенко [3] складність соціального розкрита як взаємодія упорядкувальних (соціальний порядок) і розупорядкувальних (соціальна ентропія) процесів. Авторка зазначає, що цього стосується соціальна самоорганізація, яка постає як процес, що відбувається одночасно в соціальному, культурному та психологічному вимірах і використовує для своєї реалізації соціальні, культурні, психологічні й несвідомі, глибинно-психологічні механізми. Також вказується на те, що соціальна самоорганізація багатомірна й одночасно байдужа до людських цінностей. Її цікавить насамперед порядок, але вона не вирішує, на якій ціннісно-нормативній підставі він виникає. Авторка додає, що для соціальної са-

моорганізації всі норми – лише інструмент упорядкування, зниження ентропії.

Соціальна самоорганізація пов'язується з процесом появи самоорганізаційних структур у соціальному середовищі. Автор наголошує, що в їхній основі лежить наша ірраціональність, несвідоме. Особливістю самоорганізаційних структур є іманентність середовищу, спонтанність, незапланованість їхньої появи, неформальність, ірраціональність, замкнутість на цілісність людського існування. У пізніших працях Л. Бевзенко продовжила розроблення авторської концепції соціальних змін, що дає змогу зрозуміти «плинну сучасність» з її непередбачуваністю, нестійкістю, неврівноваженістю та гібридністю.

У дослідженнях цієї української авторки соціальна складність виявляється в накладенні двох процесів – соціальної організації (пов'язаної з цілеспрямованою, раціонально осмисленою діяльністю людини) та соціальної самоорганізації (спонтанними діями, що викликають зростання соціальної ентропії). Дослідниця виділяє відповідні самоорганізаційні колективні структури-атрактори (натовп, гра, міф) і наголошує, що залученість до них людини може бути лише добровільною.

Виділені цим соціологом самоорганізаційні структури (натовп, гра, міф) можуть бути інтерпретовані і як топоси соціальної складності, що виникають у стані нестійкості та самі змінюють культурний простір, тобто містять у собі майбутні форми його організації. На можливість такого трактування вона вказує у роботі «Соціальна нелінійність – передумови та прояви», підкреслюючи можливість осмислено реагувати на структури, що виникають спонтанно, змінюючи організацію смислового соціокультурного простору.

Другим важливим аспектом дослідження соціальної складності є виділення в соціосинергетичних дослідженнях людиномірності як однієї з особливостей соціальної складності. Ця проблема знаходить вираження у створенні суб'єктно орієнтованих (людомірних) соціальних онтологій, у методологічному плані – у пошуку відповідних підходів, що розкривають зв'язок мікро- та макрорівнів соціальної реальності.

Виділяючи людиномірність соціальної складності, слід зазначити монографію українського дослідника Ю. Мєлкова «Людиномірність постнекласичної науки» [4], у якій автор розмірковує про «непереборну суб'єктність» сучасної науки та розкриває три аспекти поняття «людиномірність»: ідею єдності людини і світу (світу людини); у вужчому сенсі й вищих людських почуттів, включно із суто науковою діяльністю; затвердження особистості в статусі суб'єкта покладання цінностей, усвідомленого прийняття й освоєння.

Незважаючи на те що Ю. Мєлков розкриває зміст поняття «людиномірність» стосовно науки й наукового пізнання, виділені ним аспекти цього поняття видаються нам важливими для осмислення меж антропокультурного в контексті соціальної складності. Вочевидь, в онтологічному сенсі соціальна складність людиномірна, оскільки створюється і змінюється людиною через взаємодію Космосу з іншими людьми.

Отже, соціальна складність як соціально-філософський концепт проявляється в осмисленні процесів соціальної самоорганізації у суспільстві. Її імплікації пов'язані зі встановленням соціального порядку й соціальної організації у процесі переходу від одного стану суспільства до нового. Цей біфуркаційний перехід настає у процесі наростання соціальної нестабільності (ентропії) і призводить до появи нових соціальних структур, що є основою встановлення нового соціального порядку (організації). Крім того, соціальна складність імплікується в аспекті «людомірності» соціокультурної реальності, яка, як показують дослідження із соціальної синергетики (Л. Бевзенко, І. Предборська) та психосинергетики (І. В. Єршова-Бабенко), є чутливою до людського фактора (стан психіки, переживання, ідеї, думки, настрої тощо).

У контексті синергетичної парадигми соціальна складність осмислювалася щодо соціальних самоорганізаційних процесів,

через концепт соціальної самоорганізації. Соціосинергетичні дослідження торкнулися аналізу самоорганізаційних процесів у суспільстві (Л. Бевзенко та ін.), культурології та філософії культури (І. Доннікова, А. Свидзинський та ін.) філософії освіти (І. Бех, Л. Горбунова, В. Кремень, І. Предборська та ін.), методології науки та психології (І. Єршова-Бабенко).

Соціальна складність у синергетичній парадигмі в роботах сучасних дослідників корелює із синергетичною інтерпретацією культури. Культура розглядалася як цілісність, занурена в соціум із властивою їй організацією та функціями. Розуміння культури як способу самоорганізації (А. Свидзинський, І. Доннікова та ін.) виявляє продуктивність концепту мережі в аналізі культурних кордонів, у розумінні організації соціальної складності. Виявлення таких характеристик соціальної складності, як людиномірність і культурогенність, дає змогу розглядати культуру як структурований початок, що визначає організацію соціальної складності. Отже, у контексті проблеми, що розглядається, можна ставити питання про співвідношення топології культури із соціальною топологією.

Наступним кроком є дослідження відомого французького філософа і соціолога Е. Морена. У книзі «Метод» [12] він починає міркування про соціальну складність як про «антропосоціоінформаційне розгортання», говорячи про безперервність і одночасно разючі зміни за переходу від біологічного всесвіту до антропосоціального всесвіту. Філософ виділяє п'ять породжувальних правил соціальної складності. Перше – це надскладний людський мозок, наділений величезною пам'яттю й універсальними генеративними можливостями, здатний «усе виробляти та відтворювати не біологічно, а ноологічно (ідеї, мрії, фантазми, міфи), а за допомогою рук і технологічно (інструменти, машини, об'єкти, житло, пам'ятники).

До другого породжувального правила належить мова з подвійною артикуляцією – унікальна система в еволюції живого, що виникла за межами генетичного коду. Мова відкриває можливості нескінченної варіативності та конструювання складних ноологічних споруд, оповідань, роздумів, міфології, теорії, ідеології тощо.

Третє правило – це генофеноменальна соціальна структура, яка з власної складності створила генеруючий / регенеруючий комплекс – культуру. Для соціальної складності культура є джерелом негентропії. Як зазначає автор, це є певним матричним генеративним комплексом, який «передається з покоління до покоління... проходячи через мозок людей».

Четвертим фактором виступає апарат держави, поява якого порівнюється з приходом від одноклітинного до багатоклітинного організму. Апарат держави зосереджує всі соціальні правила, створюючи свої центри (армія, релігія, економіка тощо), навколо яких розташовуються як супутники провінційні й місцеві апарати.

П'ятим правилом виступає стохастичний розвиток міських скупчень, що посилює інформаційну комунікацію.

Таким чином, на погляд автора, антропосоціоінформаційне розгортання породжує ще один «всесвіт». Це ноологічна сфера – сукупність духовних феноменів, представлених ідеями, теоріями, філософією, міфами, фантазмами та мріями, що є життям духу.

Загалом роздуми Морена, що вбудовують соціальну складність у складність Всесвіту, можуть стати основою для побудови онтології соціальної складності з урахуванням її антропогенного та культурогенного характеру і при цьому ставити питання про межі власне людського, про міру проникнення людини у світ [13].

Наступним аспектом може бути розглянута онтологія складності, про яку пише Е. Морен. Тим часом сучасні британські соціологічні дослідження перебувають на полюсі, радше протилежному до онтології. Вони цікавляться організацією складності для розуміння того, як керувати світом, що вислизає [8]. Людина має перешкоджати реалізації несприятливих сценаріїв, прораховуючи, скануючи зро-

стаючі ризики «плинної сучасності» [6]. Соціологія зайнята розробкою моделей соціальної реальності, які б відповідали актуальним запитам людини, ігноруючи цим її «вбудованість» у складність природи. Найбільшу увагу сьогодні приділяють системно-комунікативним теоріям товариств Н. Лумана, акторно-мережевій теорії Б. Латура, Дж. Ло та М. Каллона, підходам М. Кастельса, Р. Коллінза та ін.

Таким чином, у дослідженні соціальної складності вбачається необхідність філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного аналізу, що дає змогу зосередити увагу на взаємодіях людини й культури, які породжують соціальну складність. Цю затребуваність можна трактувати як продовження між- і трансдисциплінарного діалогу, що продукує нові методологічні підходи.

Українська дослідниця Л. Багата у зв'язку із цим зазначає, що «наука про складне не зможе вивести людство з тієї кризи, у якій воно «зав'язло» без повернення до осмислення складності гуманітарного толку. Гуманітаристика ж не може обмежуватися тим, щоб являти собою аморфне об'єднання «навкололюдських» дисциплін, які прагнуть стати під прапори «нормальної науки» [7]. Нею пропонується концепт гуманітарної складності, який розуміється як гранична інформаційна насиченість гуманітарних текстів, що формується під впливом найрізноманітніших дисциплінарних змішувань.

Набір сутнісних характеристик людини український філософ В. Табачковський об'єднав у понятті «полісутність», а Е. Морен співвідносить із проявами складності: «з його недостатністю, обмеженістю, егоцентризмом, етноцентризмом, а також з його волею, свідомістю, запитанням і спрямованістю на дослідження... з безладом, невизначеністю, протиріччям, його сум'яттям перед космосом, втратою привілейованої точки спостереження, але також і одночасно з усвідомленням його культурної та соціальної вкоріненості hic et nuns, тут і тепер» [13, с. 126].

На наш погляд, концепт людиномірності, як і протилежний йому термін «нелюдиномірність» [1], має вагомий евристичний потенціал, оскільки дає змогу поєднати соціальні й культурні імплікації соціальної складності людського життя. Він показує, що складність соціального проявляється через складність аспекту людиномірності соціальної реальності й через складність відношень соціальних структур та їх самоорганізацію (і структур, і відношень). Таким чином, концепт людиномірної складності може бути використаний для осмислення онтологічних аспектів соціальної реальності, а також соціальної складності, а отже, специфіки її топології та культурних кордонів.

У такому аспекті дослідницьку вагу набуває явище «психомірність людини», розглянуте автором терміна як загальна характеристика психічної (ментальної, когнітивної, інтелектуальної) активності людини. Тому психомірність представлена в контексті гіпертеорії неврахованого продукту / суб'єкта того ж автора, який виникає на різних рівнях, у різних формах і вимірах. На думку авторки, це відбувається внаслідок процесу спільної активності мозку і психіки людини. Тому ця характеристика психічної активності людини присутня їй завжди протягом усього життя [2].

У роботі «Психомірність людини та її поведінки» підкреслюється, що явище психомірності людини має індивідуальний характер. «Воно породжується внутрішніми флуктуаціями і проявляється фізіологічно, нейрофізіологічно та внутрішньопсихічно, у внутрішньоособистісному просторі», тобто там де воно народжується. «Це може здійснюватися як у формі відчуттів, переживань, уявлень, розумових процесів, так і у формі швидкості кровотоку, частоти мозкової активності», чи у зовнішніх проявах: «зовнішньопсихічні (емоційно, поведінково, рухомо, соціально, культурологічно, у мовленнєвій та інших формах розумової активності / діяльності...) і рухові, поведінкові» [2, с. 20].

Наступним етапом є дослідження української авторки Г. Селіверстової [5] в робо-

ті «Входження постнекласичного гуманітарного поняття «хаос» в освітню сферу: соціально-філософський аспект проблеми соціалізаії особистості».

Українська філософиня Г. Селіверстова характеризує соціальну реальність «не тільки як структури і функції, а і як невизначеність, хаотизацію себе й довкола, а також як задані і поглинаючі суб'єктивним осмисленням особистістю своїх вчинків, простором людських відносин» [5, с. 38]. Це пов'язано з тим, що в соціальній самоорганізації задіяні психічні процеси, які відбуваються на свідомому чи несвідомому рівні.

Виявлено присутність дослідницького інтересу до явища соціокультурної складності в роботах широкого кола філософів, футурологів, соціологів і вчених, представників як західної науки, так і вітчизняної. Для цього використані транс- і міждисциплінарний, а також мережевий, синергетичний, системний, холістичний підходи та філософсько-культурологічний аналіз. Це роботи таких західних дослідників, як І. Пригожин та І. Стенгерс, О. Тоффлер, Г. Хакен, Е. Морен, К. Майнцер та ін. А також вітчизняних дослідників, як-от І. Добронравова, І. Єршова-Бабенко, І. Предборська, Л. Бевзенко, В. Кремень, І. Бех, Л. Горбунова, Л. Багата, Ю. Мєлков та ін.

Виділено коло інших явищ і понять, які супроводжують чи розкривають сутність явища соціокультурної складності під час її дослідження. Це такі поняття, як соціальна організація та соціальна самоорганізація, самоорганізаційні соціальні структури, атрактори, соціальна нелінійність, людиномірність і нелюдиномірність, психомірність та її хаотизація, психосинергетичний аспект.

Подальші перспективи застосування дослідження питання про соціокультурну імплікацію складності можливі шляхом застосування названого кола явищ і понять. Перспективою є також розробка комплексного дослідження цілісного феномена з урахуванням як свідомих, так і несвідомих рівнів соціокультурної складності шляхом застосування теоретичних і практичних позицій психосинергетичного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Єршова-Бабенко, І. В.** (2019). Макромодель «лідер-суспільство-природа» і механізми поведінки середовищ / систем різного класу в аспекті принципу «ціле у цілому» (підстави психосинергетики). *Лідер. Еліта. Суспільство – Leader. Elite. Society,* 1. С. 118–133. DOI: https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.09.

2. **Єршова-Бабенко, І. В., & Жижко, Т. А.** (2024). Психомірність людини та її поведінки: монографія. Київ: ЦП Компринт. 220 с.

3. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір: збірник наукових праць (2017). О. Г. Злобіна, Н. В. Костенко, Л. Д. Бевзенко, Г. І. Чепурко, М. О. Макеєв, М. О. Шульга та ін. Київ: НАН України Інститут соціології. 198 с.

4. **Мєлков, Ю. О.** (2020). Вища освіта в умовах складності та невизначеності світу: постнекласичні стратегії розвитку та особистісний вимір. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»,* № 1 (9). С. 62–77. DOI: https://doi.org/10.31874/2520-6702-2020-9-1-62-77.

5. **Селіверстова, Г. С.** (2019). Входження постнекласичного гуманітарного поняття «хаос» в освітню сферу: соціально-філософський аспект проблеми соціалізації особистості. *Освітній дискурс: збірник наукових праць (філософія, педагогіка),* № 12 (4). С. 36–45. DOI: https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.12(4)-3.

6. **Bauman, Z. (2008).** The Art of Life: textbook. Cambridge: Polity Pres, 136 p. [in English].

7. **Bogataya, L.** (2018). Culture of national philosophical communities: the project dedicated to the research of modern Ukrainian philosophical traditions. *Future Human Image*, 9, 20–26 [in English].

8. Giddens, A. (1990). The Consequences of Modernity: textbook. Cambridge: Polity Press. 200 p. [in English].

9. **Haken, H.** (1981). The Science of Structure: Synergetics II: textbook. Springer-Verlag, Berlin: Heidelberg. 355 p. [in English].

10. **Haken, H.** (1983). The Self-Organizing Society: An Interdisciplinary Approach to the Study of Society : textbook. Springer-Verlag, Berlin: Heidelberg. 267 p. [in English].

11. **Mainzer, K.** (2007). Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Mind, and Mankind: textbook. Springer, Berlin: Heidelberg. 410 p. [in English].

12. **Moren, E.** (1977). La Méthode. La Nature de la Nature: textbook. Paris: Éditions du Seuil. 400 p. [in English].

13. **Moren, E.** (2016). Ecologiser l'Homme: textbook. Paris: Lemieux Éditeur. 200 p. [in English].

14. **Toffler, O.** (1984). Prologue / I. Prigogine, I. Stengers. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature: textbook. London: Heinemann. 368 p. [in English].

REFERENCES

1. **Yershova-Babenko, I.V.** (2019). Makromodel "lider-suspilstvo-pryroda" i mekhanizmy povedinky seredovyshch/system riznoho klasu v aspekti pryntsypu "tsile u tsilomu" (pidstavy psykhosynerhetyky) [The macromodel "leader-society-nature" and the mechanisms of behavior of environments/systems of different classes in the aspect of the principle of "whole in the whole" (foundations of psychosynergetics)]. *Lider. Elita. Suspilstvo – Leader. Elite. Society. – Leader. Elite. Society,* 1, 118–133 [in Ukrainian].

2. **Yershova-Babenko, I.V., & Zhyzhko, T.A.** (2024). Psykhomirnist liudyny ta yii povedinky [Psychosobriety of a person and his behavior]. Kyiv: CP Komprynt [in Ukrainian].

3. **Zlobina, O.H., Kostenko, N.V., Bevzenko, L.D., Chepurko, H.I., Makeiev, M.O., & Shulha, M.O. et al.** (2017). Stan suchasnoho ukrainskoho suspilstva: tsyvilizatsiinyi vymir [The state of modern Ukrainian society: civilizational dimension]. Kyiv: NAN Ukrain Instytut sotsiolohii [in Ukrainian].

4. **Mielkov, Yu.O.** (2020). Vyshcha osvita v umovakh skladnosti ta nevyznachenosti svitu: postneklasychni stratehii rozvytku ta osobystisnyi vymir [Higher education in a complex and uncertain world: post-non-classical dvelopment strategies and the personal dimension]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Universytety i liderstvo" – International scientific journal "Universities and Leadership",* 1 (9), 62–77 [in Ukrainian].

5. **Seliverstova, H.S.** (2019). Vkhodzhennia postneklasychnoho humanitarnoho poniattia "khaos" v osvitniu sferu: sotsialno-filosofskyi aspekt problemy sotsializaii osobystosti [The entry of the post-classical humanitarian concept of "chaos" into the educational sphere: the socio-philosophical aspect of the problem of personality socialization]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovkh prats (filosofiia, pedahohika) – Educational Discourse: Collection of Scientific Works (Philosophy, Pedagogy),* 12 (4), 36–45 [in Ukrainian].

6. **Bauman, Z.** (2008). The Art of Life. Cambridge: Polity Pres [in English].

7. **Bogataya, L.** (2018). Culture of national philosophical communities: the project dedicatedto the researchof modern Ukrainian philosophical traditions. *Future Human Image,* 9, 20–26 [in English].

8. **Giddens, A.** (1990). The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press [in English].

9. **Haken, H.** (1981). The Science of Structure: Synergetics II. Springer-Verlag, Berlin: Heidelberg [in English].

10. **Haken, H.** (1983). The Self-Organizing Society: An Interdisciplinary Approach to the Study of Society. Springer-Verlag, Berlin: Heidelberg [in English].

11. **Mainzer, K.** (2007). Thinking in Complexity: The Complex Dynamics of Matter, Mind, and Mankind *(5th ed.).* Springer, Berlin: Heidelberg [in English].

12. **Moren, E.** (1977). La Méthode. Tome 1: La Nature de la Nature. Paris: Éditions du Seuil [in English].

13. **Moren, E.** (2016). Ecologiser l'Homme. Lemieux Éditeur [in English].

14. **Toffler, O.** (1984). Prologue. I. Prigogine, I. Stengers. ORDER OUT OF CHAOS. Man's new dialogue with nature: textbook. London: Heinemann [in English].

УДК 378:811.11
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).08

Арина ФРУМКІНА
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри германських та східних мов і перекладу
Міжнародний гуманітарний університет
https://orcid.org/0000-0003-2635-685X

ФОРМУВАННЯ ФЛЕКСИВНОГО МОВЛЕННЯ ПІД ЧАС ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається інтегрований підхід до навчання молодших школярів із фокусом на формуванні флексивного англомовного мовлення через викладання малювання засобами англійської мови. Інтегроване навчання є ключовим компонентом сучасної освіти, яке сприяє цілісному засвоєнню знань і гармонійному розвитку учнів. Особливу увагу приділено природному засвоєнню граматичних конструкцій англійської мови через імітацію, творчі завдання та практичну діяльність. Досліджено методи реалізації цього підходу, етапи навчального процесу, зокрема розвиток розуміння, продуктивне засвоєння та активізацію мовлення. Показано, як інтегроване навчання допомагає учням долати мовний бар'єр, формувати базові мовленнєві навички й лексичний запас, необхідний для комунікації. Висвітлено переваги та виклики такого підходу, запропоновано практичні рекомендації для його реалізації. Робота окреслює перспективи подальшого вдосконалення інтегрованого навчання як ефективного засобу формування іншомовних компетенцій у молодших школярів.

Ключові слова: інтегроване навчання, флексивне мовлення, НУШ, нова українська школа, іншомовна комунікація, англійська мова, учні початкових класів.

Aryna FRUMKINA

FORMATION OF FLEXIVE SPEECH DURING INTEGRATED LEARNING OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN USING ENGLISH

The article examines an integrated approach to teaching younger schoolchildren with a focus on the formation of flexive English speech through the use of drawing lessons in English. Integrated learning is a key component of modern education, promoting holistic knowledge acquisition and harmonious development of students. Special attention is paid to the natural acquisition of English grammatical constructions through imitation, creative tasks, and practical activities. The study explores methods of implementing this approach, the stages of the learning process, including the development of understanding, productive acquisition, and activation of speech. It demonstrates how integrated learning helps students overcome language barriers, develop basic speech skills, and build the lexical foundation necessary for communication. The article highlights the advantages and challenges of this approach, offering practical recommendations for its implementation. The

study outlines prospects for further development of integrated learning as an effective means of forming foreign language competencies in younger schoolchildren.
Key words: integrated learning, integrated teaching, flexive speech, New Ukrainian School, foreign language communication, English language, primary school students.

Аналіз багатьох наукових праць сучасних українських та зарубіжних дослідників показав, що досягнення фахової підготовки майбутніх вчителів і становлення їх умінь іншомовної комунікації стає можливим за умови інтегрованого навчання, у якому вивчаються змістовні дисципліни засобами іноземної мови.

Інтегроване навчання є важливим компонентом сучасної освіти, який забезпечує більш цілісний і гармонійний розвиток учнів. У контексті початкової школи інтеграція навчальних предметів має додаткові переваги, оскільки сприяє кращому засвоєнню матеріалу через створення зв'язків між різними галузями знань. Упровадження такого підходу набуває особливого значення в рамках концепції «Нової української школи», що акцентує увагу на формуванні компетенцій, необхідних для успішного життя в багатомовному та мультимедійно насиченому світі.

Необхідність досягнення високих результатів у професійному іншомовному спілкуванні підтверджена **законом № 9432 від 26.06.2024** [1] про новий статус англійської мови в Україні як однієї з мов міжнародного спілкування. У цьому контексті інтегроване навчання набуває ще більшої актуальності, оскільки опанування предметів з іншомовним супроводом має розпочинатися вже на початкових етапах шкільної освіти [5]. Такий підхід закладає міцні основи не лише предметних знань і вмінь дітей, але і їхньої іншомовної мовленнєвої компетенції, сприяючи їхній готовності до подальшого життя та професійної діяльності в глобалізованому світі.

В український і зарубіжній лінгводидактиці відомі дослідження з іншомовного навчання різних освітніх предметів. Це наукові праці українських учених: О. Бігич [1], О. Тарнопольского [6], Р. Мартинової [3, 4] та їх послідовників: Л. Добровольської, С. Кожушко, З. Корнєвої, І. Левчик, І. Мирковіч, О. Попель, Н. Скіби; а також наукові доробки зарубіжних учених: Д. Койл, С. Фолдер, Д. Марш, Д. Поллард, В. Помикало, А. Шведел, У. Ваннаґат, Д. Вольф.

Вони зробили значний внесок в обґрунтування доцільності інтегрованих процесів навчання; представили різноманітні моделі процесів досягнення інтегрованих умінь; визначили методичні дії щодо опанування як технічних, так і гуманітарних курсів засобами іноземної мови; обґрунтували й розробили етапи процесів інтегрованого навчання студентів вищих навчальних закладів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Метою цієї статті є дослідження інтегрованого підходу до навчання молодших школярів із зосередженням на формуванні флексивного англомовного мовлення через викладання малювання засобами англійської мови. У статті аналізуються методи впровадження цього підходу, описуються етапи навчального процесу, розглядаються його ключові переваги та виклики. Особлива увага приділяється природному засвоєнню граматичних конструкцій через імітацію та творчі завдання. Також визначаються перспективи подальшого розвитку інтегрованого навчання для забезпечення ефективної іншомовної підготовки учнів.

Поняття інтегрованого навчання об'єднує різні дисципліни у єдиний освітній процес, у якому знання з однієї сфери допомагають у вивченні іншої. Це забезпечує міждисциплінарність [8], цілісність і більш ефективне використання навчального часу. Наприклад, навчання малювання засобами англійської мови дає змогу не лише оволодівати технікою зображення, а й розвивати іншомовну компетенцію.

Інтегроване навчання також уможливлює врахування індивідуальних особливостей учнів, оскільки воно спирається на практичну діяльність, яка є зрозумілою і цікавою для молодшого шкільного віку. Такий підхід створює умови для ефектив-

ного поєднання навчальних завдань із природними інтересами дітей, що забезпечує високу мотивацію до навчання. З метою реалізації цього підходу на практиці потрібно керуватися **ключовими принципами**, які допомагають формувати ефективний освітній процес [7].

До таких принципів відносимо:

1. Цілісність сприйняття знань. Одним з основних завдань інтегрованого навчання є формування у дітей системного бачення світу. Завдяки одночасному засвоєнню знань із кількох галузей учні краще розуміють зв'язки між предметами, що сприяє більш глибокому усвідомленню отриманого матеріалу. Наприклад, навчання малювання засобами англійської мови дає змогу дитині не лише розвивати художні навички, але й запам'ятовувати терміни, пов'язані з кольорами, формами, предметами, у процесі творчої діяльності. Такий підхід стимулює активізацію міжпівкульної взаємодії мозку, що є ключовим для розвитку як гуманітарних, так і технічних здібностей.

2. Практичність. Практичне спрямування інтегрованого навчання дає можливість учням застосовувати отримані знання в реальному житті. Наприклад, виконання завдань із малювання в процесі навчання англійської мови забезпечує краще розуміння інструкцій, вивчення нової лексики та її закріплення через активну діяльність. Водночас такі завдання стають більш цікавими, оскільки мають конкретний результат – малюнок, який діти можуть продемонструвати своїм однокласникам чи батькам. Практичність сприяє також розвитку навичок, які залишаються актуальними протягом усього життя, як-от комунікація, планування діяльності та робота за інструкцією.

3. Орієнтація на творчий розвиток. Творчість є важливою складовою інтегрованого навчання, оскільки вона стимулює дітей мислити нестандартно, знаходити нові способи вирішення завдань і виражати свої ідеї. Наприклад, під час творчо-зображувального етапу учні можуть створювати сюжетні малюнки на теми «Мій улюблений день» або «Фантастична тварина», використовуючи вивчену англійську лексику для опису своїх робіт. Така діяльність розвиває креативність, зміцнює зв'язок між вербальними та невербальними способами комунікації, а також формує уявлення про красу й гармонію у світі.

4. Створення іншомовного середовища. Інтегроване навчання забезпечує природне занурення в мовленнєве середовище, що є одним із найефективніших способів опанування мови. Уроки, під час яких діти малюють і спілкуються англійською мовою, створюють умови для її практичного використання. Учні чують і повторюють мовленнєві зразки, реагують на команди, формують запитання та відповіді в реальних комунікативних ситуаціях. Таке середовище сприяє зниженню психологічного бар'єра у вивченні іноземної мови, допомагаючи дітям впевнено застосовувати її у різних життєвих контекстах.

Крім зазначених базових принципів, інтегроване навчання може передбачати: *принцип взаємодії*, що має на меті залучення до групової роботи, де діти спільно виконують завдання, обмінюються ідеями та вчаться працювати в команді; *принцип поступовості*, у рамках якого всі завдання адаптуються до рівня підготовки учнів, починаючи з простих вправ і переходячи до більш складних; *принцип рефлексії*, завдяки якому діти вчаться аналізувати свою діяльність, оцінювати результати роботи та висловлювати свої думки англійською мовою.

Таким чином, принципи інтегрованого навчання створюють багатовимірну освітню платформу, яка не лише сприяє засвоєнню знань, але й розвиває комплексні компетентності, необхідні для сучасного світу.

Навчання молодших школярів малювання засобами англійської мови, яку діти ще не знають, формує у них флексивне англомовне мовлення.

Формування флексивного англомовного мовлення у першокласників, які починають вивчати малювання засобами англійської мови, потребує інтегрованого

підходу, де акцент робиться на поступовому і природному засвоєнні граматичних форм через практичну діяльність. Англійська мова має синтетично-аналітичну природу, тому робота з флексіями (змінами закінчень слів) зосереджується на базових формах, пов'язаних із вживанням дієслів, іменників та прикметників у повсякденних ситуаціях.

Формування флексивного англомовного мовлення проходить на трьох етапах:

1. Початковий етап: розвиток розуміння та імітація. На початковому етапі формування флексивного англомовного мовлення у дітей головним завданням є знайомство з базовими граматичними структурами англійської мови через зрозумілу та практичну діяльність. Цей етап спрямований на створення у дітей початкового рівня розуміння мови, розвитку вмінь слухати, наслідувати й повторювати прості мовленнєві зразки.

Мета цього етапу – навчити дітей розпізнавати основні мовні конструкції, які супроводжують їхню діяльність, і повторювати їх у процесі виконання завдань. Наприклад, під час уроків малювання діти ознайомлюються з назвами предметів і дій, наприклад *This is a circle* або *Draw a line*. Важливим є також використання дієслів у наказовій формі, зокрема *Draw!*, *Color*! чи *Cut*!, що дає змогу учням легко виконувати інструкції. Для того щоб розвинути розуміння й асоціації між словами та діями, активно використовуються прикметники, як-от *red line* чи *big circle*. Це дає змогу дітям поступово формувати зв'язок між предметами та їхніми характеристиками.

У цьому контексті основна роль відводиться вчителю, який створює інтуїтивно зрозумілу систему взаємодії через демонстрацію об'єктів і дій. Наприклад, учитель може малювати коло, супроводжуючи це коментарем *This is a circle*, що допомагає учням асоціювати слово з візуальним образом. Активне використання ігрових підходів значно полегшує навчання. Такі завдання, як «Повтори і зроби», коли учні виконують інструкції типу *Draw a tree* або *Color the ball red*, стимулюють природний процес запам'ятовування і розвивають навички слухання та виконання команд.

На першому етапі діти формують початковий словниковий запас, необхідний для розуміння й виконання простих інструкцій. Вони вчаться відповідати на запитання вчителя, відтворювати звукові й інтонаційні особливості англійської мови, що стає основою для подальшого розвитку мовленнєвих навичок. Такий підхід дає можливість створити комфортні умови для знайомства з новою мовою, закріплюючи її використання через постійний зв'язок із практичною діяльністю.

2. Етап продуктивного засвоєння: формування базових граматичних навичок. На етапі продуктивного засвоєння головним завданням є формування базових граматичних навичок англійської мови через активне використання її елементів у процесі малювання. Діти переходять від простого імітування мовленнєвих зразків до їх свідомого використання. Це досягається завдяки інтеграції мовленнєвої діяльності з практичними завданнями, які стимулюють розуміння й використання ключових граматичних форм.

Метою цього етапу є ознайомлення учнів з основними флексіями англійської мови через прості мовленнєві конструкції, що виникають у процесі творчої діяльності. Діти поступово засвоюють граматичні правила, зокрема вживання множини іменників у контексті (наприклад, *Draw two squares!* чи *Color two squares!*). Важливим аспектом є також ознайомлення з флексіями дієслів у теперішньому часі для третьої особи однини (*she draws, he colors*), що дає змогу учням зрозуміти й використовувати узгодження дієслів із підметом. Крім того, на цьому етапі діти вивчають базові форми дієслова *to be*, наприклад *The ball is red, The leaves are green,* які допомагають їм будувати прості описові речення.

Важливим підходом є пояснення змін у формах слів через практичні приклади. Учитель може запропонувати дітям малювати предмети в різних кількостях і при цьому звертати увагу на використання множини. Для цього застосовуються

інструкції на кшталт *Draw three red apples!* або *Color two blue squares!,* які показують залежність між числом предметів і зміною іменників. Паралельно дітям пояснюють, як форма дієслова змінюється залежно від особи: *He draws a line, She colors the star.* Постійне повторення таких прикладів допомагає учням усвідомити логіку граматичних змін і легко їх застосовувати.

Таким чином, на цьому етапі діти поступово переходять від простого наслідування до самостійного використання граматичних форм у контексті малювання. Це не лише допомагає закріпити базові мовленнєві навички, але й сприяє розвитку впевненості у використанні англійської мови для опису дій і предметів, які вони створюють.

3. Етап творчого використання мови: активізація флексій у мовленні. На етапі творчого використання мови головним завданням є стимулювання природного й несвідомого використання граматичних форм англійської мови, спираючись на імітацію та активне залучення учнів до творчої діяльності. Цей етап базується на принципах флексивного мовлення, де учні, виконуючи завдання, несвідомо засвоюють граматику через повторення та практичне застосування мовленнєвих конструкцій у реальному контексті.

Основною метою цього етапу є забезпечення ситуацій, у яких діти самостійно застосовують вивчені мовні та мовленнєві зразки, створюючи при цьому малюнки й коментуючи свої дії англійською. Наприклад, під час роботи над малюнком учні спонтанно використовують фрази на кшталт *This is my big red house. It has three windows.* Такий підхід дає змогу дітям природно занурюватися в мовленнєве середовище, поступово інтегруючи граматичні правила без спеціального акценту на їх вивченні.

На цьому етапі важливим є створення умов, у яких мова стає засобом вираження творчої ідеї, а не предметом навчання. Наприклад, завдання *Describe your picture!* Дає змогу учням описувати створені зображення англійською мовою, використовуючи вже знайомі конструкції. Якщо дитина намалювала дерево, її коментар може звучати так: *This is a big tree. It has green leaves.* Учні не зосереджуються на правильності граматичних форм, але через багаторазове використання вони поступово засвоюють їх.

Групові проєкти створюють додаткові можливості для природної імітації. У спільній роботі кожна дитина додає елемент до загального малюнка й описує свої дії, наприклад: *I draw a bench, Here are two trees, This is a path.* Діти не лише використовують мову, а й слухають однолітків, що стимулює їхнє мовленнєве навчання через імітацію.

Інтерактивні вправи на зразок запитань і відповідей також сприяють розвитку флексивного мовлення. Наприклад, один учень запитує: *What is this?* – інший відповідає: *This is a car.* Такі взаємодії імітують реальне спілкування, у якому учні несвідомо засвоюють правила побудови речень.

Етап творчого використання мови є кульмінацією процесу формування флексивного мовлення, оскільки діти активно застосовують знання в реальних ситуаціях, не фокусуючись на граматиці, але водночас ефективно її засвоюючи. Цей підхід допомагає їм природно інтегрувати мову у творчий процес, розвиваючи впевненість і здатність до спонтанного англомовного спілкування.

Після проходження трьох основних етапів формування флексивного англомовного мовлення учні починають демонструвати впевненість у використанні мови в контексті творчої діяльності. Однак, попри досягнення значного прогресу, процес навчання все ж не позбавлений труднощів. Деякі аспекти, як-от мовний бар'єр, складність засвоєння флексій або обмежений лексичний запас, можуть ускладнювати інтеграцію англійської мови в практичні завдання. Щоб забезпечити успішне подолання цих викликів, потрібно врахувати специфіку труднощів і застосувати ефективні підходи для їх вирішення.

До складнощів виникнення флексивного англомовного мовлення у молодших школярів відносимо: (1) *мовний бар'єр* –

один із найсерйозніших викликів для дітей, які не володіють англійською мовою. У перші дні навчання учні можуть відчувати труднощі через незнайомість із мовою, що може викликати невпевненість або стрес. Для подолання цього бар'єра використовуються ігрові методи навчання, які роблять процес цікавим і природним. Наприклад, навчання супроводжується рухливими іграми, де діти виконують інструкції вчителя, як-от *Draw a tree*! чи *Color the ball red!* Візуальні підказки, зокрема картки із зображеннями предметів і відповідними підписами, також допомагають учням легко асоціювати слова із їхніми значеннями. Емоційна підтримка вчителя та позитивна атмосфера на уроках сприяють зниженню мовного бар'єра й формуванню впевненості у дітей; (2) *складність флексій* у граматичній системі англійської мови є меншою, ніж у багатьох інших мовах, однак для першокласників навіть базові зміни форм слів можуть здаватися важкими. Наприклад, учням може бути складно зрозуміти, чому *draw* залишається незмінним, а *draws* використовується у третьої особи однини. Щоб зменшити складність, акцент робиться на найбільш уживаних формах, які діти чують у контексті малювання: *he draws, she colors, it is green*. Повторення цих конструкцій у різних завданнях допомагає дітям поступово засвоїти їх без додаткових пояснень. Виконання вправ у форматі ігор, наприклад створення малюнків із простими інструкціями, де потрібно описувати зображені об'єкти, забезпечує природне засвоєння цих форм; (3) *обмежений лексичний запас* також є важливим викликом на початковому етапі. Учні мають лише базові знання мови, тому використання складної лексики може сповільнити навчання. Для подолання цієї проблеми навчальний матеріал адаптується до рівня розуміння дітей. Використовуються прості слова, які легко пов'язати з предметами та діями у класі, як-от *circle, tree, red, blue, draw, color*. Лексика постійно повторюється в різних контекстах, щоб забезпечити краще запам'ятовування. Наприклад, якщо учень чує *Draw a blue circle!* кілька разів у різних завданнях, це допомагає закріпити як значення слова, так і його вимову.

Таким чином, виклики в навчанні англійської мови молодших школярів через інтегроване малювання долаються завдяки ігровим методам, постійній підтримці учителя, повторюваності мовленнєвих конструкцій та адаптації навчального матеріалу до рівня дітей. Це дає змогу створити комфортне середовище для природного й ефективного навчання.

Після завершення курсу першокласники демонструватимуть здатність до спонтанного і природного використання англійської мови в контексті творчої діяльності. Основний акцент робиться на формуванні початкових навичок флексивного мовлення, які допоможуть дітям розпізнавати й використовувати базові граматичні конструкції англійської мови. Зокрема, учні зможуть застосовувати засвоєні флексії іменників, дієслів і прикметників у мовленні, що супроводжує процес малювання. Наприклад, вони легко складатимуть речення на кшталт *This is a green tree* або *I draw two squares*, демонструючи розуміння числових і граматичних змін.

Учні зможуть розуміти прості інструкції, які озвучує вчитель англійською мовою, і впевнено їх виконувати. Наприклад, команди *Draw a circle!* чи *Color the ball red*! стануть для них зрозумілими і природними у сприйнятті. Це свідчитиме про ефективність підходу, спрямованого на занурення в мовленнєве середовище через діяльність.

Діти також зможуть навчитись описувати свої малюнки англійською, використовуючи засвоєні флексії та конструкції. Вони зможуть сказати, наприклад, *This is my house. It has three windows and a red roof*, що стане показником формування не лише лексичних і граматичних знань, але й уміння інтегрувати їх у комунікативні ситуації.

Формування початкової мовленнєвої бази стане фундаментом для подальшого вивчення англійської мови. Учні розвиватимуть здатність сприймати мову як природний засіб спілкування, що забез-

печить їхню готовність до ускладнення мовних завдань у майбутньому. Ця база відкриватиме можливості для більш глибокого вивчення мови у старших класах, а також для її використання в реальних життєвих ситуаціях. Таким чином, курс інтегрованого навчання закладає міцні основи для всебічного розвитку мовленнєвих навичок і творчих здібностей учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бігич, О. Б.** (2000). Вправи з навчання техніки читання та письма англійською мовою на початковому ступені. Київ: Ленвіт, 2000. 64 с.

2. **Закон України** (2024). Про застосування англійської мови в Україні від 4 червня 2024 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (дата звернення: 11.12.2024).

3. **Мартинова, Р**. (2023). Розвиток методики навчання іноземних мов у дослідженнях зарубіжних учених. *Український педагогічний журнал*, 4, 104–114. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-4-104-114.

4. **Мартинова, Р.** (2024). Змішані методи як засіб удосконалення іншомовного мовлення народів різних країн світу в першій половині XX століття. *Український педагогічний журнал*, 3, 167–178. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-167-178.

5. **Редько, В. Г.** (2018). Оновлення змісту навчання іноземних мов у сучасній шкільній освіті – прерогатива нової української школи. *Іноземні мови в школах України*. № 4. С. 10–15.

6. **Тарнопольський, О.** (2019). Три головних парадигми у викладанні іноземних мов у XXI сторіччі: пролегомени до створення єдиного підходу до їх навчання. *Іноземні мови*. № 2 (98). С. 3–9. https://doi.org/10.32589/1817-8510.2019.2.169307.

7. **Фрумкіна, Арина** (2023). Інтегроване навчання учнів початкової школи освітньої та англомовної мовленнєвої діяльності. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського.* Випуск 4 / 2023 (141). С. 20–25. https://doi.org/110.32782/1995-0519.2023.4.2.

8. **Frumkina, A.** (2023). Theoretical and Empirical Models of Organizational Learning Processes in Knowledge Management. *Economics. Ecology. Socium*, *7* (3), 49–64. https://doi.org/10.31520/2616-7107/2023.7.3-5.

9. **Giesler, T.** (2019). Munich works: German perspectives on the history of language learning and teaching. *Language & History*. P. 265–269.

REFERENCES

1. **Bihych, O.B.** (2000). Vpravy z navchannia tekhniky chytannia ta pysma anhliiskoiu movoiu na pochatkovomu stupeni [Exercises for Teaching Reading and Writing Techniques in English at the Elementary Level]. Kyiv: Lenvit. 64 p. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrayiny (2024). Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukrayini vid 4 chervnia 2024 roku. [LAW OF UKRAINE (2024). On the Application of the English Language in Ukraine dated June 4, 2024]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (last acceded: 11.12.2024) [in Ukrainian].

3. **Martynova, R.** (2023). Rozvytok metodyky navchannia inozemnykh mov u doslidzhenniakh zarubizhnykh uchenykh [The Development of Foreign Language Teaching Methods in the Research of Foreign Scholars]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal,* 4, 104–114. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-4-104-114 [in Ukrainian].

4. **Martynova, R.** (2024). Zmishani metody yak zasib udoskonalennia inshomovnoho movlennia narodiv riznykh krain svitu v pershii polovyni XX stolittia [Mixed Methods as a Tool for Improving Foreign Language Speech Among Nations in the First Half of the 20th Century].

Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal, 3, 167–178. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-3-167-178 [in Ukrainian].

5. **Redko, V.H.** (2018). Onovlennia zmistu navchannia inozemnykh mov u suchasnii shkilnii osviti – prerohatyva novoi ukrainskoi shkoly [Updating the Content of Foreign Language Education in Modern Schooling – A Priority of the New Ukrainian School]. *Inozemni movy v shkolakh Ukrayiny*, 4, 10–15 [in Ukrainian].

6. **Tarnopolskyi, O.** (2019). Try holovnykh paradyhm u vykladanni inozemnykh mov u XXI storichchi: prolehomenty do stvorennia yedynoho pidkhodu do yikh navchannia [Three Main Paradigms in Foreign Language Teaching in the 21st Century: Prolegomena to Creating a Unified Approach to Their Teaching]. *Inozemni movy*, 2 (98), 3–9. https://doi.org/10.32589/1817-8510.2019.2.169307 [in Ukrainian].

7. **Frumkina, Aryna** (2023). Intehrovane navchannia uchniv pochatkovoi shkoly osvitnoi ta anhliiskoi movlennievoi diialnosti [Integrated Teaching of Primary School Students in Educational and English Speech Activities]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*. Issue 4/2023 (141), p. 20–25. https://doi.org/110.32782/1995-0519.2023.4.2 [in Ukrainian].

8. **Frumkina, A.** (2023). Theoretical and Empirical Models of Organizational Learning Processes in Knowledge Management. *Economics. Ecology. Socium*, 7 (3), 49–64. https://doi.org/10.31520/2616-7107/2023.7.3-5 [in English].

9. **Giesler, T.** (2019). Munich works: German perspectives on the history of language learning and teaching. *Language & History*, p. 265–269 [in English].

УДК 32.019
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).09

Олег БАГАС
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри фізичного виховання і спорту
Національна академія Державної прикордонної служби України
https://orcid.org/0000-0002-7392-5296

Анастасія МІКІТІН
курсант факультету правоохоронної діяльності
Національна академія Державної прикордонної служби України
https://orcid.org/0009-0000-0222-6482

ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ НА ПРИРОДІ: ШЛЯХ ДО ЗНИЖЕННЯ СТРЕСУ ТА ТРИВОЖНОСТІ

Статтю присвячено аналізу впливу фізичної активності в природному середовищі на психологічний стан людини, зокрема на рівень тривожності та стресу. У роботі обґрунтовано, що фізичні вправи на свіжому повітрі мають унікальні переваги для психічного здоров'я завдяки поєднанню фізичної активності з позитивним впливом природного оточення. Огляд наукових досліджень показує, що регулярне перебування серед природи сприяє зниженню рівня кортизолу – гормону стресу, покращенню настрою, а також зменшенню симптомів тривожності. Розглянуто можливі механізми, через які природа впливає на емоційний стан, як-от відновлення когнітивних ресурсів, підвищення уваги та формування позитивного світосприйняття. Висновки роботи підкреслюють важливість інтеграції фізичних активностей у природному середовищі в практики зміцнення психічного здоров'я, зокрема, у сфері профілактики та лікування стресових і тривожних розладів.

Ключові слова: фізична активність, природне середовище, психологічний стан, тривожність, стрес, психічне здоров'я, фізичне виховання.

Oleh BAHAS, Anastasiia MIKITIN

PHYSICAL ACTIVITY IN NATURE: A WAY TO REDUCE STRESS AND ANXIETY

The article is devoted to the analysis of the impact of physical activity in a natural environment on a person's psychological state, in particular on the level of anxiety and stress. The work substantiates that physical exercises in the fresh air have unique benefits for mental health due to the combination of physical activity with the positive impact of the natural environment. A review of scientific studies shows that regular exposure to nature helps to reduce the level of cortisol, the stress hormone, improve mood, and reduce symptoms of anxiety. Possible mechanisms through which nature affects the emotional state are considered, such as restoring cognitive resources, increasing attention, and forming a positive worldview. The conclusions of the work emphasize the importance of integrating physical activities in a natural environment into mental health practices, in particular in the field of prevention and treatment of stress and anxiety disorders.

Key words: physical activity, natural environment, psychological state, anxiety, stress, mental health, physical education.

У сучасному світі, де темп життя постійно зростає, а вимоги до людини підвищуються, проблема тривожності та стресу набуває все більшої актуальності. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 264 мільйонів людей у світі страждають від тривожних розладів, а хронічний стрес є одним з основних факторів ризику розвитку серцево-судинних захворювань, депресії та інших психічних розладів. Тому пошук ефективних методів профілактики та подолання тривожності й стресу є надзвичайно важливим завданням сучасної науки [8].

Одним із таких методів є фізична активність, яка давно визнана ефективним засобом покращення фізичного та психічного здоров'я. Численні дослідження доводять, що регулярні фізичні навантаження сприяють зниженню рівня тривожності та стресу, покращують настрій, підвищують самооцінку та впевненість у собі. Однак не менш важливим фактором, який впливає на психологічний стан людини під час фізичної активності, є середовище, у якому вона відбувається.

Численні дослідження підтверджують, що перебування на природі має цілий ряд позитивних ефектів на психологічний стан, зокрема зниження рівня стресу, покращення настрою і когнітивних функцій, підвищення життєстійкості та загального благополуччя [2].

Враховуючи вищезазначене, можна припустити, що поєднання фізичної активності з перебуванням у природному середовищі може мати синергетичний ефект на психологічний стан людини, зокрема на зниження рівня тривожності та стресу. Цю статтю присвячено огляду наукових досліджень, які вивчали вплив фізичної активності в природних умовах на психічне здоров'я, а також аналізу механізмів, за допомогою яких природне середовище може підсилювати позитивний ефект фізичних вправ на психологічний стан.

Вплив фізичної активності на тривожність і стрес. Численні дослідження доводять, що регулярна фізична активність є ефективним засобом зниження рівня тривожності та стресу. Метааналіз 49 рандомізованих контрольованих досліджень, проведений Ребар А. та співавт. показав, що фізичні вправи мають значний позитивний ефект на зниження тривожності порівняно з контрольними групами без фізичної активності [7]. Інший метааналіз, проведений Стонрок Г. та співавт. виявив, що фізичні навантаження є ефективним методом зниження симптомів стресу й покращення психологічного благополуччя [10].

Механізми, за допомогою яких фізична активність знижує рівень тривожності та стресу, передбачають вплив на нейротрансмітерні системи (зокрема, підвищення рівня серотоніну, норадреналіну й ендорфінів), зниження рівня кортизолу (гормону стресу), покращення роботи серцево-судинної системи та зміни в структурі головного мозку (збільшення об'єму гіпокампа та префронтальної кори) [4].

Емпіричні дослідження підтверджують цю теорію. Наприклад, Парк Б. та співавт. виявили, що прогулянки в лісі протягом 15 хвилин приводять до значного зниження рівня кортизолу, пульсу й артеріального тиску порівняно з прогулянками в міському середовищі [6]. Братмен Г. та співавт. показали, що 90-хвилинна прогулянка в природному парку покращує настрій, знижує рівень румінації (нав'язливих негативних думок) і покращує роботу пам'яті порівняно з прогулянкою в міських умовах [1]. Інші дослідження виявили, що навіть пасивний контакт із природою, як-от споглядання природних краєвидів з вікна або перегляд відео з природними пейзажами, може мати позитивний вплив на емоційний стан і когнітивні функції.

Враховуючи позитивний вплив як фізичної активності, так і контакту з природою на психологічний стан, можна припустити, що поєднання цих двох факторів

матиме синергетичний ефект на зниження рівня тривожності та стресу. Дійсно, ряд досліджень підтверджує цю гіпотезу. Наприклад, Маккей Г. та Неіл Дж. порівняли ефективність фізичних вправ у приміщенні та на природі для зниження рівня тривожності. Результати показали, що заняття на свіжому повітрі призвели до значно більшого зниження тривожності порівняно із заняттями в приміщенні [5]. Подібні результати були отримані в дослідженні Томпсон Дж. та співавт. у якому порівнювалися ефекти прогулянок у природному й міському середовищах. Учасники, які гуляли на природі, повідомляли про значно більше покращення настрою, зниження напруги й підвищення рівня енергії порівняно з тими, хто гуляв у місті [9].

Калогірі Г. та співавт. дослідили вплив бігових тренувань у різних середовищах (на біговій доріжці в приміщенні, у міському парку та в лісі) на фізіологічні та психологічні показники стресу. Виявилося, що тренування в лісі призвело до значно більшого зниження рівня кортизолу й покращення настрою порівняно з двома іншими умовами [3].

Існує декілька можливих механізмів, за допомогою яких природне середовище може підсилювати позитивний вплив фізичної активності на психологічний стан:

Зниження психофізіологічного збудження. Природні пейзажі, звуки та запахи мають заспокійливий ефект на нервову систему, знижуючи рівень симпатичної активації та сприяючи релаксації. Це може створювати більш сприятливі умови для відновлення після стресу під час фізичних вправ.

Відволікання уваги від неприємних відчуттів. Перебування на природі надає багато цікавих стимулів для органів чуття, які можуть відволікати увагу від неприємних фізичних відчуттів (наприклад, втоми чи болю) під час тренувань. Це може зробити фізичну активність більш приємною та менш виснажливою.

Підвищення відчуття зв'язку з природою. Контакт із природним середовищем під час фізичних вправ може посилювати відчуття єдності з природою та приналежності до чогось більшого, що має позитивний вплив на психологічне благополуччя.

Сприяння соціальній взаємодії. Фізична активність на природі часто відбувається в компанії інших людей (наприклад, у групових заняттях чи під час спільних прогулянок), що забезпечує можливості для соціальної взаємодії та підтримки. Соціальні зв'язки, зі свого боку, є важливим фактором психологічної стійкості та резилієнсу.

Враховуючи переконливі докази позитивного впливу фізичної активності в природному середовищі на психічне здоров'я, можна надати такі пропозиції:

Додати «зелені вправи» в програми профілактики та лікування тривожних і стресових розладів. Психологам, психотерапевтам та іншим фахівцям в галузі психічного здоров'я слід рекомендувати своїм клієнтам регулярні заняття фізичною активністю на природі як ефективний додатковий метод подолання тривожності та стресу.

Розвивати інфраструктуру для занять фізичною активністю в природних умовах. Державним і місцевим органам влади, громадським організаціям і приватному сектору слід спрямувати зусилля на створення та підтримку парків, зелених зон, пішохідних і велосипедних доріжок та інших об'єктів, які заохочують людей до активного відпочинку на природі.

Проводити інформаційні кампанії щодо переваг «зелених вправ». Засоби масової інформації, заклади освіти й охорони здоров'я повинні підвищувати обізнаність населення про користь фізичної активності в природному середовищі для психічного здоров'я та заохочувати людей до регулярних занять на свіжому повітрі.

Упроваджувати програми фізичної активності на природі в школах і на робочих місцях. Навчальним закладам і роботодавцям слід організовувати регулярні заходи, які поєднують фізичні вправи з перебуванням на природі (наприклад, уроки фізкультури на свіжому повітрі, корпоративні спортивні дні в парках тощо), з метою про-

філактики тривожності та стресу серед учнів і працівників.

Аналіз наукової літератури переконливо свідчить, що фізична активність у природному середовищі має значний позитивний вплив на психологічний стан людини, зокрема на зниження рівня тривожності та стресу. Поєднання фізичних вправ з контактом із природою створює синергетичний ефект, який може бути більш ефективним для покращення психічного здоров'я, ніж кожен із цих факторів окремо.

Механізми цього ефекту передбачають зниження психофізіологічного збудження, відволікання уваги від неприємних відчуттів, підвищення відчуття зв'язку з природою та сприяння соціальній взаємодії.

Враховуючи ці висновки, фахівцям у галузі психічного здоров'я, освіти й охорони здоров'я слід активно впроваджувати та популяризувати фізичну активність у природних умовах як ефективний засіб профілактики й подолання тривожності та стресу. Створення відповідної інфраструктури, проведення інформаційних кампаній та організація регулярних заходів із «зеленими вправами» в школах і на робочих місцях можуть значно сприяти покращенню психічного здоров'я населення загалом.

Водночас потрібні подальші дослідження для більш глибокого розуміння оптимальних параметрів фізичної активності в природному середовищі (тривалість, інтенсивність, типи вправ, характеристики ландшафту тощо) для досягнення максимального ефекту на психологічний стан. Також важливо вивчити потенційні довгострокові наслідки регулярних занять «зеленими вправами» для психічного здоров'я та благополуччя. У будь-якому випадку наявні на сьогодні наукові дані переконливо свідчать, що фізична активність у природному середовищі є потужним інструментом для зміцнення психічного здоров'я та підвищення якості життя людини. Тому впровадження цього підходу на індивідуальному та суспільному рівнях має стати одним із пріоритетних напрямів у галузі охорони здоров'я та благополуччя населення.

Проведене дослідження впливу фізичної активності в природному середовищі на психологічний стан людини дає змогу зробити ряд важливих висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення для розвитку сучасної науки та практики в галузі психічного здоров'я.

Передусім результати аналізу наукової літератури переконливо демонструють, що поєднання фізичної активності з перебуванням у природному середовищі створює потужний синергетичний ефект, який значно перевищує позитивний вплив кожного із цих факторів окремо. Це підтверджується численними емпіричними дослідженнями, які показують статистично значуще зниження рівня тривожності та стресу в людей, які займаються фізичними вправами на природі, порівняно з тими, хто тренується в закритих приміщеннях.

Важливо відзначити, що позитивний вплив «зелених вправ» на психологічний стан людини має комплексний характер і реалізується через множинні механізми. На фізіологічному рівні спостерігається зниження рівня кортизолу, нормалізація артеріального тиску та частоти серцевих скорочень, що свідчить про зменшення фізіологічних проявів стресу. На психологічному рівні відбувається покращення настрою, зниження рівня тривожності, підвищення самооцінки й відчуття психологічного благополуччя. На когнітивному рівні спостерігається покращення концентрації уваги, пам'яті та інших пізнавальних функцій.

Особливої уваги заслуговує встановлений факт, що навіть короткотривалі (від 5 до 15 хвилин) сеанси фізичної активності в природному середовищі можуть мати значущий позитивний вплив на психологічний стан. Це має важливе практичне значення, оскільки робить такий вид активності доступним навіть для людей з обмеженим часовим ресурсом і дає змогу легко інтегрувати його в щоденний розклад.

Дослідження також виявило, що ефективність фізичної активності в природному середовищі не залежить від віку, статі чи рівня фізичної підготовки людини. Це

робить «зелені вправи» універсальним методом профілактики й подолання тривожності та стресу, який може бути рекомендований широкому колу осіб.

Важливим аспектом є економічна доступність і екологічність цього методу. На відміну від багатьох інших форм фізичної активності, заняття на природі не потребують спеціального обладнання чи платної інфраструктури, що робить їх доступними для людей із різним рівнем доходу. Крім того, такий вид активності не має негативного впливу на навколишнє середовище та сприяє формуванню екологічної свідомості.

Результати дослідження мають важливе значення для різних галузей практичної діяльності. У сфері охорони здоров'я вони обґрунтовують необхідність доповнення «зеленими вправами» програми профілактики та лікування тривожних розладів і стрес-асоційованих станів. В освітній галузі вони підкреслюють важливість організації уроків фізичного виховання й інших форм фізичної активності на свіжому повітрі. У сфері містобудування й територіального планування вони обґрунтовують необхідність створення та збереження зелених зон, парків та інших природних об'єктів у міському середовищі.

Водночас проведене дослідження виявило ряд питань, які потребують подальшого вивчення. Зокрема, залишається недостатньо дослідженим питання оптимальної тривалості та інтенсивності фізичної активності в природному середовищі для досягнення максимального психологічного ефекту. Потребує уточнення роль різних характеристик природного середовища (тип ландшафту, наявність водойм, рівень біорізноманіття тощо) у формуванні позитивного впливу на психологічний стан.

Важливим напрямом подальших досліджень є вивчення довгострокових ефектів регулярної фізичної активності в природному середовищі. Більшість наявних досліджень фокусуються на короткострокових ефектах, тоді як розуміння довгострокового впливу на психічне здоров'я та якість життя залишається обмеженим.

Також потребує більш детального вивчення питання індивідуальних відмінностей у реакції на «зелені вправи». Хоча загальний позитивний ефект є добре документованим, ступінь цього ефекту може варіюватися залежно від індивідуальних психологічних характеристик, попереднього досвіду взаємодії з природою, культурного підґрунтя й інших факторів.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати ряд практичних рекомендацій для різних цільових груп.

Для фахівців у галузі психічного здоров'я рекомендується активно впроваджувати елементи фізичної активності в природному середовищі в програми профілактики та лікування тривожних і стресових розладів. При цьому важливо враховувати індивідуальні особливості та преференції клієнтів, поступово збільшуючи тривалість та інтенсивність занять.

Для освітніх закладів рекомендується збільшити частку занять фізичною культурою на свіжому повітрі, створювати можливості для активного відпочинку учнів і студентів у природному середовищі, впроваджувати програми екологічної освіти, які поєднують фізичну активність із вивченням природи.

Для роботодавців рекомендується розглянути можливість організації корпоративних програм фізичної активності в природному середовищі як ефективного засобу профілактики професійного стресу й підвищення працездатності співробітників.

Для місцевих органів влади та містопланувальників рекомендується приділяти особливу увагу створенню та підтримці зелених зон, парків, пішохідних і велосипедних маршрутів, які б заохочували населення до фізичної активності на природі.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що фізична активність в природному середовищі є потужним і науково обґрунтованим методом покращення психологічного стану людини. Цей метод має ряд важливих переваг:

він є природним, безпечним, економічно доступним та екологічним. До того ж він може бути легко інтегрований у повсякденне життя більшості людей та адаптований до різних вікових груп і рівнів фізичної підготовки.

Особливу актуальність ці висновки мають у контексті сучасних викликів для психічного здоров'я населення, пов'язаних з урбанізацією, технологізацією та зростанням темпу життя. В умовах, коли все більше людей страждають від тривожності та стресу, а традиційні методи їх подолання не завжди є достатньо ефективними, фізична активність у природному середовищі може стати важливим інструментом підтримки психічного здоров'я та благополуччя.

Водночас важливо розуміти, що максимальна ефективність цього методу може бути досягнута лише за умови його системного впровадження на різних рівнях – від індивідуального до суспільного. Це потребує координованих зусиль фахівців різних галузей, представників державної влади, громадських організацій і бізнесу.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з більш детальним вивченням механізмів впливу фізичної активності в природному середовищі на психологічний стан, визначенням оптимальних параметрів такої активності для різних груп населення, дослідженням довгострокових ефектів і розробкою науково обґрунтованих рекомендацій щодо впровадження «зелених вправ» у різні сфери життя суспільства.

У підсумку можна констатувати, що проведене дослідження не тільки підтверджує значущість фізичної активності в природному середовищі для психічного здоров'я людини, але й відкриває нові перспективи для розвитку природоорієнтованих підходів до профілактики й подолання тривожності та стресу. Подальша робота в цьому напрямі має важливе значення для розвитку науки та практики в галузі психічного здоров'я та благополуччя населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Bratman, G.N., Daily, G.C., Levy, B.J., & Gross, J.J.** (2015). The benefits of nature experience: Improved affect and cognition. *Landscape and Urban Planning*, 138, 41–50.

2. **Capaldi, C.A., Dopko, R.L., & Zelenski, J.M.** (2014). The relationship between nature connectedness and happiness: a meta-analysis. *Frontiers in psychology*, 5, 976.

3. **Calogiuri, G., Evensen, K., Weydahl, A., Andersson, K., Patil, G., Ihlebæk, C., & Raanaas, R. K.** (2016). Green exercise as a workplace intervention to reduce job stress. Results from a pilot study. *Work*, 53 (1), 99–111.

4. **Mikkelsen, K., Stojanovska, L., Polenakovic, M., Bosevski, M., & Apostolopoulos, V.** (2017). Exercise and mental health. *Maturitas*, 106, 48–56.

5. **Mackay, G.J., & Neill, J.T.** (2010). The effect of "green exercise" on state anxiety and the role of exercise duration, intensity, and greenness: A quasiexperimental study. *Psychology of sport and exercise*, 11 (3), 238–245.

6. **Park, B.J., Tsunetsugu, Y., Kasetani, T., Kagawa, T., & Miyazaki, Y.** (2010). The physiological effects of Shinrin-yoku (taking in the forest atmosphere or forest bathing): evidence from field experiments in 24 forests across Japan. *Environmental health and preventive medicine*, 15 (1), 18–26.

7. **Rebar, A.L., Stanton, R., Geard, D., Short, C., Duncan, M.J., & Vandelanotte, C.** (2015). A meta-meta-analysis of the effect of physical activity on depression and anxiety in non-clinical adult populations. *Health psychology review,* 9 (3), 366–378.

8. **Stubbs, B., Vancampfort, D., Rosenbaum, S., Firth, J., Cosco, T., Veronese, N., ... & Schuch, F.B.** (2017). An examination of the anxiolytic effects of exercise for people with anxiety and stress-related disorders: A metaanalysis. *Psychiatry research*, 249, 102–108.

9. **Stonerock, G.L., Hoffman, B.M., Smith, P.J., & Blumenthal, J.A.** (2015). Exercise as treatment for anxiety: systematic review and analysis. *Annals of behavioral medicine*, 49 (4), 542–556.

10. **Thompson Coon, J., Boddy, K., Stein, K., Whear, R., Barton, J., & Depledge, M.H.** (2011). Does participating in physical activity in outdoor natural environments have a greater effect on physical and mental wellbeing than physical activity indoors? A systematic review. *Environmental science & technology*, 45 (5), 1761–1772.

УДК 140.8:37.01
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).10

Роман КУДРИК
аспірант кафедри філософії
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
https://orcid.org/0009-0004-3152-3549

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджуються підходи до виховання та становлення особистості на основі світоглядної освіти. Представлено аналіз деяких підходів навчальних програм, які мають у засновку розвиток світогляду. Аналіз показує, що кожен підхід спрямований на вплив і розвиток особистого світогляду через онтологічні переконання. У цій розвідці ми доходимо розуміння, що філософські ідеї, чи то етика доброчесності Аристотеля, чи деонтологічна етика Канта, виражені через діалог між викладачем і студентом, здатні закласти основи до формування цінностей світоглядної позиції. Також ми вдаємося до обґрунтування підмурку, на якому тримається світоглядна освіта (філософські, релігійні, культурні аспекти тощо).

Розглянуті нами приклади (фінська, австралійська модель освіти) за мету мають сприяння розвитку особистого світогляду, оскільки впливають на формування моральних поглядів (етичні та телеологічні питання), що виводяться з постійного застосування теоретичних аспектів у практиці життєвих ситуацій та подій. Попри це, ми звертаємо увагу на той факт, що сформований особистісний досвід відіграє значиму роль в інтеграції людини в суспільне буття.

Ключові слова: світоглядна освіта, особистий світогляд, інтеграція, герменевтично-комунікативна модель, релігійне виховання, ірраціоналізм, діалог.

Roman KUDRYK

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF WORLDVIEW EDUCATION

The article examines approaches to education and personality formation based on worldview education. An analysis of some approaches of educational programs based on worldview development is presented. The analysis shows that each approach is aimed at influencing and developing a personal worldview through ontological beliefs. In this exploration, we come to understand that philosophical ideas, whether Aristotle's virtue ethics or Kant's deontological ethics, expressed through a dialogue between a teacher and a student, can lay the foundations for the formation of the values of a worldview. Also, we resort to substantiating the foundation on which worldview education is based (philosophical, religious, cultural aspects, etc.).

The examples considered by us (Finnish, Australian model of education) aim to promote the development of a personal worldview, as they influence the formation of moral views derived from the constant application of theoretical aspects in the practice of life situations and events. Despite this, we draw attention to the fact that the formed personal experience plays a significant role in the integration of a person into social life.

Key words: worldview education, personal worldview, integration, hermeneutic-communicative model, religious education, irrationalism, dialogue.

Вступ. Світоглядна освіта є одним з опорних стовпів, що впливають на становлення цілісної особистості. Ця цілісність тримається на системі поглядів на світ, на себе та на своє власне місце в цьому світі. Та ключовим у цій системі є те, що вона постійно вдосконалюється та змінюється завдяки свідомому прагненню до розвитку, навчання й пізнання. Цілісна особистість ніколи не обмежується вузьким знанням окремої спеціальності чи набутого фаху, адже це не дає можливості сформувати ні власну систему цінностей, ні життєву позицію. Навпаки, їй ближчою є модель розвитку через постійне збагачення цінностей, переконань і вивіряння життєвих позицій.

У статті Зібрена Міедема, професора релігії та теології Амстердамського університету, що присвячена аналізу впливу пандемії COVID-19 на буття людини, її існування в структурі, де змішалися публічний і приватний простір [Міедем], ідеться про те, що саме завдяки сформованому світогляду людина здатна перенести подібні зіткнення. Саме в такі періоди існування людства, як-от пандемія COVID-19, знання людини стає запорукою критичності. У часи криз, епідемій тощо дуже чіткою стає дистанція між наукою і суспільством: формується вразливість знання та зростає напруженість між наукою і політикою. Ці сфери зазвичай мають між собою співпрацювати, і якщо цього не відбувається, то саме кризи підкреслюють відповідне дистанціювання, як, власне, і дистанціювання між наукою і політикою. Коли в часи пандемії наука прагне втрутитися в прийняття політичних рішень, надто разючим є спротив політики: неприйняття істинності академічних досліджень, уникання публічних дискусій чи преференції на публічній арені на користь політичних тверджень, а не наукових. Так, Зібрен Міедема підкреслює той факт, що загалом світогляд, як певна рамка, завдяки якій людина розуміє себе, інших та світ, у якому живе, виступає повсякчас інтегративною та інтерпретативною структурою, що дає змогу оцінювати порядок і безлад тощо. Людина, що має сформовану структуру світогляду, здатна керуватися нею як певним стандартом, але при цьому порівнювати та протиставляти щодо інших світоглядних структур, які керовані іншими поглядами, переконаннями й цінностями. На думку автора, світогляд варто розцінювати з позиції комплексного світоглядного підходу, адже він передбачає особисту та групову ідентичність (уміння вирізняти себе з-поміж інших), культурні виміри, онтологічні й епістемологічні переконання (до прикладу, усталене переконання щодо природи знання), універсальні й особистісні переконання, цінності та принципи [Міедем]. Цей комплексний світоглядний підхід слід розцінювати і з позиції його виявів (чи всі ці опорні моменти наявні в людини), і з позиції його формотворення (фактори та чинники впливу на його становлення).

У логіці цього дослідника варто зважати на те, що в процесі розмірковувань він підводить до ідеї, що світогляд є свого роду «дисциплінарною матрицею для людини», адже, попри суспільні настрої (так званий світогляд суспільства), у будь-яких обставинах людина здатна керуватися власним баченням. Як-от у часи пандемії: критичне ставлення до методів лікування, розуміння необхідності заходів убезпечення, вибір засобів вакцинації тощо. Та для того щоб людина набула подібного світоглядного стандарту, потрібна система, яка надає людині всі ці складові. І саме тут визначальну роль відіграє світоглядна освіта, що орієнтована точково на складові цього світоглядного комплексу. Має існувати «посередник» між загальними принципами, що циркулюють у світі загалом і в кожному окремому суспільстві зокрема та конкретною ситуацією чи обставинами. Адже не існує чітких технічних правил, як людині бути в тих чи інших обставинах. Саме тому світоглядна освіта відіграє свого роду роль посередника, що поступово вчить людину набувати власної позиції, шукати відповіді на проблемні ситуативні питання чи віднаходити правильні рішення.

Спираючись на вищезазначене, варто зазначити, що **мета та завдання** цієї статті полягають в тому, щоб розкрити зміст по-

няття «світоглядної освіти», а також специфіку філософських і культурних чинників, які впливають на її формування. Оскільки світоглядна концептуалізація освітніх практик зосереджена переважно довкола того, що вона є досить «практичною» (те, чого людина навчилася, можна побачити лише в конкретних ситуаціях, оцінивши, як вона їх вирішує), найоптимальнішою **методологією** цього дослідження може бути міждисциплінарний підхід і системний аналіз. Щодо теоретичного підґрунтя, то ми звертатимемося до робіт таких інтелектуалів, як Джон Валк («Світогляд: комплексний підхід до розуміння себе та інших») та ін. Зазначимо, що Дж. Валк теж є прихильником ідеї, що світоглядна освіта здатна посилити формування світогляду людини, але його становлення випливає з індивідуальних обставин і ситуацій.

Виклад матеріалу. Різні типи світогляду людини, чи то релігійний, чи то духовний, чи то світський, мають свою широту, глибину та масштаб. Джон Валк [Валк] стверджує, що хоча індивідуальні світогляди мають унікальні особливості, адже складаються з особистого досвіду кожної люди, а отже, формують специфічну «мапу реальності», та все ж його будуть сильно визначати константи, які є спільними для всіх. Тож освіта, яка керується світоглядно-формотворчими установками, повсякчас буде спрямована на розвиток у кожній людині тих здатностей, що визначатимуть її буття в суспільстві.

У роботі «Світогляд: комплексний підхід до розуміння себе та інших» Джон Валк виводить цілісний конструкт світогляду, що дає розуміння як його конститутивних особливостей, так і визначення ряду чинників, що йому послуговують.

Джон Валк визначає світогляд як унікальну систему переконань, цінностей та установок, що формують погляд на світ людини: визначають її поведінку, прояви в соціумі та вираження власної «мапи реальності». У розумінні цього інтелектуала світогляд формується на основі власного досвіду (точніше сформованих реакцій на ту чи іншу ситуацію), виховання та культурного контексту. Щодо культури, то вона відіграє надзвичайно важливу роль, адже рівень культурного розвитку закладає визначальні цінності, норми, які необхідні для буття у світі. Світогляд не є статичним конструктом. Він розвивається та змінюється з плином життя; на його видозміни впливають ситуації, проблеми та їх рішення, вчинки, люди та комунікація з ними тощо. Також не менш значущу роль у його постійному становленні відіграє світоглядна освіта, яка дорівнює безперервності. Власне тут ми маємо підкреслити те, що саме *філософські та культурні складові будуть тим орієнтиром, що збагачуватиме світогляд людини* на будь-якому етапі її життя та який людина не може оминути. До прикладу, філософія, яка виступає не лише загальноуніверситетським предметом, який вивчають студенти другого курсу будь-якої зі спеціальностей, але й джерелом мудрості, до якого приходить кожна людина на тому чи іншому етапі свого життя. Особливо, коли людина перебуває на етапі потреби розуміння себе, свого місця у світі тощо. Її духовне збагачення відбувається завдяки філософській літературі, вивченню культурної спадщини, пошукам на їх основі власної життєвої траєкторії та розуміння цього світу.

Саме філософсько-культурна складова дає матеріал для самоаналізу та різноманітні «техніки» до вивіряння цінностей і переконань людини. Саме заглиблення в тонкощі філософських учень, підходів і виявлення культурних відмінностей підкреслює значимість контексту буття в глобальному міжкультурному контексті.

Андре Малдер пропонує досить практичну «герменевтично-комунікативну модель» світоглядної освіти, яка сприяє формуванню світоглядного конструкту кожної окремої людини. У його теорії герменевтична складова ґрунтується на тому, що викладач чи вчитель націлений на інтерпретацію та тлумачення сенсів із тих джерел, які актуальні в життєвих ситуаціях, сприяють вихованню, а також впливають на формування світогляду. «Викладач завжди зосереджений на тому, що виокре-

мив собі в якості значущого та такого, до надалі можна представити в розповідях студентам, адже це буде впливати на їх досвід. Завдяки інтерпретації традицій чи джерел, які вони знають і за якими живуть виникають підстави до систематизації та узгодження щодо вже наявних. Викладач використовує кілька джерел і традиції, оскільки плюралістичне суспільство передбачає, що світоглядно-орієнтований педагог не може зосереджуватися лише на одному значущому джерелі, адже його замало для співвіднесення із запитаннями та життєвими ситуаціями студентів» [Малдер, с. 289]. Занурившись в історію, слід відмітити, що люди є герменевтичними істотами, які шукають сенси й відкриті до мудрості, що передається традиціями. Герменевтична умова означає, що життя відкрите до різноманітних інтерпретацій як із книжкових джерел, так і з безпосередніх наративних форм, якими люди можуть послуговуватися та беруть (повною мірою чи частково) як інструкції на тому чи іншому проміжку свого життя.

Комунікативна складова hermeneutical – communicative model свідчить, що викладач / учитель прагне до діалогічного обміну думками та досвідом під час спілкування зі студентами / учнями щодо того, що для них є значущим. «Цей обмін починається з відкритого ставлення викладача, зі справжнього інтересу до розповідей студентів. Викладачі розпізнають власні реакції та відображають їх перед учнями шанобливо. Вони готові поділитися своїми поглядами та досвідом задля взаєморозуміння. Виявляючи думки та історії та модеруючи дискусією та бесідою між студентами, викладач скеровує аудиторію до діалогу. Розходження поглядів між студентами, які виявляються, використовуються як відправна точка для більш глибокого вивчення процесів. Конфліктні інтерпретації реальності та сенсів джерел ведуть до різних припущень про реальність, світ, Бога тощо. У цих дискусіях студенти та викладач можуть змінити свої погляди чи ставлення до предмету обговорення. Таким чином, світоглядна освіта ніколи не є вулицею з одностороннім рухом. Світоглядне виховання є в нашому розумінні не лише передаванням значущої інформації, а насамперед конструюванням сенсу у взаємодії: взаємодії з джерелами та взаємодії між студентами та викладачем» [Малдер, с. 289]. Саме тому, як говорить Андре Малдер в іншій своїй статті, не важливо, про що говорити зі студентами, про свого кота чи про Бога, головне, щоб ця дискусія була спрямована на підтримку студентів у розвитку їх особистого світогляду.

Група дослідників, а саме Туулі Ліпяйнен, професор факультету освіти Гельсінського університету (Фінляндія), Анна Халафофф, професор факультету соціології Університету Дікіна (Австралія), та їх колеги у 2020 році провели дослідження. Його мета полягала в тому, щоб увиразнити вплив світоглядної освіти та інтеграцію людини в суспільство. Власне для цього дослідники здійснюють порівняння різних підходів, які існують у фінській та австралійській моделях освіти.

Так, з аналізу вищезгаданого дослідження випливає, що фінська модель світоглядної освіти переважно концентрується довкола релігійних питань, адже для їх національної програми є важливим, щоб учні зналися на власній релігії. Щодо неї, то тут не існує жодних обмежень – учні мають повне право самовизначення з-поміж релігійного різноманіття: православ'я, іудаїзм, іслам, буддизм, католицизм тощо. Цю модель зазвичай називають підходом до світоглядної освіти на основі «власної релігії», що означає, що учні вибирають на свій розсуд належність до системи цінностей тієї релігії, яка їм ближче, і проходять всі етапи становлення, пошуків і визначення. Та, як зазначають дослідники, ця система світоглядного становлення не позбавлена проблем. Модель не враховує того, що світогляд учнів може бути мінливим і гібридним і ігнорує можливість того, що молода людина самостійно визначає свій особистий світогляд. У теорії все здається досить привабливим, однак практика показує дещо інше. Учень не може залишити або змінити свою релігійну або нерелігій-

ну належність, доки йому не виповниться 18 років, а до того групу, у якій він вчитиметься (і у яку занурюватиметься релігія), вибирається та визначається батьками.

На сьогодні багато шкіл Фінляндії відходять від релігії як основоположного орієнтира для формування світогляду. Чимало шкіл запроваджують моделі інтегрованої світоглядної освіти, де учні можуть вивчати свій власний світогляд і світогляд інших в одному класі разом зі своїми однолітками. Загальний досвід у таких класах був визнаний позитивним та евристичним у розвитку навичок діалогу між учнями з різними культурними, освітніми чи соціальними вихідними даними.

Щодо австралійської моделі світоглядної освіти, то слід відмітити, що вона за орієнтир бере дещо інші маркери. Їх формотворчі основи світоглядного базису, спрямовані на запобігання насильницькому екстремізму, змусили австралійських вчених стверджувати, що існує нагальна потреба в більш присвяченому змісті про світогляд і релігії в австралійській навчальній програмі. Саме тому вони доклали зусиль для сприяння більшій релігійній, міжрелігійній і світоглядній грамотності та повазі до різноманітності. На думку фахівців, цей тип освіти має бути критичним і вивчати потенціал релігії для сприяння як культурам насильства, так і розбудові миру. Він може дати необхідний матеріал для того, щоб досліджувати складність не лише релігійного, духовного та нерелігійного різноманіття, але й того, як воно перетинається з іншими різноманітностями та правами. Саме тому навчальні програми, де в основу покладено світоглядну компоненту, спрямовані на те, щоб усі вправляння належним чином співвідносилися з реальністю та безпосереднім життям кожного учня.

Висновки. Сформований світогляд кожної людини – формула досить умовна. Світогляд варто сприймати як динамічний конструкт, який формується все життя: визначається, вивіряється, посилюється. Світогляди можуть бути нерелігійними, духовними та/або релігійними тощо припущеннями щодо життя, які надають сенсу та містять цінності й норми, які пропонують основу для мислення та дій. Вони можуть бути організованими та інституційними чи особистісними, можуть бути складними, гібридними та динамічними, особливо у молодих людей, а можуть мати спрощену форму тощо. Та всі ці градаційні моменти зводять до того, що правильно закладений підмурок до формування світогляду надасть можливість людині не лише долати життєві негаразди, але й розвиватися за будь-яких обставин і бути гідним представником будь-якої спільноти, суспільства.

Розвиток власного світогляду, знання про світогляди інших людей і сприяння прийняттю та повазі до інших світоглядів – це головні завдання кожної людини. Уже доведено, що світоглядна освіта, яка розширює знання про різні світогляди, світоглядну грамотність і критичне мислення, відіграє значну роль у збільшенні міжрелігійного розуміння та позитивного ставлення до меншин. Також вона може відігравати важливу роль у сприянні соціальному залученню чи розбудові миру. І для цього доречною є саме філософська складова, яка дає змогу кожній людині знаходити ціннісні аспекти до свого власного становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Benjamin, S., and Kuusisto, A.** (2016). Analytical and Methodological Considerations for the Use of Social Categories in Identity Research. *International Journal of Bias, Identity and Diversities in Education,* 1 (1), 13–27. https://doi:10.4018/IJBIDE.

2. **Halafoff, A., & Gobey, L.** (2018). Whatever? Religion, Youth and Identity in 21st Century Australia. In Youth, Religion, and Identity in a Globalizing Context. Boston: Brill. P. 255–277.

3. **Miedema, Siebren** (2023). Pandemic impact as worldview and paradigm clashes between science and society and between science and politics. Is there a role for pedagogy of science and worldview education? *British Journal of Religious Education*, p. 228–235. https://doi.org/10.1080/01416200.2023.2287987/

4. **Mulder, A., & van den Berg, B.** (2019). Learning for Life: A Hermeneutical – Communicative Model for Worldview Education and White Normativity. *Religious Education*, 1–16. DOI: 10.1080/00344087.2019.160246/

5. **Lipiäinen, T., Halafoff, A., Mansouri, F., & Bouma, G.** (2020). Diverse worldviews education and social inclusion: a comparison between Finnish and Australian approaches to build intercultural and interreligious understanding. *British Journal of Religious Education*, p. 1–12. DOI: 10.1080/01416200.2020.1737918/

6. **Valk, John** (2021). Worldviews: A Comprehensive Approach to Knowing Self and Others. Palgrave Macmillan, 324 p.

7. **Valk, John** (2017). "Worldview Education". In Interfaith Education for All: Theoretical Perspectives and Best Practices for Transformative Action. Boston: Sense Publishers. P. 227–242.

УДК 930.85:94 (477)
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).11

Олександр ЦИБІН
кандидат економічних наук, докторант
https://orcid.org/0009-0007-1809-5393

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: ЗМІСТОВНІ ТА СУБ'ЄКТ–ОБ'ЄКТНІ КОЛІЗІЇ

Ідея європейського цивілізаційного вибору України вже тривалий час посідає провідні позиції на рівні як масової, так і академічної свідомості нашої країни. Фактично тектонічний зсув у напрямі пріоритетів європейського цивілізаційного вибору України відбувся одразу після здобуття Україною державної незалежності: тоді суспільна думка України нетривалий час перебувала в стані вибору між двома альтернативами – представники однієї цивілізаційної парадигми наполягали на доцільності «приєднання України до когорти цивілізованих країн світу», а репрезентанти іншої парадигми виходили з необхідності конкретизувати абстракцію «цивілізованих країн світу» з огляду на європейський культурно-цивілізаційний ареал.

Динамічний процес об'єднання Європи в політичній, господарсько-економічній, безпековій та гуманітарній сферах початку 1990-х років виявився переконливим аргументом на користь другої альтернативи – і от уже понад три десятиліття ідея європейського цивілізаційного вибору безроздільно панує на рівні меморандумів, декларацій, програмних документів і навіть законодавчих норм України.

Однак чимало фахівців зауважують курйозну специфічну особливість: кількісні параметри різноманітних «освідчень у коханні Європі», помножені на знову-таки кількісний часовий параметр, який перевищив уже три десятиліття, чомусь ніяк не втілюється в ті нібито передбачені другим законом діалектики якісні зміни, які від самого початку були і продовжують залишатися нині цільовим орієнтиром Вавилонської вежі меморандумів, декларацій, програмних документів і законодавчих норм України на користь ідеї європейського цивілізаційного вибору. Причина цієї колізії і можливі шляхи її розблокування утворюють предметне поле цієї статті.

Ключові слова: європейський цивілізаційний вибір України, соціокультурна сфера, альтернативи суспільного розвитку, суспільна думка, причинно-наслідкові зв'язки, концептуальні пріоритети.

Oleksandr TSYBIN

EUROPEAN CIVILIZATIONAL CHOICE OF UKRAINE: CONTENTIAL AND SUBJECT–OBJECT COLLISIONS

The idea of Ukraine's European civilizational choice has long occupied leading positions at the level of both mass and academic consciousness of our country. In fact, a tectonic shift in the direction of the priorities of Ukraine's European civilizational choice occurred immediately after Ukraine gained state independence: then, for a short time, Ukrainian public opinion was in a state of choosing between two alternatives – representatives of one civilizational paradigm insisted on the expediency of "Ukraine's joining the cohort of civilized countries of the world", while representatives of another paradigm proceeded from the need to concretize the abstraction of "civilized countries of the world" at the expense of the European cultural and civilizational area.

The dynamic process of European unification in the political, economic, security and humanitarian spheres of the early 1990s turned out to be a convincing argument in favor of the second alternative – and for more than three decades now the idea of a European civilizational choice has reigned supreme at the level of memorandums, declarations, program documents and even legislative norms of Ukraine.

However, many experts note a curious specific feature: the quantitative parameters of various "declarations of love to Europe", multiplied by the quantitative time parameter, which has already exceeded three decades, for some reason does not translate into those qualitative changes supposedly foreseen by the second law of dialectics, which from the very beginning were and continue to be the target reference point of the Tower of Babel of memorandums, declarations, program documents and legislative norms of Ukraine in favor of the idea of a European civilizational choice. The reason for this collision and possible ways to unblock it form the subject field of this article.

Key words: European civilizational choice of Ukraine, socio-cultural sphere, alternatives of social development, public opinion, cause-and-effect relationships, conceptual priorities.

Власне, порожнинність результатів європейського цивілізаційного вибору України постає тим об'єктивним **проблемним фактором**, який **актуалізує потребу** його рефлексійного, аналітичного й компаративного препарування. Зрозуміло, що порожнинність результатів – це наслідок, який може бути (і здебільшого є!) обумовленим різними причинами. Дослідники наводять чималий перелік таких причин і так само багатоманітну їхню ієрархію значущості.

В аргументаційному сенсі найбільш імпонує концептуальний підхід, відповідно до якого основною причиною (передумовою) цивілізаційних блукань України є змістовна й критеріальна невиразність цієї предметної сфери. Не випадково народна мудрість багатьох соціокультурних ойкумен констатує: найдовше блукає той, хто не знає, куди йде.

Той факт, що після здобуття Україною державної незалежності фактор цивілізаційного вибору створив своєрідне середовище концептуальної гравітації, не викликає ні сумнівів, ні заперечень, адже «міжцивілізаційний антагонізм лежить в основі політичного і геополітичного протистояння. Не випадково, згідно з оцінками більшості представників експертного середовища, в оглядовому майбутньому зіткнення геополітичних інтересів буде реалізовуватися як зіткнення цивілізацій, а найважливіші демаркації і безкомпромісні конфлікти визначатимуться соціокультурними аргументами» [1, с. 15–16].

Інша річ, що середовище концептуальної гравітації цивілізаційного вибору залишається змістовно невиразним, стереотипно спрощеним і здебільшого світоглядно інфантильним. Логіка наративу, який із незначними доповненнями існує вже понад три десятиліття, полягає в тому, що Україна – плоть від плоті Європа, що вона ледь не імператив і змістовна квінтесенція Європи як цивілізаційного феномена. Часто таку аргументацію намагаються ілюстративно посилити історичними прикладами, згідно з якими українки були європейськими королевами, а українські козаки врятували Відень і Європу загалом від османського поневолення. Не будемо заглиблюватися в аспект аргументаційної переконливості подібних ілюстрацій – обмежимося лише констатацією очевидного: «Домінуванню шаблонів і стереотипів не може не викликати відчуття незавершеності, неостаточності й невідповідності канонам наукової верифікації, проте наша сучасність оперує лише таким «глобусом» смислів і значень» [2, с. 20].

Фантасмагорія (чи пак – ілюзії та алюзії) цивілізаційного підходу в сучасній Україні (зрештою, не лише в Україні) не вичерпується наведеними ілюстраціями, а поширюється практично на всі сфери суспільної життєдіяльності. Вона генетично, генеалогічно зумовлена наявним соціокультурним форматом, котрий є результуючим симбіозом узвичаєних стереотипів, соціальних норм і автоматизмів дії, що сформувалися й набули ледве не імперативних ознак аж ніяк не раптом і здебіль-

шого не під примусом, а внаслідок закономірного закріплення на рівні світоглядних нормативів тривалих тенденцій соціальної спонтанності.

Доводиться констатувати, що за станом на сьогодні **проблема теоретико-концептуальних лакун європейського цивілізаційного вибору України є недооціненою за критерієм глибини і теоретико-праксеологічної неоднозначності**. Не сприяє розв'язанню цього проблемного вузла той прикрий факт, що більшість публікацій за цим предметним профілем зловживають декларативністю, абстрактним візіонерством і маніфестуванням благих намірів. Натомість ознак нагальної потреби набуває осмислення потенціалу й альтернатив європейського вибору на підставі системного та змістовного аналізу з подальшим якщо не консенсусом, то хоча б конвенційною згодою фахового середовища щодо бажаних пріоритетів і преференцій здійснюваного Україною цивілізаційного вибору.

Теоретико-концептуальний рівень додатково ускладнюється, проблематизується й актуалізується різнотлумаченнями європейських цінностей навіть на рівні досліджень, репрезентованих авторами, скажімо так, «Великої Європи»: справді, ментальні й аксіологічні автоматизми буттєвої повсякденності Греції та Норвегії, Португалії та Данії, Німеччини та Іспанії в багатьох аспектах є настільки різними й навіть несумісними, що наратив із приводу нормативно ієрархізованої сукупності європейських цінностей як нібито факту нашого сьогодення набуває відверто профанативних ознак.

Показовою в цьому сенсі є книга Юліуса Еволи «Повстання проти сучасного світу», в якій автор аналізує симптоми світоглядної і аксіологічної хвороби західної цивілізації і тих популістських збочень, які відрекомендовують фатальні тенденції ознаками прогресу сучасного світу (Evola, 2018). Критичне вістря цієї алармістської праці не обмежується викриттям згубних наслідків споживацтва й витіснення гуманізму технологізмом: автор систематизує причини та процеси, які справили руйнівний вплив на «світ Традиції» – те, що, на переконання Юліуса Еволи, він вважає «найвищими цінностями, ідеалами, віруваннями і кодексами поведінки, що утворюють основу західної цивілізації». Руйнування цього «світу Традиції» за смисловою і значеннєвою критеріальністю еквівалентне епічному полотну Рембрандта «Викрадення Європи» (De roof van Europa).

Ще одна резонансна книга Юліуса Еволи «Люди серед руїн» постає системним викриття згубного матеріалізму та небезпечних химер прогресу [3, p. 332]. На думку Еволи, нам випало жити в епоху все більш посилюваних чвар і хаосу. Відповідно до концептуалістики автора, сили історії складаються з двох фракцій: руйнівників історії та тих, хто розуміє цінність і значення Традиції. Останні стоять у цьому світі руїн на вищому щаблі з огляду на свою спроможність до самопожертви та здатність сприймати дійсність адекватно – в усій повноті її багатоманітної контроверсійності, амбівалентності та необхідності робити відповідальний екзистенційний вибір.

Продовженням цього концептуального тренду є книга Рене Ґенона «Криза сучасного світу», в якій автор викриває «західне збочення»: втрату традицій, превалювання акціонізму над ґрунтовним знанням, нестримний індивідуалізм і загальний соціальний хаос [4]. Реакція автора на такі виклики була в класичному сенсі інтелектуальною: вона передбачала об'єднання інтелектуальних лідерів, спроможних повернути Захід до його автентичних цивілізаційних витоків.

Важливим фактором, який визначає специфіку європейського цивілізаційного вибору України, є глобальний світопорядковий контекст, на тлі якого нашій країні доводиться робити свій вибір. Тут – неозоре поле аналізу, висновків і рефлексій, починаючи з влучної сентенції Рене Ґенона про те, що «Європа – це кладовище аристократій, цвинтарна тиша на якому для рефлексійного вуха є більш промовистою, ніж грім під час найбільшої грози» [4, p. 72]. Якщо аналітична діагностика

Рене Ґенона щодо Європи як кладовища аристократій відповідає дійсності, то варто ретельніше підійти до цивілізаційного вибору на користь Європи чи пак – на користь саме такої Європи (на жаль, сьогодні доводиться мати справу лише з такою Європою).

Ще однією істотний причинно-наслідковий зв'язок цивілізаційних блукань України пов'язаний з аспектом суб'єкт-об'єктних колізій. Як слушно зауважують провідні вітчизняні фахівці в галузі суспільствознавства, «**людина не може вибрати культуру, бо культура сама «вибирає людину»** – в тому сенсі, що неухильно притаманна їй за результатами самої логіки життєвого процесу так само, як певна етнічність, мова та інші успадковані атрибути соціального буття. Натомість вибір людиною цивілізаційного вектора (напряму, ієрархії) цілком можливий і за багатьох обставин навіть неминучий» [5, с. 629].

Проте вибір як окремим індивідом, так і суспільством загалом цивілізаційного вектора (напряму, ієрархії) не може бути довільним, здійсненим на волюнтаристських принципах: він має **відштовхуватися від певного рівня сумісності, валідності й когерентності того цивілізаційного надбання, яке є в розпорядженні суб'єкта вибору, та тих цивілізаційних пріоритетів, які беруться за цивілізаційний орієнтир об'єктом цивілізаційного вибору**. Суто гіпотетично можлива ситуація абсолютного ігнорування цієї вимоги, але фатальність наслідків такого цивілізаційного вибору спрогнозувати не важко.

Так ми мимоволі приходимо до іронічного й дещо парадоксального висновку: **загалом суб'єктність цивілізаційного вибору є ілюзійною, позаяк формальний суб'єкт дуже обмежений у питанні того можливого діапазону цивілізаційного вибору, який може розраховувати на успіх за фактом праксеологічної імплементації вибраних цивілізаційних пріоритетів і преференцій**.

Можна навіть спробувати (принаймні, такі зусилля апріорі не є марними) вивести математичну формулу, яка окреслюватиме межі діапазону цивілізаційних взірців і запозичень, котрий дає змогу розраховувати на post factum успіх цивілізаційного вибору. Отже, решта опцій цивілізаційного вибору, яка не ввійшла до визначеного діапазону, є апріорі безперспективною, контрпродуктивною і загалом згубною за критерієм наслідків для суб'єкта цивілізаційного вибору.

Чому наведені причинно-наслідкові зв'язки є настільки жорсткими? Тому, що «**кожне соціокультурне середовище конкретно-історичного формату володіє власними уявленнями про нормативність, бажаність і неприйнятність** щодо найрізноманітніших аспектів своєї життєдіяльності. Такі уявлення більшою чи меншою мірою обов'язково відрізняються від аналогічних уявлень не лише інших соціокультурних середовищ, а й від власних уявлень, притаманних іншій конкретно-історичній стадії свого розвитку. Як наслідок, **репрезентанти різних соціокультурних ойкумен застосовують різні стереотипні маркери, смислові й критеріальні лекала**, а також, послуговуючись терміном Вільфредо Парето, сітку дериватів» [2, с. 17–18].

Інакше кажучи, соціокультурні реалії, котрі лежать в основі цивілізаційного вибору, утворюють ту категоричну сітку смислів і значень, яка істотно позначається на специфіці світоглядної картини світу та ієрархії аксіологічних, етичних, сенсожиттєвих лекал суб'єктів цивілізаційного вибору. Брати за взірець принципово інші соціокультурні преференції вкрай ризиковано з огляду на непередбачуваність наслідків – зокрема, така інкорпорація може призвести не до креативного й евристичного сплеску, а до світоглядної релятивізації і загалом до руйнування сітки смислів і значень.

Також не варто забувати, що надбання матеріальної (а духовної і поготів) культури та цивілізації можуть виявитися функціонально недостатніми чи інструментально надмірними, а тому контрпродуктивними й недоречними для забезпечення належних відповідей на наявні

виклики, проблеми та небезпеки. Як наслідок, відбувається спрощення та примітивізація культурно-цивілізаційної складової життєдіяльності, а інколи й абсолютна відмова від попереднього способу життєдіяльності та його ще в недалекому минулому звичного атрибутивного супроводу.

Це виразно простежується на прикладі життєдіяльнісної примітивізації Британії після виведення звідти римської адміністрації і легіонів у 407 році: попри те що значна частина римлян та їхніх проксі залишилася на острові й продовжувала вважати себе складовою Римської імперії, їхній спосіб життєдіяльності з року в рік зазнавав щоразу більшого спрощення – *по-перше*, всі амбітні інфраструктурні проекти було згорнуто; *по-друге*, оскільки утримання розкішних садиб було утрудненим, то поруч із ними почали будувати щось на кшталт землянок часів, які передували римській інвазії на острів; *по-третє*, гроші втратили свій статус універсального еквівалента, а циркуляція товарів і послуг відбувалася в режимі бартерного обміну і взаємозаліків.

Наведеним переліком сутність дегенеративних тенденцій, звичайно, не вичерпується, проте і їх цілком достатньо для розуміння відповідей на більшість запитань, які починаються зі слова «як». А що стосується запитань, які починаються зі слова «чому», то тут варто зробити окреме пояснення: в основі наведених докорінних змін була не світоглядна, ментальна й аксіологічна деградація, а тривіальний економічний регулятив *рентабельності*: саме він регламентував недоцільність попереднього способу життя й відмову від нього на користь більш адекватних потребам часу форм і типів життєдіяльності.

Політичне навантаження цивілізаційного генезису загалом і цивілізаційного вибору зокрема не підлягає сумніву, а **сутність політичної складової цивілізаційного вибору полягає в тому, що цивілізаційний вибір є насамперед вибором політичним** (принаймні в інтерпретації специфіки політичних процесів і явищ в інтерпретації Карла Шмітта та Шанталь Муфф, тобто як сфери управлінських рішень на підставі чіткого розуміння національних інтересів і відмінностей «***Нас***» від «*Не Нас*»).

Окрім того, що політична навантаженість цивілізаційного вибору сама по собі містить чимало проблемних підтекстів, у прикладному випадку суспільного буття України попередньої третини століття міститься ще одна істотна проблемна складова, яка полягає в тому, що в абсолютній більшості випадків суспільно-політична еліта України не усвідомлювала ні змістовної ієрархії національних інтересів, ні відмінностей «Нас» від «Не Нас» як фундаментальної детермінанти цивілізаційного вибору, її змістовної сутності й конкретно-історичної потреби: політико-управлінський наратив України був не принциповим, екзистенційним і сенсожиттєвим, а суто ритуальним, популістським і демагогічним – таким, що обслуговує поточні потреби в отриманні кредитів, легітимації міжнародного статусу окремих персон і політичних сил тощо.

Ще одним істотним проблемним фактором, що стояв на заваді здійсненню Україною ефективного й недвозначного цивілізаційного вибору, була (і значною мірою продовжує залишатися) регіональна цивілізаційна неоднорідність України. Значною мірою вона зумовлена специфікою зовнішніх впливів на різні регіони України: приміром, **політичні та господарсько-економічні еліти південного сходу України тривалий час перебували в тісній залежності від російських енергоресурсів, виробничих замовлень і фінансового забезпечення, тому педалювання ними проросійського цивілізаційного вектора було не лише цілком передбачуваним, а й значною мірою безальтернативним**. Щоб отримати інші наслідки, потрібне функціонування інших причин, які будуть валідними наслідкам.

Значущим фактором регіональної цивілізаційної неоднорідності українського суспільства доби державної незалежності були спроби регіональних політичних і господарсько-економічних еліт використовувати так звані відцентрові цивілізаційні

проєкти як засіб, з одного боку, політичного тиску на офіційний Київ, а з іншого боку, як інструмент втримання регіонального електорату в сфері свого інформаційного, пропагандивного та політичного впливу. Такий тренд набув найбільшого піднесення в часи розквіту парламентських земляцтв наприкінці 1990-х – у першій декаді 2000-х років.

Загалом виклики й небезпеки, з якими Україні доводиться мати справу в сегменті інформаційного забезпечення цивілізаційного вибору, варто ієрархізувати за критерієм значущості так: *по-перше*, це загальна недооцінка значення цивілізаційного вибору як драйвера абсолютної більшості суспільно-політичних процесів; *по-друге*, це недостатня змістовна виразність у висвітленні наявних альтернатив, загроз і викликів; *по-третє*, це відсутність аргументаційної та інтерпретативної прозорості й транспарентності як категорично необхідної передумови загальносуспільного консенсусу або хоча б конвенціоналізму щодо ключових альтернатив.

Для зміни ситуації на краще ситуації із цивілізаційним вибором України ключового значення набуває потреба в дотриманні інформаційно-комунікативної прозорості – того, що англійською має назву free speech (себто свобода слова). Також необхідне ретельне врахування напрацьованих наукою канонів аргументаційної переконливості – інакше кажучи, якщо застосувати термінологічні маркери суб'єктів і арбітрів, то ними, в принципі, може бути кожен, хто запропонує найбільш переконливу інтерпретаційну версію, яка ляже в основу фахового й загалом національного консенсусу чи хоча б конвенціоналізму щодо цивілізаційного вибору.

Так само заслуговує на увагу варіативність способів імплементації цивілізаційного вибору в практичній площині: річ у тім, що цілком можлива ситуація, за якої цивілізаційний вибір здійснюється та реалізується латентно й неафішовано. Здебільшого це відбувається тоді, коли країна володіє таким історичним і соціокультурним досвідом, висновки з якого є очевидними для абсолютної більшості суспільства, тому мозкові штурми в таких випадках є вочевидь зайвими й недоречними.

Інша річ, коли історичний і соціокультурний досвідом є амбівалентним, а на додаток ще й існує негативна інерція політико-управлінського стереотипізму, яка підлягає викоріненню лише внаслідок принципових оцінок із боку суспільної думки і громадянського суспільства. Україна сучасного формату належить до другого типу країн, тому в її випадку **ефективність цивілізаційного вибору перебуває в прямопропорційній залежності від рівня суспільної і політичної уваги, яка приділяється питанню цивілізаційних альтернатив**.

Що стосується етапності здійснення цивілізаційного вибору, то він складається з двох фаз: *перша* полягає в напрацюванні смислової, значеннєвої і концептуальної визначеності щодо цивілізаційного вибору загалом і його конкретних альтернатив та предметних кейсів зокрема; *друга фаза* пов'язана з управлінською, організаційною і технологічною складовими імплементації теоретичних уявлень на практиці. Загалом така фазовість є інваріантною – у тому сенсі, що вона доцільна й навіть обов'язкова для будь-яких країн та історичних етапів їхнього розвитку.

Єдина конкретно-історична особливість полягає в тому, що в часи інформаційного суспільства очікують значно більшого рівня інформаційного забезпечення й аргументованої переконливості щодо тієї чи іншої версії цивілізаційного вибору, ніж у часи первісного поширення християнства й епохи буржуазних революцій. Так само з управлінською, організаційною і технологічною складовими імплементації цивілізаційного вибору в наш час пов'язано значно більше вимог, ніж у часи завоювань Олександра Македонського та Пунічних воєн між Римом і Карфагеном.

Підсумовуючи, можна констатувати необхідність щонайменше трьох принципів, котрі водночас є і критеріями, на підставі яких доцільно здійснювати вибір з-поміж різних цивілізаційних альтернатив. І ці принципи, між іншим, мають ключове

значення не лише для політичного життя, а й для функціонування суспільства в усіх ключових сферах його життєдіяльності.

Отже, *перший принцип* – це **принцип реалізму**, тобто реалістичного, а не ілюзійного чи віртуального сприйняття суспільної дійсності, як у всезагальному форматі, так і в сенсі місця і *значення України для цього формату.*

Другий принцип – це **принцип прагматизму**, який означає насамперед і головно дотримання в кожному прикладному кейсі національних інтересів України, а не оперування наративом розмитих абстракцій і політкоректних евфемізмів, за якими практично неможливо розгледіти ні змістовний, ні цільовий стрижень.

Третій принцип – це **принцип інструментальної ефективності**. У цьому разі йдеться про засоби досягнення мети, які є максимально дієвими за конкретно-історичних обставин. Інструментальна ефективність тісно пов'язана із цивілізаційною ідентичністю у форматі когерентності особливостям історичної спадкоємності суб'єкта цивілізаційного вибору, несуперечливості на рівні його ментальності, аксіологічних і етичних імперативів колективної свідомості. Інакше кажучи, **існують певні обмеження за критерієм фактичної цивілізаційної ідентичності, які слід враховувати під час вибору на користь тієї чи іншої цивілізаційної моделі**.

Слід зауважити, що, попри численні недоліки й проблемні виклики сьогодення для України, існує декілька стратегічних переваг теперішньої ситуації, одна з яких пов'язана з тим фактом, що після численних зволікань Європи з наданням допомоги Україні у її протистоянні Росії ми, висловлюючись фігурально, відрізали пуповину своїх зобов'язань перед Європою і озирань на Європу. Віднині Європа для нас не є беззаперечним авторитетом. Можливо, ми для Європи є, але вочевидь не вона для нас. Тому, як влучно зауважив Василь Симоненко, «нехай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю».

Сукупність досвідних даних протистояння України агресії з боку Росії увиразнила **потребу в здійсненні Україною власного, питомо українського цивілізаційного вибору**. Модель самодостатнього цивілізаційного проєкту України відштовхується від того, що Україна як цивілізаційне явище нараховує понад тисячу років, упродовж яких відбувалося еволюціонування і спадкоємнісне закріплення широкого діапазону цивілізаційних складових, зокрема світоглядних, культурних, ментальних, ціннісних, моральних та інших. Ніхто – навіть серед геополітичних суперників України – не заперечує, що наш народ володіє всіма необхідними для повноцінного цивілізаційного проєкту духовними й символічними передумовами.

На жаль, цими передумовами успіх цивілізаційного проєкту не вичерпується, бо для такого успіху потрібні ще дві складові: по-перше, належний матеріально-технічний супровід цивілізаційного будівництва, а по-друге, ефективна політико-управлінська вертикаль, яка коректно і своєчасно усвідомлює виклики й загрози, що виникають перед країною, і формулює на ці виклики та загрози адекватні й знову-таки своєчасні відповіді.

Наведемо простий приклад, який ілюструє невідповідність означеним вимогам: навіть попри глобалізаційну взаємозумовленість господарсько-економічних процесів у сучасному світі, політична економія оперує чіткими маркерами, недотримання яких ставить під загрозу економічний суверенітет країни, а отже, і її політичну суб'єктність як спроможність приймати рішення без озирання на зовнішні фактори впливу – наприклад, у визначальних сферах економіки критичним вважається залежність показників імпорту від одного зовнішнього джерела понад 25%; натомість залежність України від Росії за показником імпорту газу впродовж усього часу з моменту набуття державної незалежності перевищувала 80%, а в окремі роки навіть 90%.

Чи могла Україна за таких обставин приймати суб'єктні, політично суверенні рішення щодо таких чутливих для Росії

аспектів, як власний повноцінний цивілізаційний проєкт, питання риторичне, бо негативна відповідь на нього очевидна. Таким чином, за станом на сьогодні цілком очевидні як наявні передумови для реалізації Україною самодостатнього цивілізаційного проєкту, так і ті недоліки й лакуни, без урахування й заповнення яких такий цивілізаційний проект є неможливим у принципі.

Висновки. Замість того щоб і надалі практикувати натужні й хаотичні спроби ототожнити себе з певною цивілізаційною тенденцією сучасності, більшу увагу потрібно приділяти власному цивілізаційному розвитку України. Якщо Україна забезпечить собі повноцінний цивілізаційний розвиток, то питання цивілізаційної ідентифікації буде зайвим. Якщо ж ми не володітимемо виразною ***цивілізаційною ідентичністю***, то *цивілізаційна ідентифікація* не зможе компенсувати відсутність ***цивілізаційної ідентичності***.

Під час вибору з-поміж цивілізаційних альтернатив слід керуватися насамперед двома факторами: по-перше, *цивілізаційною сумісністю* (несуперечливістю на рівні цивілізаційної ідентичності, ментальності, аксіологічних і етичних імперативів колективної свідомості); по-друге, *відповідністю національним інтересам*.

Таким чином, в основі вибору на користь певної цивілізаційної альтернативи має перебувати **відповідність цієї альтернативи як національним інтересам, так і наявній цивілізаційній ідентичності** у форматі когерентності особливостям історичної спадкоємності суб'єкта цивілізаційного вибору, несуперечливості на рівні його ментальності, аксіологічних, етичних та інших імперативів колективної свідомості.

Ефективний цивілізаційний вибір передбачає синхронізацію не лише його пріоритетів на особистісному, суспільному та державному рівнях, а й засобів, інструментів, механізмів досягнення такої мети. Оскільки цивілізаційні цінності переходять з індивідуальної площини у сферу суспільної свідомості переважно завдяки комунікації, популяризації і просвітництву, то інформаційний супровід цивілізаційного вибору набуває пріоритетного значення.

Украй важливо, щоб інформаційне забезпечення таких потреб було об'єктивним, неупередженим, збалансованим, здійснюваним на принципах деліберативної демократії. Недотримання таких вимог призводить до спотворення уявлень громадської думки як щодо феномену цивілізаційного вибору загалом, так і з приводу переваг і недоліків цивілізаційного вибору конкретно-історичного формату.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Самчук, З. Ф.** (2020). Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як відсутній елемент освітнього дискурсу. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. Голов. ред. О. П. Кивлюк. Київ: Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація». Випуск 24 (6), 7–22.

2. **Сливінський, А.** (2024). Соціокультурна взаємодія як фактор еволюціонування людства. *Вища освіта України*. № 2. С. 14–27.

3. **Evola, J.** (2018). Revolt Against the Modern World: Politics, Religion, and Social Order in the Kali Yuga. Inner Traditions. 418 p.

4. **Guénon, R.** (2018). The Crisis of the Modern World. Sophia Perennis. 125 p.

5. **Рафальський, О. О., & Самчук, З. Ф.** (2018). *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 688 с.

REFERENCES

1. **Samchuk, Z.F.** (2020). Tekst polityky na tli tsyvilizatsiinykh kontekstiv i pidtekstiv yak vidsutnii element osvitnoho dyskursu [The policy text against the background of civilizational contexts and subtexts as a missing element of educational discourse]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*. Holov. red. O.P. Kyvlyuk. Kyiv: Naukovo-informatsiine ahentstvo "Nauka-tekhnolohii-informatsiia". Issue 24 (6). P. 7–22 [in Ukrainian].

2. **Slyvinskyi, A.** (2024). Sotsiokulturna vzaiemodiia yak faktor evoliutsionuvannia liudstva. Vyshcha osvita Ukrainy [Sociocultural interaction as a factor in the evolution of humanity]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 2, 14–27 [in Ukrainian].

3. **Evola, J.** (2018). Revolt Against the Modern World: Politics, Religion, and Social Order in the Kali Yuga. Inner Traditions. 418 p. [in English].

4. **Guénon, R.** (2018). The Crisis of the Modern World. Sophia Perennis. 125 p. [in English].

5. **Rafalskyi, O.O., & Samchuk, Z.F. (**2018). Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva [Civilizational crossroads of modern society]. Kyiv: IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 688 p. [in Ukrainian].

DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.4(95).12

Катерина ГОНЧАРЕНКО
заступник головного редактора науково-теоретичного часопису
«Вища освіта України»

ОГЛЯД НА ДОСЛІДЖЕННЯ PIERRE BOURDIEU – SCIENCE DE LA SCIENCE ET REFLEXIVITE

Увазі наукової спільноти пропонується огляд на книгу сучасного французького інтелектуала – П'єра Бурдьє «Наука про науку та рефелексивність» / Bourdieu, Pierre. Science of science and reflexivity.

Саме в цій роботі французький інтелектуал звертає увагу на проблеми, з якими стикається наука у XXI ст. А точніше, йдеться про те, що наука ризикує стати повною мірою контрольованою економікою та політикою. Так, є ризик, що вона може потрапити під контроль великих корпорацій, які провадять дослідження з біотехнологій, медицини, генної інженерії чи військової справи. Зазвичай корпорації встановлюють монополію над окремими дослідженнями для максимального отримання прибутку. Таким чином, наука може виявитися небезпечною для людства та згубною. Саме тому П'єр Бурдьє звертає увагу на те, що додаткового вивчення потребує взаємозв'язок теоретичної та прикладної складових науки. П. Бурдьє вважає, що мають бути вивчені соціальні умови, у яких розвивається наука. Це допоможе їй врятуватися від сил, які претендують на її об'єктивність і можуть її використовувати. Вивчення соціальних умов допоможе захистити науку від політичних та економічних маніпуляцій.

«Наука знаходиться під загрозою регресу. Автономія, яку науці вдалося поступово обстояти поряд з релігійною, економічною та політичною владою та навіть державною бюрократією, гарантує їй мінімальні умови незалежності. Та ці умови в наш час є надто незначними. Соціальні механізми, які влаштовані таким чином, що з-поміж конкурентних сил між рівними, до яких належить і наука, виникає низка зваб. Як от підкоритися економічним інтересам та звабам мас-медіа, що входить в резонанс з зовнішньою критикою та внутрішньою дискредитацією різними силами. Поряд з цим «постмодерністська маячня» / délirant postmoderne виявляється крайнім аргументом, що здатний підірвати довіру до науки, особливо, соціальної. Так, наука опиняється в небезпеці, а в силу цього і сама стає небезпечною» (с. 6).

Надзвичайну небезпеку, як вважає П. Бурдьє, несе для соціальної науки економічний тиск. «Фахівці з цієї сфери знання – соціологи, є об'єктом прискіпливої уваги. Для тих, хто погоджується обслуговувати домінуючу точку зору, просто не помічаючи багатьох речей, така увага носить позитивний характер, що виражається в гарній матеріальній та символічній оплаті. Навіть за умови їх низького рівня професійності. Для інших же, тих хто просто робить свою справу, щоб хоч мінімально відкрити істину соціального світу, [увага економічних сил] виявляється негативною та недоброзичливою, а інколи навіть руйнівною» (с. 7).

П'єр Бурдьє вважає, що більш раціональнішим було б економічним і політичним силам дати можливість «тим, хто займається наукою, краще зрозуміти соціальні механізми, які спрямовують наукову практику, що б дозволило стати

повноправними «господарями», не лише «природи», відповідно до старої картезіанської максими, але й соціального світу, в якому й відбувається виробництво знань про природу» (с. 8).

Під час аналізу та зняття вуалі з наукового поля французький інтелектуал виводить деякі значимі висновки. Насамперед він закликає дивитися відверто на наукове поле, що не є автономним, а залежить від інших соціальних полів. Хоча в ньому і діють свої власні правила, логіка функціонування, та все ж вони зазнають значного впливу з боку соціального чи економічного капіталів. Оскільки ці капітали ніколи не розподіляються рівномірно, то це може призводити до різних ситуацій із негативними наслідками. До прикладу, небезпеку несе лобіювання фінансованих, але при цьому ризикових наукових розробок. Чи просування сумнівних наукових теорій (у тому числі розповсюдження літератури такого ж сумнівного штибу). Саме завдяки розумінню функціонування наукового поля, прийняттю ілюзорності та сумнівної об'єктивності наукового знання, визнанню соціальних факторів як таких, що формують наукову картину світу, уможливлюється і критичне ставлення до нього.

Попри це, саме наукове поле теж має свою структуру, яка нічим не відрізняється від структури соціального поля. У ній також діють механізми боротьби за владу та ресурси. Будь-яке наукове знання відображає інтереси й цінності наукового співтовариства / кола науковців. Просування їх ідей залежить від рівня фінансування інституції / установи.

Тому маємо взяти на озброєння цю роботу, аби бути більш пильними та відповідальними до тих теоретичних чи практичних розробок, які впроваджуються, застосовуються, а надалі поширюються. Цю роботу рекомендуємо до ознайомлення та вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Bourdieu, Pierre** (2001). Science de la science et reflexivite. Cours de College de France 2000–2001. Paris: Raisons d'agir. 239 p.

2. **Dufour, F.G.** (2010). The Significance and Ambiguities of Bourdieu's Economic Sociology. *Historical Materialism*, 18 (1), 178–192.

CONTENTS

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO
The educational potential of peace 5

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURY: SEARCH FOR PRIORITIES

Valentyna BOBRYTSKA
Formation of the cultural identity of international students in the context of globalization: challenges and opportunities for Ukrainian higher education 10

Ruslan GRECHKOSIY
Efficiency of the potential of philosophical education in business and management: the human factor resource 19

Yuliia SOLODOVNIKOVA, Olga SHULGA, Asel JUSUPOVA, Eliza BABYCH, Anatoliy SON
Multicenter Cross-Sectional Retrospective Study of Factors Influencing Career Choice 26

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Oksana KUZNIETSOVA
Innovative dimension of postgraduate teacher education: strategies, functions, mechanisms 33

Maksym FEN
Humanity in the challenges of the COVID-19 pandemic: a philosophical-anthropological and socio-anthropological interpretation of space and time 43

HIGHER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Volodymyr MALCHENKO
On the question of the socio-cultural implications of complexity 52

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Aryna FRUMKINA
Formation of flexive speech during integrated learning of younger schoolchildren using English 60

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Oleh BAHAS, Anastasiia MIKITIN
Physical activity in nature:
a way to reduce stress and anxiety 68

Roman KUDRYK
Philosophical and anthropological aspects of the formation of worldview education 75

Oleksandr TSYBIN
European civilizational choice
of Ukraine: contential and subject-object collisions 81

INFORMATION. REVIEW. MESSAGE

Kateryna HONCHARENKO
Review of Pierre Bourdieu's research – Science de la science et reflexivite 90

Contents 92

For authors 94

ДО УВАГИ АВТОРІВ
ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Статті, що пропонуються до друку, мають бути написані спеціально для часопису «Вища освіта України», відповідати вимогам департаменту атестації кадрів МОН України до наукових праць і скеровуватися на потреби керівників і колективів ЗВО, освітніх політиків, науковців й аналітиків. Не рекомендовано надсилати статті хрестоматійного чи примітивно-перелічувального характеру. Стаття обов'язково має містити авторську позицію з обраного питання чи теми. Новий авторський матеріал і незалежні висновки мають складати не менше третини статті.

Редакція залишає за собою право доцільно скорочувати і виправляти текст статті, а також вносити уточнювальні зміни в назву. За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування повністю відповідальні автори.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Статті приймаються у вигляді файлів у текстових редакторах MS Word for Windows електронною поштою. Електронна адреса редакції: vou@udu.kyiv.ua

Поля: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см. Шрифт: Times New Roman, 14 пт. Міжрядковий інтервал – 1,5. Абзац - 1,25 см. Обсяг матеріалів (тексту, анотацій, літератури) рекомендований у межах 11–20 сторінок А4 включно з таблицями, графіками і малюнками. Рисунки (діаграми, фото) і таблиці повинні мати нумерацію, назву та розміщуватися після першого посилання на них у тексті (наприклад, рис. 1) або (табл. 1). Графічний матеріал подати також в окремому файлі. Автори мають піклуватися про легкість сприйняття матеріалу у чорно-білому варіанті. Стаття публікується із фотокарткою автора, яку необхідно надіслати в електронному вигляді (.jpg). Роздільна здатність – 300 точок на дюйм.

Структурні елементи статті:

1) УДК;

2) прізвище та ім'я автора;

3) науковий ступінь та звання, посада, місце роботи, orcid;

Якщо авторів декілька, відомості про кожного з них друкуються з нового рядка.

4) назва статті;

5) ключові слова та стисла анотація (900–1000 знаків) українською мовою (навіть якщо стаття англійською мовою);

6) основний текст статті;

7) література;

Джерела за алфавітом у такому порядку: спочатку джерела українською, потім зарубіжні джерела. Рекомендовано спиратися на найновіші і найважливіші національні і зарубіжні джерела. Забороняється цитування в тексті та внесення до бібліографічних списків тих джерел, які опубліковані російською мовою в будь-якій країні, а також джерел іншими мовами, якщо вони опубліковані на території росії та білорусі.

Внутрішньо-текстові посилання на список літератури позначаються цифрою в квадратних дужках відповідно до номера у списку літератури, наприклад, [5; 9]. Якщо в тексті статті використано цитату, необхідно навести номер джерела у списку літератури і сторінку, наприклад, [1, с. 10], де 1 – порядковий номер у списку, 10 – номер сторінки. Забороняється винесення посилань унизу кожної сторінки. Література оформлюється мовою оригіналу відповідно до стандарту APA (American Psychological Association). Обов'язково вказується DOI за наявності.

8) references;

Для активного включення статей наукового фахового видання в обіг наукової інформації та коректного індексування публікацій наукометричними системами необхідно після наведення списку використаних джерел в кожній публікації наводити блок References – список кириличних джерел у транслітерованому вигляді відповідно до стандарту APA. Джерела латиною не дублюємо в список References.

9) ім'я та прізвище автора(ів) англійською мовою;

10) анотація англійською мовою, ключові слова.

НОТАТКИ

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

Коректура • Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка • О. Молодецька

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копійованими чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 19.12.2024 р.
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 7,8. Зам. № 0225/151.
Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.